

T.C.
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
Türkçe Öğretimi Tezli Yüksek Lisans Programı

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE ADLI ESERİNDEKİ DEYİM VE ATASÖZLERİNİN
TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA YER ALMA DURUMLARININ
İNCELENMESİ

Mehmet ARI
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Rıza OĞRAŞ

Burdur, 2017

T.C.
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
Türkçe Öğretimi Tezli Yüksek Lisans Programı

**NÂBÎ'NİN HAYRİYYE ADLI ESERİNDEKİ DEYİM VE ATASÖZLERİNİN
TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA YER ALMA DURUMLARININ
İNCELENMESİ**

Mehmet ARI
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Rıza OĞRAŞ

Burdur, 2017

 MAKÜ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ	YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU
---	--------------------------------------

M.A.K.Ü Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 01.06.2017 tarih ve 186/2 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 27.07.2017 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Mehmet ARI'nın "Nâbi'nin Hayriyye Adlı Eserindeki Deyim ve Atasözlerinin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alma Durumlarının İncelenmesi" konulu tez çalışması Türkçe Eğitimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE : Yrd. Doç. Dr. Rıza OĞRAŞ
(Tez Danışmanı)

ÜYE : Prof. Dr. Yusuf TEPELİ

ÜYE : Doç. Dr. Hakan ÜLPER

ONAY

M.A.K.Ü Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../.....
tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BİLDİRİM

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu taahhüt edip, tezimin kaynak göstermek koşuluyla aşağıda belirttiğim şekilde fotokopi ile çoğaltılmasına izin veriyorum.

[] Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

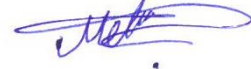
[] Tezim/Raporum sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

[×] Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Mehmet ARI

Tarih: 11.08.2017

İmza

Nâbî'nin Hayriyye Adlı Eserindeki Deyim ve Atasözlerinin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alma Durumlarının İncelenmesi

(Yüksek Lisans Tezi)

Mehmet ARI

ÖZ

Türkçenin kültür öğeleri arasında bulunan deyim ve atasözleri önemli dil ürünü durumundadır. Anlatımı etkin kılmak amacıyla Türkçenin gelişiminin her evresinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Altı asrı geçkin bir evreyi kapsayan Divan edebiyatında da bu öğelere sıkça rastlamak mümkündür. Bu edebiyat içerisinde birçok akım ve ekol oluşmuştur. Bunlardan Hikemi şiir; düşünce ağırlıklı, yol gösterici ve öğretici tarzda yazılan şiirlerdir. Bu akımda verilen eserlerde anlamda derinliği yakalamak amacıyla da sıkça deyim ve atasözlerine başvurulduğu görülür.

Hazırlanan çalışmada da 17. yüzyıl ikinci yarısı ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Hikemi şiirin öncüsü Nâbî'nin Hayriyye adlı eseri, bu dil ürünleri açısından ele alındı. Çalışmada belirtilen öğeleri saptamak amacıyla İskender Pala tarafından hazırlanan "Hayriyye-Yusuf Nâbî" adlı eser esas alınıp 1647 beyitteki deyim ve atasözlerinin kullanım sıklıkları ve sayıları dikkate alınarak tarama yapıldı. Yapılan taramada; 270 beyitte 221 adet farklı deyim, 8 beyitte 8 adet atasözü saptandı. Eserde saptanan deyimlerin 71 tanesi beyitlerdeki şekliyle günümüzde özgün biçimiyle kullanılmaktadır. Hayriyye'de saptanan deyimler yapısal özellikleri bakımından birleşik fiil ve isim grubu olarak sınıflandırıldı. Elde edilen bulgular doğrultusunda birleşik fiil grubu biçiminde olan deyimlerin isim grubu biçiminde olan deyimlere oranla daha fazla kullanıldığı görüldü. Hayriyye'de saptanan deyimler 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunma durumları belirlenip tablollaştırılarak sunuldu.

Anahtar Sözcükler: Deyim ve Atasözleri, Hayriyye, Nâbî, Türkçe Ders Kitapları

Sayfa Adedi: 104

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Rıza OĞRAŞ

Investigation of the Situations of Nabî's Expressions and Proverbs in Hayriyye's Work in the Turkish Course Books

(Master Thesis)

Mehmet ARI

ABSTRACT

The idioms and proverbs among the cultural elements of Turkic are important language products. It has been used extensively in every stage of the development of the Turkic in order to make the expression effective. It is also possible to encounter these items frequently in the Divan literature which covers a phase of six syllables. In this literature, many currents and schools have been formed. Hikemi poetry from these; Thought-based, guiding and teaching poetry. It is seen that frequently used idioms and proverbs are used in order to get a deep sense in the works given in this movement.

In this study, Nihbi's Hayriyye, the forerunner of Hikemi poetry that lived in the second half of the 17th century and the first quarter of the 18th century, was handled in terms of these language products. In order to determine the items mentioned in the study, "Hayriyye-Yusuf Nâbî" prepared by İskender Pala was used as a basis and the screening was carried out taking into account the frequency and number of usage of the idioms and proverbs in the 1647 head. In the survey; 270 vocabulary 221 different idioms, 8 vocabulary 8 proverbs were detected. 71 of the idiomatic phrases are used in their original form today in couplets. Expressions in Hayriyye were classified as compound verb and noun group in terms of their structural features. It was seen that the expressions in the form of compound verb group in the direction of the obtained findings were used more than the phrases in the name group form. The phrases in Hayriyye 5-8. Class Turkish textbooks were presented and tabled.

Keywords: Idioms and Proverbs, Hayriyye, Nâbî, Turkish Course Books

Page Number: 104

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Rıza OĞRAŞ

TEŞEKKÜR

Bir milletin en önemli kültürel değerlerinden bir tanesi şüphesiz dildir. Onun için milletlerin kültürünün gelişmişliği dilinin zenginliğine bağlıdır. Bu zenginlikler arasında deyim ve atasözleri önemli bir yer tutar. Binlerce yıllık bilgi ve deneyimlerin aktarımını sağlayan bu kültür ürünleri bizlere her konuda ışık tutar.

Türk dilinin tarihi evrelerinin her birisinde deyim ve atasözlerinin zengin bir şekilde kullanıldığı görülür. Bu evrelerde kullanılan deyim ve atasözlerinin günümüze aktarımı Türkçe açısından önemlidir. Çünkü geçmişten günümüze elde edilen deneyimlerden yararlanılıp kısa ve öz sözler veren bu dil yapıları toplum tarafından benimsenip sıkça kullanılır. Bizler de Türkçenin bu zenginliklerini gelecek kuşaklara özenle aktarmalıyız.

Hazırlanan çalışmada da Divan edebiyatının önemli şairlerinden Nâbî'nin Hayriyye adlı eseri deyim ve atasözleri açısından ele alındı. Çalışmada literatür taraması ve içerik çözümlemesi yapılarak ortaokul Türkçe ders kitaplarında bulunma durumları yönünden ele alındı. Eserde zengin bir şekilde kullanılan bu dil yapıları Türkçe öğretimde öğrencilere gerçek, yan ve mecaz anlam arasındaki farkların kazandırılması açısından kullanımı büyük bir fayda sağlayacaktır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında birçok kişinin katkıları olmuştur. Çalışmada konunun belirlenmesinde, karşılaşılan zorluklarda bilgi, birikim, deneyimlerini aktararak yol gösteren ve her aşamasını titizlikle inceleyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Rıza OĞRAŞ' a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamda değerli görüşleriyle bana önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Yusuf TEPELİ, Doç. Dr. Hakan ÜLPER ve Yrd. Doç. Dr. Rafet AYDIN hocalarıma teşekkür ederim. Son olarak da her zaman maddi ve manevi desteğini gördüğüm sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM.....	i
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	2
1.2. Problem Cümlesi.....	4
1.3. Alt Problemler.....	4
1.4. Araştırmanın Amacı.....	5
1.5. Araştırmanın Önemi.....	5
1.6. Sınırlılıklar.....	5
BÖLÜM II.....	6
KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	6
2.1.Nâbî.....	6
2.1.1. Nâbî'nin Hayatı.....	6
2.1.2. Nâbî'nin Edebi Kişiliği.....	8
2.1.3. Nâbî ve Hikemi Şiir.....	9
2.1.4. Nâbî'nin Eserleri.....	10
2.1.4.1. Manzum Eserleri.....	10

2.1.4.1.1. Hayri-nâme (Hayriyye).....	11
2.1.4.1.2. Tercüme-i Hadisi-i Erbain.....	11
2.1.4.1.3. Surnâme.....	11
2.1.4.1.4. Hayrâbâd.....	11
2.1.4.1.5. Türkçe Dîvân.....	11
2.1.4.1.6. Farsça Dîvânçe.....	11
2.1.4.2. Mensur Eserleri.....	11
2.1.4.2.1. Fetihnâme-i Kamenîçe.....	11
2.1.4.2.2. Tuhfetü'l Haremeyn.....	12
2.1.4.2.3. Zeyl-i Siyer-i Veysî.....	12
2.1.4.2.4. Münşeat.....	12
2.1.4. Hayriyye.....	12
2.1.4.1. Hayriyye'nin Şekil, İçerik, Dil ve Üslup Bakımından Özellikleri..	13
2.2. Deyim ve Atasözleri.....	16
2.2.1. Eski Türk edebiyatında Deyim ve Atasözleri.....	17
2.2.2. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Deyim ve Atasözü Öğretimi.....	20
2.2.2.1. 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Deyim ve Atasözü Öğretimi.....	21
2.2.2.2. 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Deyim ve Atasözü Öğretimi.....	24
BÖLÜM III.....	27
YÖNTEM.....	27
3.1. Araştırmanın Modeli.....	27
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	27
3.3. Veri Toplama Süreci.....	28
3.4. Veri Toplama Araçları.....	28

3.5. Verilerin Analizi.....	28
BÖLÜM IV.....	30
BULGULAR VE YORUM.....	30
4.1. 1-3. Alt Problemlerine İlişkin Bulgular.....	30
4.2. 4. Alt Probleme İlişkin Bulgular.....	34
4.3. 5. Alt Probleme İlişkin Bulgular.....	35
4.4. 6. Alt Probleme İlişkin Bulgular.....	36
4.4. 7. Alt Probleme İlişkin Bulgular.....	37
BÖLÜM V.....	42
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	42
5.1.Sonuç ve Tartışma.....	42
5.2. Öneriler.....	44
KAYNAKLAR.....	45
EKLER.....	48
EK-1.....	49
EK-2.....	99
EK-3.....	101

KISALTMALAR

bk. : Bakanız

krş. : Karşılaştırınız

M. : Mesnevi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

mec. : mecaz

öl. : Ölüm

s. : Sayfa

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

TDK: Türk Dil Kurumu

yy. : Yüzyıl

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablolar</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1 Nâbî'nin Eserleri.....	10
Tablo 2 Hayriyye'nin Bölümleri.....	15
Tablo 3 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Öğrenme Alanlarında Deyim ve Atasözleriyle İlgili Amaç, Kazanım, Etkinlik ve Açıklamalar.....	23
Tablo 4 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Öğrenme Alanlarında Deyim ve Atasözleriyle İlgili Kazanım ve Açıklamalar.....	26
Tablo 5 Hayriyye'de Saptanan Deyimler.....	30
Tablo 6 Hayriyye'de Anlamca Birbirine Yakın Deyimler.....	36
Tablo 7 Hayriyye'de Saptanan Atasözleri.....	37
Tablo 8 Hayriyye'deki Deyimlerin Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Özgün Biçimiyle Geçme Durumları.....	38
Tablo 9 Hayriyye'deki Deyimlerin Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Özgün Biçiminden Saparak Geçme Durumları...	39

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Sekiller</u>		<u>Sayfa</u>
Şekil 1	Hayriyye'deki Deyimlerin İsim ve Birleşik Fiil Grubu Biçiminde Gruplandırılması.....	34
Şekil 2	Hayriyye'deki Deyimlerin Günümüzde Kullanımı.....	34

BÖLÜM I

GİRİŞ

Dil, sahip olduğu özellikleri ve zenginliği yüzyıllar içinde oluşturur. Bu zenginliğin bir parçası olan, insanların duygu ve düşüncelerini hem yazılı hem sözlü daha kolay ve etkili ifade etmelerini sağlayan deyim ve atasözleri uzun zaman içinde meydana gelmişlerdir. Türkçede yer alan bu dil ürünlerinin geçmişı Orhun Abideleri'ne, Divan-ı Lügat-ı Türk'e kadar uzanmaktadır. Yazı dilinin başlangıcından itibaren kullanıldığı görülen bu dil yapıları yazılı eserlerden önce konuşma dilinde de elbet kullanılmaktaydı. Buradan da anlaşılacağı üzere deyim ve atasözlerinin, Türkçenin çok eski zamanlarından beri kullanılmakta ve iletişime zenginlik kattığı söylenebilir.

Türk dilinin tarihine bakıldığında hem kültür hem de komşuluk ilişkilerinden kaynaklı etkileşime girdiği görülür. Bu etkileşimi tarihi evrelerinin her birinde görmek mümkündür. Bu kültürel ilişkilerin kimi zaman bir toplumdaki diğer toplumları da etkilemesi söz konusudur. Bunun en güzel örneklerini deyim ve atasözlerinde görmek mümkündür. Birçok ülkede eş ya da yan anlamda kullanılan bu dil yapıları sözvarlığına zenginlik katar. Türkçe açısından da yabancı dillerdeki dil yapılarıyla benzerlikler doğal karşılanmalıdır. Edebi eserlere de yansıyan bu etkileşim birçok yönden ele alınabilir.

Uzun bir zaman dilimini kapsayan Divan edebiyatı, birçok usta şairin yetişmesine ve edebi eserin yazılmasına vesile olması açısından önemlidir. Bu edebi eserlerin edebiyatımıza; şekil, içerik ve dil anlatım yönünden birçok katkıları olduğu görülür. Tarihi evrede gelişimini tamamlayıp yenileşmelerin dışında kalınca yerini yeni edebiyata bırakmıştır. Günümüzde Divan edebiyatı yenileşmenin verdiği durumun yanlış anlaşılmasından dolayı haksız eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun sonucunda da parçalardan hareketle bütünün yok edilmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştır. İslamiyet öncesi ve sonrası Türk kültürünün birikimleri ve hacimsel olarak büyüklüğünden yararlanılarak oluşturulan bu edebiyat, Türkçe öğretimi açısından çok önemlidir. Bunun için Türk edebiyatının dönemlerinin değerlendirilmesi ve yararlanılması gerekir.

Hazırlanan çalışmanın bu bölümde araştırmaya temel oluşturan problem durumu, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın amacı, önemi ve sınırlılıklarına yer verildi.

1.1. Problem Durumu

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir (Ergin, 1998, s. 3). Dil bu tanımdan da anlaşılacağı üzere tarih boyunca insanlar arasındaki iletişimi sağlayan ve belli kurallar doğrultusunda sürdürüp devam ettiren canlı bir varlıktır. Toplumların kültürünün gelişimi dilinin zenginleşmesini beraberinde getirir. Bu gelişim dilin sözcüğüne birçok yeni kelime, deyim, atasözü vb. kazandırılmasını sağlar.

Bir dil, sözcüğü açısından ele alındığında yalnızca o dilin sözcükleri anlaşılmalıdır. Bunların yanında deyimler, kalıp sözler, kalıplaşmış sözler, atasözleri, terimler ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütün anlaşılır (Aksan, 2006, s. 7). Görüleceği üzere bir dilin sözcüğü birçok yönden ele alınabilir.

Her dilde atasözleri ve deyimler vardır. Toplumbilim, ruhbilim, eğitim, felsefe, tarih, folklor gibi birçok konuları ilgilendiren ve birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından önemli dil yapılarıdır (Aksoy, 1993, s. 13).

Türk edebiyatı tarihi açısından da bu dil yapıları yazılı eserlerde manzum ve mensur şekilde kullanılmıştır. Divan edebiyatındaki eserlere anlamda derinliğin yakalanması ve az sözcükle çok anlam ifade etmesi amacıyla bazı şairler tarafından sıkça başvurulmuştur.

Divan şiiri örneklerinde kullanılan halk kültürü öğelerinin belirlenmesi; halkın o dönemdeki yaşama biçimi, güzellik anlayışı, duygu ve düşünce dünyası, gelenek ve görenekleri, atasözleri ve deyimleri konusunda ipucu niteliği taşıyan bilgiler verir. Ayrıca bu tür kültürel öğelere yönelik çalışmalar Divan şiirinin geleneksel üslubuyla şairlerin bireysel üslupları arasındaki farklılık ve benzerlikleri ortaya koymayı amaçlayan çalışmalara da katkıda bulunacaktır. Divan şiirinde anlam gizlenmiş, dil mazmun ve mecazlarla zenginleştirilmiştir. Divan şairi bu gizli anlam ile dış dünya

arasındaki bağlantıyı dış dünyadan, hayattan aldığı ögeler yardımıyla sağlar. Divan şiiri örneklerinin değerlendirilmesinde bu tür özellikler de dikkate alınmalıdır (Batislam, 2003, s. 129).

Divan şiirinde söz sanatlarına sıkça başvurulmuş sanatlı bir dil kullanılmıştır. Bunlardan irsal-i mesel, anlamı güçlendirmek ve pekiştirmek amacıyla atasözü kullanma sanatıdır. Atasözlerini aruz kalıbına uydurmak amacıyla bazen yerlerinin değiştirildiği ve kelimelerin Farsça veya Arapça karşılıklarının verildiği görülür. Bu yönüyle kimi zaman eleştirilere maruz kalmıştır.

Divan şiiri asırlardan beri örnek edindiği İran şiirinden asla geri sayılmayacak bir olgunluk çağına varmıştır. Hatta çağdaş İran edebiyatını ciddi bir surette geri bırakmıştır. Türk şiir sanatı, asırlardan beri bilhassa Türkçe söyleyiş bakımından hayli yerli ve milli bir yol almıştır. Kullanılan Türkçe kelimelerin, Türkçe deyimlerin ve halk söyleyişlerinin, bu arada, Türk şiirine mahsus seslendirişin bu şiire verdiği çehre şüphesiz millidir (Banarlı, 2001, s. 649).

Divan edebiyatı içerisinde birçok şairin yetişmesi ve edebi eserin verilmesi açısından da önemlidir. Bu dönemde Hoca Dehhanî, Âşık Paşa, Ahmedî, Necatî, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Şeyhülislâm Yahya, Nâilî, Neşatî, Nâbî, Nedim, Şeyh Galip gibi şairlerin yazdıkları şiirler, Türk kültür ürünleri olup edebiyat tarihimizde altı asırlık uzun ve görkemli bir geçmişe sahiptirler. Bu edebi eserleri genç kuşaklara öğretmek, geçmişle köprü kurarak geleceklerini daha sağlam kurabilmelerini sağlamak da eğitimin görevi arasındadır (Işıksalan, 2000, s. 62). Bu yönden bir milletin önceki dönemdeki bu kültürel öğelerinin aktarımı sağlanarak dil zenginliği ortaya koyulabilir.

Ortaöğretim seviyesindeki öğrenciler Divan edebiyatı ile tanışıp onu öğrenmeye çalışıyorlar. Adını bile duymadıkları bir edebiyatı öğrenmeye çalışmak onları soğutmakta, yapılan yanlış yönlendirmeler, alaylar ve küçültücü ifadeler de neredeyse nefret ettirmektedir. Ortaokul seviyelerine uygun bir şekilde Divan edebiyatına hazırlık yapılmalıdır. Öğrencilere “Ortaöğretimde daha detaylı olarak öğreneceksiniz” demek ve ortaöğretime geçtiklerinde hiç değilse adını bildikleri bir edebiyatı öğretmeye çalışmak daha uygundur (Uludağ, 2011, s. 70).

Mine Mengi'nin “Divan Edebiyatı Öğretiminin Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri” adlı makalesinde, bazı araştırmacıların Divan edebiyatının geçmişte kalmış olması,

onun günümüz insanına vereceği bir şeyin olmadığı, bu nedenle de ilgilenilmemesi gerektiği gibi olumsuz eleştirilerin yapıldığını belirtmiştir. Bu edebiyatın öğretiminde önemli bir sorun olan dil ve kültür sorunu, öğrenci, hatta öğretmen tarafından bu edebiyatın dışlanmasına, çağdışı sayılmasına ve okutulmaması gereken bir ders olarak kabul edilmesi gibi yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bu durumda onun öğretilmesinde yalnızca Divan şiiri metnlerinin günümüz diline çevrilmesi, Osmanlı Türkçesi kelimelerin günümüz dilindeki karşılıklarının verilmesinin yeterli olduğunu söylemek doğru olmaz. Ele alınacak metinlerin kolaylaştırılmasına yardımcı olacak ön bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Bununla, kelimelerin, daha doğrusu edebî metnin arkasındaki kültür dünyasının öğretilmesinin gerekliliği söz konusudur. Dönemde bulunan toplumun yaşadıklarının, inandıklarının, düşündüklerinin vb. bilinmesi gereklidir (Mengi, 2006, s. 17).

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılabilir üzere Divan edebiyatındaki eserlerden birçok yönden yararlanılabilir. Bu edebiyattaki eserlerin dil yapıları yönünden ele alındığında geçmiş dönemlerdeki kullanımları saptanarak, günümüz kullanımlarıyla karşılaştırılması gerekir. Bu sayede geçmiş ile köprü kurularak kaynaklık etmesi sağlanacaktır. İşte bundan dolayı bu çalışma ile Nâbî'nin Hayriyye adlı eserindeki deyim ve atasözleri günümüz Türkçe ders kitaplarında yer alma durumları belirlenmeye çalışılmıştır.

1.2. Problem Cümlesi

Bu araştırmanın problemini; “Nâbî'nin Hayriyye adlı eserindeki deyim ve atasözleri günümüz Türkçe ders kitaplarında yer alma durumları nasıldır?” sorusu oluşturmaktadır.

1.3. Alt Problemler. Hazırlanan çalışmada aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

1. Hayriyye’de deyimlerin kullanılma durumu ve sayısal görünümü nasıldır?
2. Hayriyye’de saptanan deyimlerin sıklık görünümü nasıldır?
3. Hayriyye’deki deyimler günümüzde kullanılma durumuna ilişkin görünümü nasıldır?
4. Hayriyye’deki deyimlerin yapısal özellikleri bakımından görünümü nasıldır?

5. Hayriyye'deki deyimlerin anlamsal görünümü nasıldır?
6. Hayriyye'de atasözlerinin kullanılma durumu ve sayısal görünümü nasıldır?
7. Hayriyye' deki deyim ve atasözleri 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında doğrudan veya aynı anlama gelen biçimi kullanılmakta mıdır?

1.4. Araştırmanın Amacı

Türk edebiyatının geçmişten günümüze kadar belirli evreleri olmuştur. Bu evreler gelişimini tamamladıktan sonra her biri zamanla yerini yenisine bırakmıştır. Divan Edebiyatı da bunlardan bir tanesidir ve günümüz edebiyatına birçok yönden aktarım yoluyla kaynaklık etmektedir. Bu nedenle çalışmamızda eski Türk edebiyatı içerisinde Nâbî'nin kültür öğeleri yönünden zengin dil ürünlerini barındıran ve öğretici tarzda yazılan Hayriyye adlı eserinin deyim ve atasözü bakımından Türkçe ders kitaplarına nasıl kaynaklık ettiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

1.5. Araştırmanın Önemi

Türkçenin tarihi gelişiminde de yazılı edebiyat temel alındığında Orhun Yazıtları'ndan itibaren her evrede deyim ve atasözleri kullanılmıştır. Bu öğelerin kullanımına Divan edebiyatında anlamı güçlendirmek ve az sözcükle çok anlam ifade etmesi açısından sıkça başvurulmuştur. Bu edebiyat içerisinde Hikemi şiirlerde öğretici tarzda yazılmasından dolayı bu dil yapılarına anlamda derinliği yakalamak amacıyla sıkça yer verilmiştir. Bu akımda yazılmış eserlerin bu dil yapıları yönünden incelenip Türkçe öğretiminde kullanımı sağlanmalıdır. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada da Nâbî'nin Hayriyye adlı eserindeki deyim ve atasözlerinin günümüz Türkçe ders kitaplarında yer alma durumlarının saptanması ve eserin bu dil yapıları yönünden zenginliğini ve kullanımını ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca bu çalışmayla birlikte deyim ve atasözlerinin tarihi süreç içerisindeki seyrini gözlemleyebilmek de olanaklı olacaktır.

1.6. Sınırlılıklar

Araştırma Nâbî'nin Hayriyye adlı eseri ile sınırlandırıldı. Eser dil yapıları yönünden sadece deyim ve atasözleri saptaması yapıldı. Hayriyye'deki deyim ve atasözleri kullanım sıklığı, kaç anlamda kullanıldığı, günümüzdeki kullanımı ve 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alma durumları açısından ele alındı.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Nâbî

17. yüzyıla damgasını vuran Nâbî Türk edebiyatının önemli şairleri arasında bulunmaktadır. Hikemi tarzla yazmış olduğu şiirleriyle dikkat çeken ve beğeni toplayan şair bu bölümde şu başlıklar altında ele alındı:

2.1.1. Nâbî'nin hayatı. Yusuf Nâbî, Fırat Havzasının ve Güneydoğu Anadolu'nun tarih, kültür ve sanat bakımından önde gelen şehirlerinden biri olan Şanlıurfa (Eski adları: Urfa, Ruha, Edessa)'da doğmuştur (Karahan, 1987, s. 1). Çocukluk ve ilk gençlik yılları bu toprakların sıcak ikliminde geçmiştir. Urfa'daki yaşantısı ve ailesi hakkında yeterli bir bilgiye yoktur. Ancak Urfa'nın önde gelen ailelerinden birine, Hacı Gaffarzâdeler ailesine mensup olduğu bilinmektedir (Yorulmaz, 1998, s. 20). Asıl adının Yusuf olmasına karşın Nâbî mahlasıyla ün kazanan bir şairimizdir. Nâbî'nin adıyla ilgili bilgileri eserlerinde görebiliriz. Hayriyye'de bunu şu şekilde dile getirmiştir:

Seni itdi kereminden i'tâ

Pederün Yûsuf-ı Nâbî'ye Hudâ

Allah, kereminden seni, baban Yusuf Nâbî'ye verdi (Pala, 2013, s. 24).

Nâbî eserlerinde Urfalı olduğunu da açık bir şekilde söyler. Şairin ölümünden sonra kendisinden söz ettiren Hayriyye'sinde bunu:

Vatanım şehr-i dil-ârâ-yı Ruhâ

mısraı ile dile getirir (Yorulmaz, 1998, s. 20).

Soylu ve ilim irfan sahibi bir aileden gelen Nâbî'nin çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili fazla bir bilgi yoktur. Buna karşın Nâbî'nin bu yıllarda iyi bir eğitim aldığı söylenebilir (Diriöz, 1979, s. 28). Arapça ve Farsçayı sağlam ve kurallarına uygun şekilde öğrendiği görülmektedir. Doğruluk derecelerini saptama imkânı olmamakla beraber bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre o, Yakup Halife adında bir Kâdirî şeyhe intisap etmiştir. Bu şeyh Nâbî'yi kuzusuna bakmakla

görevlendirmiştir. Bir süre çobanlık yaptıktan sonra bıkkınlık duyarak şeyhini çekiştirmiş ve bu durum şeyhine malûm olmuştur. Bunun üzerine Şeyh Yakup Halife genç müridi Yusuf Nâbî'yi huzuruna çağırması ve görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra Nâbî'yi psikolojik diyebileceğimiz bir değişime uğratmış ve yetişmesi için İstanbul'a yollanmıştır. Diğer bir rivayet ise: Arzuhalcilikle işe başlayan Yusuf Nâbî'nin genç yaşta yazısının güzelliği, ifadesinin düzgünlüğü mutasarrıfın dikkatini çekmiş ve onun yönlendirmesiyle İstanbul'a gitmiştir. Sebep ne olursa olsun bilinen Nâbî'nin delikanlılık çağının sonuna doğru ailesinin yanından ilme ve şöhrete susamış olarak Urfa'dan ayrılmasıdır (Karahan, 1987, s. 4-5).

Genç ve ümit dolu şair, önceleri İstanbul'da umduğunu ve aradığını bulamaz. Hatta bir ölçüde hayal kırıklığına uğramıştır. Bir süre sonra IV. Mehmed (1648-1687) 'in musahibi bir ara ikinci vezir de olan Damat Mustafa Paşa ile tanışma fırsatı eline geçti. Bu olay Nâbî'nin hayatında bir dönüm noktası olmuştur (Karahan, 1987, s. 6). Nâbî kısa bir zamanda Mustafa Paşa'nın gözüne girerek güvenini kazanır. Hatta onun divan kâtipliğine getirilir. Bu olaydan sonra şiir ve edebiyatla uğraşmaya daha çok zaman ayırır. Kendisini İstanbul'un zengin bir kültür ve edebiyat muhitinde bulur (Yorulmaz, 1998, s. 27).

Nâbî İstanbul'da bulunduğu sırada bir ara hacca gitmeyi düşünür. Bunu Payitaht'taki en büyük hamisi olan Mustafa Paşa'ya açar ve ondan ummadığı kadar çok yardım görür. Daha sonra hamisi ile beraber padişahın da maddi ve manevî desteğini alarak hacca gider (Yorulmaz, 1998, s. 27-28). Hacdan dönüşünde, musahip Mustafa Paşa'nın kethüdalığına yükselir. Şöhreti gittikçe artmaktadır. Oldukça nüfuz sahibi de olmuştu. Bir ara, kendi isteğiyle kethüdalıktan ayrılmayı kafasına koymuştur. Bu isteğini Mustafa Paşa da aralarındaki bağların baki kalması koşuluyla kabul etmiş ve şair bu görevinden ayrılmıştır (Karahan, 1987, s. 11). Bundan kısa bir müddet sonra da en büyük hami ve velinimetisi Mustafa Paşa vefat etmiştir. Bunun üzerine Nâbî Efendi de yirmi beş yıl sürecek olan bir ikamet için Halep'e hicret eder (Pala, 2013, s. 2).

Halep, Nâbî'nin hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü Halep'te geçirdiği yirmi beş, otuz yıllık süre içinde, dünya görüşünü yansıtan düşüncelerinin önemli yer tuttuğu edebi kişiliğini kazanmış, ünlü eserleri Hayriyye ile Hayrâbâd'ı yazmış ve Divanını düzenlemiştir (Mengi, 2009, s. 216). Şair yaşamının sonlarına doğru

İstanbul'a dönmüştür. 17. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan şair 1712 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Karacaahmet'te Miskinler Kabristanı'ndadır (Pala, 2013, s. 3).

2.1.2. Nâbî'nin edebi kişiliği. Nâbî'nin birçok manzum ve mensur eseri vardır. Bu eserlerinde ortaya koyduğu edebi kişiliğiyle 17. yüzyılın ikinci yarısında yer alan Divan şairlerinin en önde gelenidir. Şair hakkında bilgi veren kaynakların çoğu, onun Divan edebiyatının klasik devrinin son büyük temsilcisi olduğu fikrinde birleşirler. Manzum eserlerinin yanında mensur eserlerinin bulunmasına rağmen o, ününü manzum eserleriyle yapmıştır (Mengi, 1987, s. 28). Nâbî'nin kusursuz bir sanatçı olmasında yetiştiği çevrenin, aldığı terbiyenin, öğrendiği dillerden kazandıklarının ve kendini yetiştirmek için çok geniş ufuklara ulaşan kültürünün etkisi vardır (Karahan, 1987 s. 51).

Nâbî, aynı zamanda bir fikir adamıdır. Bu özelliğinden dolayı da diğer Divan şairleri gibi fikri, söz sanatı ile süslemeden doğrudan söylemek yolunu, çoğu zaman sanat kaygısına tercih etmiştir. Onun bu öğretici yolu, daha döneminden itibaren "Nâbî Mektebi" adını alıp birçok şair tarafından taklit edilmiştir. Nâbî'deki yenilik, bir bakıma eserlerinde sade ve süssüz yazmış olmasıdır (Pala, 2013, s. 3-4).

Nâbî'nin muhatabı toplumda her zaman karşımıza çıkabilecek kişilerdir. Gerçi şairin yaşadığı 17. yüzyılın ikinci yarısında karşımıza çıkabilecek tipler ve olaylar; tarihi ve siyasi gelişmeler, çöküntüler sebebiyle değişiklik gerektirse de şairin muhatabı insandır (Tunç, 2012, s. 21).

Şair, şiirlerinde bulunduğu dönemin toplum hayatında görülen kötümserliği, tevekkülü, kanaati yansıtır. Ahlak düşkünlüğünü, açgözlülüğü, mal ve makam hırsını, hasisliği vb. gibi kötülükleri kısacası, dönemin bozuk düzenini ve çökmeye yüz tutmuş gidişini şiirlerinde yermiştir (Mengi, 1987, s. 34).

Nâbî'nin geçmiş ve çağdaşı şairler arasında farklı bir anlam yüklediği Divan edebiyatının yüzyıllardır kalıp ve kullanılan malzeme olarak değişmeyen ana hatlarına da şöyle bir değinmek gerekir. Şairin yazmış olduğu beyitlerden de anlaşılacağı gibi, eski edebiyatımız, altı asırlık bir tarihin imbiğinden damlaya damlaya bugüne gelmiş ve halkımızın dilinden düşmeyen şiirlerdir. Bu da hakim zihniyet tarafından yıllar yılı çok sınırlı bir zümreye hitap ettiği propagandasıyla kamufle edilen Divan edebiyatının toplumla ne kadar iç içe olduğunu ve halkın

yaşayışının yansıması olarak karşımıza çıktığını gözler önüne serer (Yorulmaz, 1998, s. 47).

Nâbî'ye edebi yönden baktığımızda söz sanatlarına sıkça başvurmasına karşın dönemi açısından süssüz, sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Anlamda derinliği yakalamak açısından da sıklıkla deyim ve atasözlerine başvurduğu görülür. Bu özgün anlayışı onun diğer şairler tarafından da örnek alınmasını sağlamıştır.

2.1.3. Nâbî ve Hikemi şiir. İslami düşünce sisteminde daha çok felsefe karşılığı kullanılmış olan “Hikmet” gizli düşünce, bilinmeyen neden, özellikle varlıkların ve olayların oluşunda Allah'ın insanlarca anlaşılmayan gizli amacı, bilgelik, sağduyu, atasözü, özdeyiş vb. anlamlara gelen Arapça bir kelimedir (Mengi, 2009, s. 200). “Hikemî Şiir” veya “Hakimâne Şiir” ise düşünceye ağırlık veren, amacın okuyucuyu uyarmak, düşündürmek ve aydınlatmak olduğu, daha doğru bir ifadeyle insana doğruyu, güzeli göstermeye yönelik görüş bildiren didaktik içerikli şiire denir (Demirel, 2009, s. 259). Hikemî tarzın anlamla ilgili bazı özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. Dış dünyaya ve olanı anlamaya ve anlatmaya önem verilmiştir.
2. Şiirin hikmet dolu olması ve anlamının da insanlara doğru yolu göstermeye vasıta olmasına önem verilmiştir.
3. Şiir yazmaktan maksat anlamdır, yani içeriktir ve bununla okuyucuya mesaj vermektir.
4. Şiirde anlam, süsü ve nakışı olmayan bir yüzük gibidir. Anlamı olmayan söz kokusuz lâle gibidir. Bu gibi nedenlerle şiirde anlam çok önemli bir yere sahiptir ve önem içinde hikmet ve düşünce her zaman işlenmesi gereken hususlardır.
5. Nâbî de dahil olmak üzere hikemî tarzı benimseyen şairlerin şiirlerinde hikmet ve düşüncenin ön plana çıkarılmasıyla anlamın nasihat karakteri taşıması söz konusu olmuştur.
6. Yoğun bir şekilde kullanılan irsal-i mesel ile hem soyut düşünceler hem de okuyucuya verilmek istenen mesajlar daha açık ve anlaşılır bir nitelik kazanmıştır.
7. Şiirin anlamı lirizm ve duygudan ziyade düşünce ve hikmete dayanmalıdır. Bu yaklaşım ile aynı zamanda Hikemî tarzın poetikasının ne olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır (Demirel, 2009, s. 261).

Hikemî şiir akımının edebiyatımızdaki öncüsü ve en güçlü temsilcisi Nâbî'dir. Bu nedenle “Hakîmane Şiir” akımı “Nâbî Ekolü” olarak da bilinir (Mengi, 2009, s. 200). Edebiyatımızda hikemî ekolün büyük temsilcisi Nâbî'nin takipçilerinde benzer ifadeler bulunmakla birlikte, şairin hikmeti dile getirişinin onlardan farklı olduğunu söylemek gerekir. O, çoğunlukla hikmetin gerçek manasına yakışır söylemlere sahiptir. Onun hikemî söyleminde; Yaradan'ı, özellikle yaratılandan hareketle

anlamaya, anlatmaya çalışma ve bunun sonucunda da tevekkül, teslimiyet ve aczi ifade söz konusudur (Tunç, 2012, s. 21).

Şair, toplumsal olaylardan, siyasi ve ekonomik problemlerden etkilenen, bu problemler üzerinde düşünen ve onlara çözüm yolları arayan, geniş kültürlü ve hayat tecrübesine sahip, çağının aydın insanıdır. Onun şiirlerini hikmet ipliğiyle örüşünün sebebi de büyük ölçüde, zamanının sakat, düzensiz ve bozuk yanlarından etkilenişine dayanır. Bu etkilenişe, Nâbî'nin akılcı, durgun kişiliğiyle, kendisine gelinceye kadar söylenmiş ve yazılmış olanlardan farklı, yeni bir tarzda yazma isteğini de katacak olursak, onun eski şiirimizde neden hikemi yolda yürüdüğü daha anlaşılabilir olur (Mengi, 1984, s. 132).

Onun şiirlerinde didaktik yani öğretici tarzı dönemine ve gelecek kuşaklara yol gösterici bir şairlik unvanına sahip olmasını sağlamıştır. Öyle ki bir ekol adı ile anılmıştır. Nâbî ekolü olarak bilinen bu tarz, şairin bedenen yaşayamasa da fikrî olarak kuşaktan kuşağa aktarılarak gelmesini sağlamıştır.

2.1.4. Nâbî'nin eserleri. Nâbî 17. yy. ikinci yarısı ve 18. yy. ilk çeyreğinde Türk edebiyatına altı tanesi manzum dört tanesi mensur olmak üzere on eser kazandırmıştır (bk. Tablo 1).

Tablo 1

Nâbî'nin Eserleri

Manzum Eserleri	Mensur Eserleri
Hayri-nâme (Hayriyye)	Fetihnâme-i Kamenîçe
Tercüme-i Hadisi-i Erbain	Tuhfetü'l Haremeyn
Sûrnâme	Zeyl-i Siyer-i Veysî
Hayrâbâd	Münşeât-ı Nâbî
Türkçe Dîvân	
Farsça Dîvânçe	

Kaynak: Pala (2013) "Hayriyye-Yusuf Nâbî" adlı eserinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

2.1.4.1. Manzum eserleri. Bu başlık altında şairin manzum eserleri kısaca açıklanmıştır.

2.1.4.1.1. *Hayri-nâme (Hayriyye)*. Nâbî'nin, oğlu Ebü'l-Hayr Mehmet Çelebi için nasihatname türünde yazdığı Hayriyye adlı eseri çalışmanın diğer bölümlerinde daha detaylı ele alacaktır.

2.1.4.1.2. *Tercüme-i Hadisi-i Erbain*. Nâbî'nin hac yolculuğunu anlatan bir seyahatnamedir. Hac dönüşünün beşinci yılında kaleme alınan esere şair, yer yer manzum parçalar da serpiştirerek ilgi çekicilik ve sıkılmadan okunma özelliği kazandırmıştır. Eser, 1846 yılında İstanbul'da basılmıştır (Pala, 2013, s. 7).

2.1.4.1.3. *Surnâme*. Osmanlı döneminde padişahın erkek çocuklarının yani şehzadelerin sünnet düğünlerini konu aldığı manzum eseridir. 1675 tarihinde Edirne'de yapılan şehzadelerin sünnet düğününü konu alan manzum eserin asıl adı Vekâ-yi-i Hitân-ı Şehzâdegân-ı Sultân Mehemmed Hân'dır (Pala, 2013, s. 7). IV. Mehmet'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmet'in sünnet törenleri için mesnevi tarzıyla yazılmıştır (Yorulmaz, 1998, s. 68).

2.1.4.1.4. *Hayrâbâd*. Hayrâbâd; açık, sade ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Eserde bir aşk hikâyesi konu alınmış ve şairin ikinci mesnevîsidir. Hayrâbâd, iyi bir hikâyecilik sanatı ve tekniğiyle işlenmiş merak ve alâka uyandıran bir kitaptır. İran şairi Şeyh Feridüddin-i Attâr'ın İlahîname'sinde kısaca anlatılan bir olayı şairimiz âdeta romanlaştırmıştır (Pala, 2013, s. 6).

2.1.4.1.5. *Türkçe Dîvân*. Divan edebiyatının en hacimli divanları arasında bulunmaktadır. Yurt içi ve dışında 100'ün üzerinde nüshası bulunmaktadır. Divan, ilk önce Nâbî'nin yakın dostu olan Halep Valisi Silahdar İbrahim Paşa tarafından düzenlenmiştir. Bulak ve İstanbul olmak üzere iki defa matbu olarak da basılmıştır (Yorulmaz, 1998, s. 66).

2.1.4.1.6. *Farsça Dîvânçe*. Farsça olarak yazdığı şiirlerin toplandığı bu eseri, Nâbî'nin usta İran şairlerine ve Farsça yazan Türk şairlere yaptığı tahmisler oluşturur. Basma Divanda 39 sahifelik bir yer tutar (Pala, 2013, s. 5).

2.1.4.2. **Mensur eserleri**. Bu başlık altında şairin mensur eserleri kısaca açıklanmıştır.

2.1.4.2.1. *Fetihnâme-i Kamenîçe*. Tarih-i Kamenîçe adıyla basılan esere azaname de denir. 1671'de Lehistan'a yapılan seferi anlatan ve şairin ilk eseri olan Gazaname'de, yer yer manzum parçalara da rastlanır (Pala, 2013, s. 7). Gazaname

olarak bilinen eser 1671’de IV. Mehmet’in çıktığı Lehistan Seferi ve Kamanıçe’nin alınışının anlatıldığı ve aralıklarla manzumları da kullanan şairin sanatlı bir eseridir.

2.1.4.2.2. *Tuhfetü’l Haremeyn*. Nâbî’nin bu eseri hac yolculuğunu anlattığı manzum parçalar da bulunan mensur türdeki bir eseridir. Şairin hac yolculuğunu anlatan bir seyahatnamedir. Hac dönüşünün beşinci yılında kaleme alınan esere şair, yer yer manzum parçalar da serpiştirerek ilgi çekicilik ve sıkılmadan okunma özelliği kazandırmıştır. Eser, 1846 yılında İstanbul’da basılmıştır (Pala, 2013, s. 7).

2.1.4.2.3. *Zeyl-i Siyer-i Veysî*. Nesir üstadlarından Veysî’nin Peygamberimiz’in Bedir Gazası’na kadar olan hayatını içine alan eseri zeyil niteliğinde olup Mekke-i Mükerreme fethinde sona erer. Nazım olarak sade olan şairin nesri oldukça sanatlı ve ağırdır. Eser Bulak’ta 1248’de basılmıştır (Karahan, 1987, 49).

2.1.4.2.4. *Münşeat*. Nâbî’nin birçok mektuplarını kapsayan önemli bir nesir örneğidir. Bu mektuplar üzerinden çağının sosyal, kültürel hatta bir açıdan siyasi hayatı için yararlı bilgiler elde edilmesi mümkündür. İstanbul’da birçok kütüphanede nüshaları bulunmaktadır (Karahan, 1987, s. 49).

2.1.4. Hayriyye. Nâbî’nin Halep’te bulunduğu esnada, ilk oğlu Ebü’l-Hayr Mehmet Çelebi adına 1701 tarihinde yazdığı bu eser, o vakit henüz 7 yaşında olan oğluna: hayatta tutulması gereken faydalı öğütler verip, dönemin huzursuzluklarını, kusurlarını tasvir ederek dile getirir. İlk bakıldığında Ferîdüddin Attâr’ın *Pendnâme*’sini yahut *Kabûs-nâme*’yi hatırlattığı söylenebilecek bu eser bunlardan bir hayli farklıdır (Karahan, 1987, s. 34).

Eser eski harflerle birçok defa basılmıştır. Ayrıca 1857 yılında Pavet de Courteille tarafından Fransızcaya çevrilip “*Conseils de Nâbî Efendi*” adıyla Fransızca-Osmanlıca olarak basılmıştır (Pala, 2013, s. 6). Belirtilen ifadelerden hareketle eser hakkında bazı yapılan yorum ve söylenen sözlere bakacak olursak:

Ziya Paşa Hayrabat adlı eserinde:

San’at ile eylemiştir ol pîr

Asrındaki hâl-i mülki tasvîr

Zülm-i vüzerâyı söylemiştir

Hâl-i fukarâyı söylemiştir (Pala, 2013, s. 6).

Banarlı (2001) “Hayriyye’nin umumî ve beşerî tarafından bugün dahi her milletin gençlerine tavsiye edilebilir değerinde ahlaki ve insani nasihatleri vardır” (s. 676).

Karahan (1987) Hayriyye’yi “Sahibinin uzun yıllar boyunca hayattan edindiği tecrübelerin, kazandığı görüşün güzel bir meyvesi, nazım dili ile başarılı” bir eser olarak vasıflandırmıştır (s. 34).

Kabaklı (1973) “Gerçekten Hayriyye-i Nâbî, iyice ahlak düşkünlüğüne ve çöküntü buhranlarına uğramış olan klasik, bulanık devrin, pek zarif olduğu ölçüde en ağır hicivlerini taşımaktadır” (s. 384).

Kocatürk (1970) “Hayriyye-i Nâbî Divân edebiyatının didaktik epope tarzını temsil eden en meşhur ve orijinal eseridir” (s. 465).

Pala (2013) “Hayriyye-i Nâbî adıyla şöhret bulmuş hikmet dolu öğretici bir kitap olup Türk- İslam felsefesinin ana hatlarını verir” (s. 13).

Şener (2013) “Eser, dönemin ruhuna uygun olarak toplumun ve düzenin doğrularının aktarıldığı bir araç olarak görülebilir. Ancak, eserde ele alınan değerlerin günümüzün birçok sorununa ışık tuttuğu, birçok açıdan hâlâ geçerli olduğu söylenebilir” olarak nitelendirmiştir (s. 2523).

Uludağ (2009) “Hayriyye-i Nâbî’nin her dönemde büyük bir rağbet görmesinin en başta gelen nedenlerinden birisi de hiç şüphe yok ki, içeriğinin her devir için geçerliliğini korumasıdır” (s. 794).

Yorulmaz (1998) “Hayriyye o dönem Osmanlı toplumu için olduğu kadar daha sonraki yıllar ve günümüz için de geçerli öğütler ihtiva eder” (s. 37).

Hayriyye birçok yönden ele alınabilecek düzeydedir. Yorumlardan da anlaşılacağı üzere eser dönemiyle sınırlı kalmayıp sonraki dönemler hatta günümüzde de önemini korumaktadır. Hazırlanan çalışmada da ele alınan eser şekil, içerik, dil ve üslup yönünden alt başlık olarak sunuldu.

2.1.4.1. Hayriyye’nin şekil, içerik, dil ve üslup bakımından özellikleri.

Hayriyye, “Feilâtün/ Feilâtün/Feilün kalıbıyla mesnevi tarzında yazılmıştır (Karahan, 1987, s. 34). Eserin çok sayıda nüshası olmasından dolayı kaynaklarda farklılıklar

olabilmektedir. Temel aldığımız kaynakta eser 35 bölüm (bk. Tablo 2) 1647 beyitten oluşmaktadır.

Tülbentçi (1963) “Divan edebiyatımızın büyük üstadlarından sayılan Yusuf Nâbî, oğlu Mehmet Ebü'l-Hayr'a hitaben yazdığı ve Hayriyye adını verdiği manzum risalede pek mebzul atasözleri vardır” (s. 10). Eser sözvarlığı açısından sadece atasözleri değil sıkça deyimlerin kullanımı ile de dikkat çeker. Şair bu dil yapılarını kullanarak anlamda derinliği yakalayıp, okuyucuya iletmek istediklerini daha kısa ifade ederek özgün bir eser ortaya koymuştur.

Hayriyye; içerik bağlamında döneminin siyasi, toplumsal ve ekonomik yönden bizlere bilgi verebilecek düzeydedir. Eserin özgün, sade ve akıcı olması döneminde yazılan diğer eserlerle karşılaştırıldığında onu özel kılmıştır. Bu yönüyle de okuyucu kitlesi dönemiyle sınırlı kalmayıp günümüze kadar okunmaya devam etmiştir.

Şair eserinde dönemin göze batan kusurlarını, düzen bozukluğunu, kendinden öncekilerin göremediği veya görmek istemeği bazı şeyleri (terbiye sınırlarını aşmadan) eleştirmiş, gerektiğinde kötülerden de çekinmemiştir. Eser, bir baba nasihatı olduğu kadar, çağının ideal insanı için gerekli ahlak kurallarını, günlük hayat düzenini, dünya görüşünü de içine alır. Onun telkin ve tavsiye ettikleri inanç ve ibadet bakımından önemlerini koruyabilecek değerde olmakla beraber çeşitli meslekler hakkındaki görüşlerinin saptamasını kendi çağı ile sınırlı görmek daha doğrudur (Karahana, 1987, s. 42).

Hacim olarak küçük olan Nâbî'nin bu eseri yazıldığı dönemden sonra okuyucularında büyük etki bırakmıştır. Eser oğlu için yazdığı didaktik mesnevi örneğidir. Bu eserde şair, oğluna dini ve ahlaki bilgileri öğrenmesini isterken, hayatta karşılaşacağı bir takım problemleri yenmede rehberlik eder. Hayriyye bir baba nasihatı olduğu kadar, çağının ideal insanı için geçerli ahlak kurallarını, günlük hayat düzenini, dünya görüşünü de içine alır. Hayriyye'nin ne kadar çok okunduğunu ve halk tarafından tutulduğunu kütüphanelerdeki nüshalarının çokluğundan anlayabiliriz (Yorulmaz, 1998, s. 66-67).

Tablo 2

Hayriyye'nin Bölümleri

1) Mukaddime (Giriş)	10) Matlab-ı dâniş-i enva'-ı ulûm (Çeşitli ilimleri öğrenme bahsi)	19) Nehy-i âlûdegî-i neml ü nücûm (Remilcilik ve müneccimlikle uğraşmanın terki)	28) Matlab-ı dağdağa-i pâşâyî (Paşalık sevdası -gürültü patırtı- bahsi)
2) Matlab-ı mücmel-i ahvâl-i peder (Babanın başından geçenlerin özeti bahsi)	11) Matlab-ı ma'rifet-i rabbani (İlâhî bilgiler bahsi)	20) Nehy-i âlâyiş-i câm-ı işret (İçki âlemlerine bulaşmanın terki)	29) Matlab-ı nehy-i kazâ vü kısmet (Kadılık ve taksimden kaçınma bahsi)
3) Sebeb-i nazm-ı nasihat-nâme (Öğüt kitabının yazılış sebebi)	12) Der-beyan-ı şeref-i İstanbul (İstanbul'un şeref ve yüceliğini açıklar)	21) Nehy-i âlâyiş-i zîb-i suret (Yüzü süsleme pisliliğinden vazgeçme bahsi)	30) Nehy-i bâziçe-i nerd ü satranç (Tavla ve satranç oynamaktan uzak durma)
4) Nazm-ı icmâl-i şurûti'l-islâm (İslâmın şartlarını topluca anlatan şiir)	13) Matlab-ı lâzime-i hüsn ü cemâl (Şekil ve yüzce güzelliğin gerekliliği bahsi)	22) Nehy-i a'yânî vü zulm-i fukarâ (İdareci olmanın ve fakirlere zulüm etmenin terki)	31) Matlab-ı hâcegi-i dîvânî (Divan efendiliği -memurluk/kâtiplik- bahsi)
5) Evvel-i lâzime-i dîn-i mübîn (Kutlu dinin emirlerinin ilki olan şahadet)	14) Matlab-ı kâide-i istiğna (Tok gözlülük yolunu tutma bahsi)	23) Nehy-i âlûdegî-i kizb ü nifâk (Yalan ve ikiyüzlülüğe bulaşmanın terki)	32) Nehy-i âmîziş-i kayd-ı iksir (İksir düşüncesiyle geçinmekten geri durmak bahsi)
6) Matlab-ı mâ-hasal-ı fazl-ı salât (Namazın faziletini anlatan bahistir)	15) Der-beyân-ı sıfat-ı hezl ü mizâh (Yergi ve güldürünün vasıfları hakkındadır)	24) Der-beyân-ı ferah-ı fasl-ı bahâr (Bahar mevsiminin iç açıcılığı hakkındadır)	33) Der-beyân-ı zarar-ı nakl-i kelâm (Lâf taşımının zararlarını açıklar)
7) Der-beyân-ı şeref-i şehri-sıyâm (Oruç ayının yüceliği hakkındadır)	16) Der-beyân-ı şeref-i lûtf u kerem (Lütuf ve keremin şerefi hakkındadır)	25) Matlab-ı hüsn-i kelâm-ı mevzun (Vezinli sözün -şirin- güzelliği bahsi)	34) Mebhas-i lâzime-i hikmet ü tıb (Hikmet ve tıbbın gerekliliği bahsi)
8) Matlab-ı hacc u tavâf u arafât (Hac, tavaf ve arafât hakkındadır)	17) Der-beyân-ı şeref-i hulk-i hasen (Güzel huyun şerefi hakkındadır)	26) Der-beyân-ı şeref-i sabr u şekîb (Sabır ve sabırlılığın şerefini açıklar)	35) Mebhas-i lâzime-i hayr-duâ (Hayır duanın gerekliliği bahsi)
9) Matlab-ı fazl-ı zekât ve sadâkat (Zekât ve sadakanın fazileti bahsi)	18) Neyh-i etvâr-ı nifâk u tezvîr (Müzevirlik ve bozgunculuk durumlarının istenmeyiş-i)	27) Matlab-i mezra'-ı keşt ü hürmen (Harmancılık ve ekip biçme bahsi)	

Kaynak: Pala (2013) hazırladığı “Hayriyye-Yusuf Nâbî” adlı eserden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Nâbî, eserde ağırlık kazanan ahlaki görüşlerini dini temeller üzerine kurmuştur. Hayriyye'deki ahlaki ruhta, insanın yanı sıra akıl ve mantık da yer alır. Ahlak, güzelle çirkini, iyiyile kötüyü bünyesinde birleştirmiş olan toplumda, başkalarına zarar vermeksizin insanın kişisel mutluluğunu amaç edinmiştir. Şair eserinde belirttiği bu ahlak anlayışı kötümser değildir. O tasavvufun maddi hazlarını ihmal ederek, hayattan el etek çekmeyi esas tutan kötümser dünya görüşünün ahlak anlayışından farklıdır. Birey ölçülü olmak koşuluyla, mutluluğunun bir parçasını teşkil eden dünya zevklerinden tadacaktır. Nâbî, eserde sıklıkla oğluna ve onunla birlikte devrinin gençliğine dünyanın kötülüklerini söyleyerek, onlardan kaçmalarını tavsiye eder. Bunun amacı, çirkinlikleri gözler önüne sererek bireyi iyiye, doğruya, güzele yönleltmektir (Mengi, 1987, s. 41).

Şair, yaşamında kazanmış olduğu tecrübeleri oğluna aktarırken sade, anlaşılır ve sanatlı bir dil kullanmıştır. Dilin sözvarlığındaki zenginlikleri iyi bir şekilde kullanarak eserin akıcı olmasını sağlamıştır. Eserin bir kişiye hitap etmesine karşın döneminde bulunan bütün gençlere öğüt verici nitelikte olduğu görülür.

2.2. Deyim ve Atasözleri

Atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özlü sözlerdir (Aksoy, 1993, s. 37). Deyimler ise bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümcelerdir (Aksoy, 1993, s. 52).

Bir dildeki deyimler de söz varlığı içinde yer alır; dili kullanan toplumun anlatımındaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir. Deyimler kimi zaman yüzyıllar boyunca hiç değişmeden, kimi zaman sözcüklerinde yenilenmelerle yaşamakta, yeni deyimler de aktarılabilmektedir (Aksan, 2006, s. 31). Atasözleri tıpkı deyimlerde olduğu gibi aynı dilin değişik lehçelerinde yaşamını sürdürmekte böylece bir ulusun değişik lehçeleriyle aynı dilin öz malı olduğunu göstermektedir (Aksan, 2006, s. 33).

Deyimler, atasözlerinin aksine genel kural bildirmek yerine yeni bir kavramı etkili bir anlatımla belirtirler. Bir deymi atasözünden ayıran en önemli nokta budur. Genellikle tümce durumundaki deyimlerle atasözleri biçimsel olarak çok

benzedikleri ve hoşla giden anlatım taşıdıkları için karıştırılmaktadır (Yurtbaşı, 2013). Bu dil yapılarını birbirinden ayıranlar ve bu surette kitaplarında tasnif yapan yazarlar olmuştur. Ancak eserlerinde bu dil yapılarındaki farklılıkları çok güzel ifade ettikleri halde hataya düşmüşlerdir. Deyim ve atasözlerini ister istemez kimi zaman karıştırmışlardır (Tülbentçi, 1963, s. 6). Bu dil yapıları hakkında yapılan tanım ve yorumlardan da anlaşılacağı üzere bir dilin söz varlığında deyim ve atasözleri önemli bir yer tutar. Kullanım alanları oldukça geniş olmuştur. Türk edebiyatı açısından baktığımızda da sözlü ve yazılı edebiyatta, anlatımı güçlendirmek, az sözle çok şey anlatmak vb. nedenlerden dolayı sıkça kullanıldığı görülür. Hazırlanan çalışmada, bu başlık altında bir alt başlık oluşturarak eski Türk edebiyatında bu dil yapılarının kullanımını konusunda bilgi verilmeye çalışıldı.

2.2.1. Eski Türk edebiyatında deyim ve atasözleri. Dilimizin ve millî kültürümüzün temel taşları sayılan atasözleri ve deyimler, halkın dilinde yaşadığı gibi ilk yazılı edebiyat ürünümüz olan Orhun Yazıtları'ndan itibaren edebî metinleri de süslemiş; zaman içinde gelişerek, zenginleşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Eğitici, öğretici, yol gösterici özellikleriyle insanın her zaman muhtaç olduğu bu nasihat dolu “özlü söyleyişler” halk tarafından çok benimsenmiştir. Dolayısıyla onların duygularına tercüman olan halk ve Divan şairlerinin şiirlerine, mısralar hâlinde yansımıştır (Polat ve Tergip, 2010, s. 190).

Divan şairleri, divanlarda atasözleri ve deyimlere yer vermekle bir yandan söylemek istediklerini az ve öz bir şekilde söylemiş, öte yandan okuyucuyu hem inandırmaya hem uyardırmaya hem de şiirin gereği olan renkli ve canlı bir anlatımı sağlamaya çalışmışlardır (Kaya, 2011, s. 50).

Deyim ve atasözleri, bir ulusun ortak kültür mirası içinde kendilerine özgü yeri, değeri ve önemi olan varlıklardandır. Bu dil yapıları, yüzyılların besleyip büyüttüğü duygu ve düşünce fidanları olarak gelişmiş, halkın dilinde ve sanatçı düşünürlerin eserlerinde tükenmez meyvelerini vermiş ve vermeye de devam etmektedir. Özellikle şairler, bunları çeşitli edebî sanatlar ile süslemişler, türlü nedenlerle söz dizilerinde, ya da kelimelerde yaptıkları değiştirmeler, katmalar veya eksiltmelerle, asıllarını bir bakıma bozmuş olmakla beraber, onları daha da güzelleştirmişler, çekiciliklerini artırmışlardır. Sanatçıların, manzumeleri arasına atasözlerini ve deyimleri almaları,

onların duygu ve düşünce güçlerini daha da geliştirmiş ve etkili kılmıştır (Karahan 1980, 52-53).

15. ve 19. yüzyıllar arasında yaşamış olan klâsik şairlerimiz arasında birçoğu atasözleri ve deyimlerden faydalanmıştır. Şairlerin, bunları ulusal varlığın güçlü sembolleri olarak ve söylediklerine inandırıcı bir hava verebilmek isteğiyle rahat bir şekilde kullandıkları görülür. Bunlardan bazıları: Ahmed Paşa (öl.1497), Necâtî (öl. 1509), Güvâhî (öl. 1519), Figanî (öl. 1532), Zâtî (öl. 1546), Bakî (1526-1600), Taşlıcalı Yahya (öl. 1575), Nev'î-zâde Atayî (1583-1635), Nef'î (öl. 1635), Nâbî (1642-1712), Sâbit (öl. 1712), Nazîm (öl. 1727), Münif (öl. 1743), Ragıp Paşa (1699-1763), Şeyh Galip (1757-1799), Sümbül-zâde Vehbî (öl.1809), Enderunlu Fâzıl (öl. 1810) ve Enderunlu Vâsıf (öl. 1824) gibi şairlerdir (Karahan, 1980, 44-45).

Deyim ve atasözlerinin yukarıda bulunan bilgilerden de hareketle Divan edebiyatında şairler tarafından sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımlar günümüze oranla farklılıklar göstermektedir. Mengi (1986) bu farklılıkları: “Divanda rastladığımız atasözleri ile ilgili olarak dikkat çeken bir husus atasözlerinin çoğunun, günümüzde kullandığımızdan farklı sözdizimi ve kelime yapısı içerisinde kullanılmış olmasıdır” şeklinde belirtmiştir (s. 51).

Tanyeri (1999) “Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler” adlı kitabında, bu dönemde kullanılan deyimleri Necâtî Bey, Ne'vî, Nâbî, Zâtî, Ahmed Paşa, Şeyh Gâlip, Sâbit gibi birçok şairin beyitlerinden yararlanıp, her deyime bir veya birkaç örnek vererek göstermiştir. Bu eserden yararlanıp dönem içerisinde bazı deyimlerin kullanımlarına bakacak olursak:

Göz boyamak: Kötü şeyi iyi gibi göstererek aldatmak.

Bir iki câm ile *boyor gözümüz*

Çâre yok mugbeçeyle bâzâra (Nev'î, 474. 410. 2.) (Tanyeri, 1999, s. 122).

Gözüne uyku girmemek: Hiç uyumamak, uykusuz kalmak.

Giceler *uyku girmede gözüne*

Beni andan ayrıralı eyyâm (Ahmet Paşa, 254. 203. 5.) (Tanyeri, 1999, s. 129).

Gözüne sokmak: Görmek istediği şeyi sert bir tavırla zorla göstermek.

Kim inkâr eyler ise tûtiyâ eyler

Ayağın tozın ilet *gözine sok* (Necâtî Bey, 315. 279. 4.) (Tanyeri, 1999, s. 129).

Rahat yüzü görmemek: Hiç rahat edememek, bir türlü rahat duruma gelememek.

Sîneme gelmezse tîrûn *görmezem râhat yüzün*

Vây ol zahma üstinden ola merhem cüdâ (Muhibbî, 82. 2.) (Tanyeri, 1999, s. 213).

Örneklerde de görüldüğü üzere beyitlerde kullanılan deyimlerde kimi zaman günümüzde kullanıldığı gibi kimi zamanda aruza uydurmak açısından araya kelimelerin girmesi, yer değiştirmesi gibi durumlar söz konusudur. Bu konu kimi zaman eleştirilmiş, kimi zaman da dönemden kaynaklı olarak doğal karşılanması gerektiği savunulmuştur.

Kimi şairler manzumeleri içine aldıkları atasözlerinin kalıbını bozmuşlardır: Vezne uysun diye ve başka nedenlerle sözcükleri değiştirmişler, araya sözcükler katmışlar, söz dizimine başka biçim vermişlerdir. Edebiyatımızda örneği pek çok olan böyle sözler, manzume içindeki değişik biçimleriyle atasözleri sayılmazlar; asılları başka türlü olan atasözlerine “işaret” sayılırlar” şeklinde bu durumu yorumlamıştır (Aksoy, 1993, s. 34).

Divan edebiyatında beyitlerde bulunan bu dil ürünlerinin hemen her zaman bilinen ve kullanılan cümle kuruluşlarının değişikliğe uğradıklarını görüyoruz. Oysa atasözlerimiz kalıplaşmış sözlerdir. Yani dilimizde kullandığımız deyim ve atasözlerinin değişmez kalıpları vardır. Bir deyim ya da atasözünün bünyesindeki kelimelerin kendilerinin ya da yerlerinin değişmesi gelenekten değildir. Ne var ki atasözlerinin alışageldiğimiz, kullanageldiğimiz söz diziminin şiirde bozulduğunu görüyoruz. Bu özellik ilk bakışta vezin gereği gibi görünüyor. Şiirde atasözünü kullanımı sırasında atasözünün bilinen sözdiziminde değişiklik yapılmasının vezinden kaynaklanan bir nedene bağlanması doğal olmakla birlikte, bu özellik atasözleri ile deyimlerin tarihi gelişimleri sırasında geçirdikleri bazı değişimlerin işareti olarak da kabul edilmelidir. Bir başka deyişle, günümüze gelinceye kadar kimi atasözleri değişmiş, günümüzde yeni bir biçim kazanarak kullanıma girmiş ya da zaman içerisinde atasözünün değişik birkaç kalıbı kullanılabilir olmuş ve günümüzde bu birkaç kalıptan yalnız birinin kullanımı kalmıştır şeklinde görüşlerini ifade etmiştir (Mengi, 1986, s. 53).

Divan edebiyatı içerisindeki şairlerin, bu dil yapılarına; anlatımı zenginleştirmek, anlatılmak isteneni daha kolay ifade etmek ve belirtilmek istenilen noktaları işaret etmek amacıyla sıkça yer verdikleri görülmektedir. Yukarıda belirtilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere deyim ve atasözlerinin şiirde kullanımı konusunda bazı araştırmacılar eleştirirken bazıları da doğal karşılamıştır. Bunların yanında dönem içerisinde Arapça ve Farsça kelimelere sıkça yer verilmesi bu dil yapılarının kullanımına da yansımıştır. Şairler şiirde anlatımı zenginleştirmek amacıyla bu dillerdeki sözcükten de yararlanmışlardır.

2.2.2. Ortaokul Türkçe ders kitaplarında deyim ve atasözü öğretimi.

Türkçe ders kitaplarında söz dağarcığının gelişiminde deyim ve atasözleri önemli bir yer tutar. Bunun yanında metinlerde bulunan bu yapılar, öğrencilerin gerçek, yan ve mecaz anlam arasındaki farkın kazandırılmasında etkinlikler yoluyla sıkça kullanılmaktadır. Bu yapıları sözcük çalışmaları da belli ölçütlere göre yapılmaktadır.

Gündüz ve Şimşek (2011) sözcük dağarcığını artırma yolları başlığı altında eğitim kurumlarında yapılan sözcük çalışmaları ile öğrencilerin;

- 1) Kullandıkları sözcüklerin anlamlarını öğrenmeleri,
- 2) Sözcükler arasındaki anlam farklılıklarını görüp onları doğru ve yerinde kullanmaları;
- 3) Sözcüklerin köklerini, türeme şekillerini ve geçirdikleri değişim süreçlerini bilmeleri,
- 4) Sözcüklerin yakın, zıt ve eş anlamlarını öğrenmeleri,
- 5) Birleşik sözcük, deyim, terim gibi kümeleşmeleri tanımaları,
- 6) Yerel ve argo kullanımları fark edebilmeleri;
- 7) Sözlük ve yazım kılavuzundan yeterli ölçüde yararlanmaları;
- 8) Sözcükleri düz ve yan anlamları ile yazılanlarında kullanma becerisi amaçlanır (s. 77).

Gündüz ve Şimşek (2011) bu belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için “ Konuşma ve yazma çalışmaları yanında okudukları kitaplarda izledikleri sanat faaliyetlerinde ve dinledikleri konuşmalarda geçen yeni karşılaştıkları sözcükleri öğrenmeye doğru isteklendirilmelidir” (s. 77). Bunların yanında önerdikleri sözcük çalışmalarının konu başlıklarından bazıları şu şekildedir:

- Dilimize girmiş yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe karşılıklarını öğrenmek.
- Kimi sözcük ve deyimlerin gerçek ve mecaz anlamlarda kullanışlarını öğrenmek.
- Sözcük çalışmalarının başarılı olması için, öğrendiğimizi kendimizin kılmak için sözcükler mutlaka konuşma ve yazma çalışmalarında kullanılmalıdır. Bunun için zaman zaman boşluk doldurma çalışmaları, kavram havuzu oluşturma çalışmaları yapılabilir (Gündüz ve Şimşek, 2011, s. 78-79).

Türkçe dersi öğretiminde öğrencilerin sözcük varlığını zenginleştirmek, bugüne kadar yapılan programlarda da önemli bir yer tutmuştur. Sözcük varlığımızın önemli ürünleri arasında bulunan deyim atasözleri de Türkçe öğretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada, 2005 ve 2015 Türkçe dersi öğretim programları alt başlıklar halinde bu dil yapıları yönünden değerlendirildi.

2.2.2.1. 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda deyim ve atasözü öğretimi. Türkçe Dersi Öğretim Programı, “genel amaçlar, temel beceriler, öğrenme alanları ile dil bilgisi ve bu öğrenme alanlarına yönelik belirlenmiş kazanımlar, etkinlik örnekleri ile açıklamalar”dan oluşmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2006, s. 3). Programın yapısından da hareketle deyim ve atasözlerine ilişkin bazı saptanan noktalar çalışmanın bu bölümünde sunuldu.

Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin;

- 6. Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri,
- 9. Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımları,
- 11. Millî, manevî ve ahlâkî değerlere önem vermeleri ve bu değerlerle ilgili duygu ve düşüncelerini güçlendirmeleri amaçlanmaktadır (MEB, 2006, s. 4).

Okuma metinlerinde bulunması gereken özelliklerden bazıları şunlardır:

- 2. Metinlerde millî, kültürel ve ahlâkî değerlere, milletimizin bölünmez bütünlüğüne aykırı unsurlar yer almamalıdır.
- 10. Metinler, Türkçenin anlatım zenginliklerini ve güzelliklerini yansıtan eserlerden seçilmelidir.
- 11. ve 12. Maddeler: Metinler; dil, anlatım ve içerik açısından türünün güzel örneklerinden seçilmelidir. Şiir türündeki metinler öğrenci seviyesine uygun, şiir dilinin özelliklerini yansıtan, söz varlığını zenginleştiren, türünün güzel örneklerinden seçilmelidir.
- 15. Madde: Metinler öğrencilerin dil zevkini ve bilincini geliştirecek, hayâl dünyalarını zenginleştirecek nitelikte olmalıdır.
- 23. Madde: Her metin öğrencinin söz varlığını zenginleştirecek yeni öğrenilecek söz ve söz gruplarına yer vermeli ancak bu oran, metni oluşturan bu kelimelerin yüzde beşini geçmemelidir.
- 26. Madde: Ders kitaplarındaki metinler, içeriğe uygun çeşitli görsel materyallerin yanı sıra atasözü, özdeyiş, duvar yazısı veya sloganlarla desteklenebilir (MEB, 2006, s. 56).

Dinlenecek/izlenecek materyallerin içeriğinde bulunması gereken özelliklerden bazıları şunlardır:

9.Madde: Türkçenin anlatım zenginliklerini ve güzelliklerini yansıtmalıdır.

12.Madde: Öğrencilerin dil zevkini ve bilincini geliştirecek, hayal dünyalarını geliştirecek nitelikte olmalıdır.

13.Madde: Öğrencilerin kişisel gelişimine katkıda bulunacak ve onlara estetik bir duyarlılık kazandıracak nitelikte olmalıdır (MEB, 2006, s. 57).

Bu belirtilen ifadelerden anlaşılacağı üzere Türkçe dersinde işlenecek olan metinler seçilirken bazı ölçütlere dikkat edilmelidir. Türkçenin zengin sözcüklüğünün metinler içerisinde zengin kullanımı öğrencilere büyük fayda sağlayacaktır. Programda da dört temel dil becerisine (okuma, dinleme, yazma ve konuşma) etkinliklerde sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Hazırlanan çalışmada dört temel dil becerisinde bulunan deyim ve atasözleri ile ilgili amaç, kazanım, etkinlik ve açıklamaları belirtmek için programdan yararlanıp bir tablo oluşturuldu (bk. Tablo 3).

Tablo 3

2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı 'nda Öğrenme Alanlarında Deyim ve Atasözleriyle İlgili Amaç, Kazanım, Etkinlik ve Açıklamalar

Dinleme/ İzleme	Konuşma	Okuma	Yazma
<p>* 2.Dinlenenin/ izlenenin anlama ve çözümleme:</p> <p>** 1. Dinlenenin/ izlenenin bağlamından hareketle kelime ve kelime gruplarının anlamlarını çıkarır (s. 14).</p> <p>** 9.Dinledikleri/izlediklerindeki örtülü anlamları bulur (s. 14).</p> <p>*** Eşleştirme (s. 14).</p> <p>* 4. Söz varlığını zenginleştirme:</p> <p>** 1. Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbiriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir (s. 17).</p> <p>** 5. Dinlediklerinde/ izlediklerinde geçen kelime, deyim ve atasözlerini cümle içinde kullanır (s. 17).</p> <p>****Söz varlığını zenginleştirme çabalarında Türkçe sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, terimler sözlüğü ansiklopedik sözlük vb.den yararlanır (s. 17).</p>	<p>* 2.Sesini ve beden dilini etkili kullanma basamağı:</p> <p>***Maymun Gözünü Açtı (s. 20).</p> <p>* 3. Hazırlıklı konuşmalar yapma:</p> <p>** 6. Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir (s. 21).</p> <p>* 5. Kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma:</p> <p>** 4. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır (s. 23).</p> <p>****Öğrencilerin kendilerini zengin bir söz varlığı kullanarak ifade etmeleri üzerinde durulur (s. 23).</p>	<p>* 1.Okuma kurallarını uygulama basamağı:</p> <p>***Beni Dinler misin? (s. 24)</p> <p>* 2. Okuduğu metni anlama ve çözümleme:</p> <p>** 19. Metindeki söz sanatlarının anlatıma olan katkısını fark eder (s. 26).</p> <p>* 4. Söz varlığını zenginleştirme:</p> <p>** 1. Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbiriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir (s. 28).</p> <p>** 3. Okuduğu metinde geçen kelime, deyim ve atasözlerini cümle içinde kullanır (s. 28).</p> <p>***Farklı olamı bulma, Şema oluşturma, Farkları bulma, Çengel bulmaca, Eşleştirme, Canlan biraz, Gruplama, Atasözlerimiz Canlandı (s. 28).</p> <p>****Söz varlığını zenginleştirme çalışmalarında Türkçe sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, terimler sözlüğü, ansiklopedik sözlük vb.den yararlanır (s. 28)</p>	<p>* 2. Planlı yazma:</p> <p>** 6. Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir (s. 31).</p> <p>* 3. Farklı türlerde metinler yazma basamağı:</p> <p>*** Bir elin nesi var, iki elin sesi var (s. 32).</p> <p>**** Mecaz, benzetme, kişileştirme, konuşurma ve abartma sanatlarından yararlanır (s. 32).</p> <p>* 5. Kendini yazılı olarak ifade etme alışkanlığı kazanma:</p> <p>** 2. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır (s. 35).</p>

*Amaç **Kazanım ***Etkinlik ****Açıklama

Kaynak: 2005 (Türkçe Dersi (6-7-8. Sınıflar) Öğretim Programı'ndan yararlanılıp oluşturuldu.

2.2.2.2. 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda deyim ve atasözü öğretimi. 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı, önceki programlara göre biraz farklılıklar göstermektedir. Bu programda öğrenme alanları (1) Sözlü İletişim, (2) Okuma, (3) Yazma olmak üzere üç ana başlık altında düzenlendiği görülmektedir. Programın okunmasında "T" Türkçe dersini, T harfi ile birleşik yazılan ilk sayı sınıf seviyesini, ikinci sayı öğrenme alanı numarasını ve üçüncü sayı öğrenme alanı içindeki kazanım numarasını/sirasını; bir kazanım ile ilişkili alt kazanımların belirlendiği durumlarda ise kazanım numarasından sonra gelen dördüncü sayı, alt kazanım numarasını/sirasını göstermektedir (bk. Tablo 4) (MEB, 2015, s. 5). Bir başka değişiklik önceki program sadece ortaokul derecesindeki sınıflara yönelikti, bu program ise ilkokul 1. sınıftan ortaokul 8. sınıf seviyesine yönelik hazırlanmıştır. Bu yönüyle kapsam olarak önceki programa göre geniştir. Hazırlanan çalışma ortaokul seviyesine yönelik olduğu için bu program değerlendirilirken 5-8. sınıflar yönünden ele alındı. Buradan hareketle bu program, 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda olduğu gibi deyim ve atasözü yönünden değerlendirdik. Yapılan incelemeler sonucunda bu dil yapılarına yönelik ilişkilendirilebilecek ifadeler şunlardır:

Türkçe öğretiminin amacı, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk millî eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda öğrencilerin;

4. Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarını; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerini sağlamak,
11. Kişisel, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmelerini sağlamak,
12. Millî, manevi, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal, estetik ve sanatsal değerlere önem vermelerini sağlamak; millî duygu ve düşüncelerini güçlendirmek,
13. Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımalarını sağlamaktır (MEB, 2015, s. 5).

2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda, ders ve öğretmen kılavuz kitabına alınacak metinlerin nitelikleri bazıları şunlardır:

1. Metinler, dersin amaç ve kazanımlarını gerçekleştirecek özelliklere sahip olmalıdır.
2. Metinler, öğrencilerin sınıf düzeylerine ve yaş seviyelerine uygun olmalıdır.
4. Metinde geçen, yazarın ve dönemin özellikli söyleyişinde, imlasında değişiklik yapılmamalı; açıklama gereken yerlerde parantez içi ifadeler veya dipnotlar kullanılmalıdır. Türkçenin dönemsel ve tarihî değişimini gösteren "Oturmağa geldim.", "Özür dilemekliğim icap eder.", "Farkında olmıyarak çarptım.", "Haluk'un Vedai'ni okuyorum." gibi özellikli söyleyişler ve yazımlar orijinal metindeki hâliyle muhafaza edilmelidir.

5. Alanda yaygın olarak kabul görmüş yazar ve eserlerden edebî değer taşıyan metinler alınmalıdır. Seçilen metinler ikincil aktarımlar yerine yazarının eserinden alınmalıdır. Ayrıca “Bu kitap için yazılmıştır.” ifadesini içeren metinler kullanılmamalıdır.

6. Bir sınıf seviyesi için seçilen bir metin, başka bir sınıf için kullanılmamalıdır (MEB, 2015, s. 8).

Programda, sözlü iletişim öğrenme alanında direkt ilişkilendirilecek kazanım saptanılmamıştır. Ancak öğrenme alanlarında bu becerinin açıklamasında şu ifadeler bulunmaktadır: “Öğrencilerin, Türkçenin estetik zevkine vararak ve zengin söz varlığından faydalanarak kendilerini doğru ve rahat ifade edebilmeleri, sosyal hayatta karşılaştıkları sorunları konuşarak çözebilmeleri, yorumlayıp değerlendirebilmeleri amaçlanmaktadır” (MEB, 2015, s. 6).

Hacimsel olarak bu programın önceki programa göre daha az olduğu görülmektedir. Bunun yanında kazanımlar kısmının sınıf düzeyinde ele alınması önceki programa göre farklı bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Programda yukarıda belirtilen açıklamalardan hareketle öğrencilerin sözvarlığının zenginleştirilmesi Türkçe öğretim programında önemli bir yere sahiptir. Çalışmada önceki programda olduğu gibi bu programda da öğrenme alanlarında geçen deyim ve atasözleri ile ilişkilendirilen kazanım ve açıklamaları göstermek amacıyla tablolaştırılıp sunuldu (bk. Tablo 4).

Tablo 4

2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Öğrenme Alanlarında Deyim ve Atasözleriyle İlgili Kazanım ve Açıklamalar

Sözlü iletişim	Okuma	Yazma
5. Sınıf	<p>Söz Varlığı</p> <p>T5.2.18. Anlamını bilmediği sözcükleri ve sözcük gruplarını öğrenir.</p> <p>*Sözcükleri öğrenmek için görseller, sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü vb. araçlar kullanılacaktır (s. 27).</p>	<p>T5.3.5. İçeriğe uygun atasözleri, deyimler ve özdeyişler kullanır (s. 28).</p>
6. sınıf	<p>Söz Varlığı</p> <p>T6.2.23. Anlamını bilmediği sözcük ve sözcük gruplarının anlamını belirler.</p> <p>*Sözcükleri öğrenmek için sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü vb. araçlar kullanılacaktır (s. 30).</p>	<p>T6.3.5. İçeriğe uygun atasözleri, deyimler, özdeyişler kullanır (s. 31).</p>
7. sınıf	<p>Söz Varlığı</p> <p>T7.2.24. Anlamını bilmediği sözcük ve sözcük gruplarının anlamını belirler.</p> <p>*Sözcükleri öğrenmek için görseller, sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, vb. araçlar kullanılacaktır (s. 33)</p> <p>T7.2.26. İmge olarak kullanılan sözcüklerin veya deyimlerin metinde kullanılan anlamlarını belirler (s. 33).</p>	<p>T7.3.5. İçeriğe uygun atasözleri, deyimler ve özdeyişler kullanır (s. 34).</p>
8. sınıf	<p>Söz Varlığı</p> <p>T8.2.29. Anlamını bilmediği sözcük ve sözcük gruplarının anlamını belirler.</p> <p>*Sözcükleri öğrenmek için görseller, sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, vb. araçlar kullanılacaktır (s. 37).</p>	<p>T8.3.5. İçeriğe uygun atasözleri, deyimler, özdeyişler kullanır (s. 38).</p>

*Açıklamalar

2015 Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı'ndan yararlanılıp oluşturuldu.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, çalışma grubu ve verilerin analizi alt bölümleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırma Modeli (Deseni)

Hazırlanan çalışma, durum belirlemeye yönelik olan tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada içerik çözümlemesi tekniğinden de yararlanıldı. Bu nedenle araştırma betimsel bir özellik taşımaktadır.

Karasar (2014) tarama modellerini, “Geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” (s. 77). Tarama araştırmalarında, geçmiş olaylara ilişkin olgu bulma, ilişki kurma ve yargılarda bulunabilme amacı ile kanıtların toplanması ve değerlendirilmesi bir başka önem kazanır (Borg ve Gall, 1971, akt. Karasar, 2015, s. 78).

Hazırlanan çalışmada, konuyla ilgili çalışmalar taranıp uygun olan bölümler tezde kullanılmıştır. Hayriyye şekil, içerik, dil ve üslup yönünden değerlendirildi. Araştırmada dil yapıları olarak ele alınmasından dolayı deyim ve atasözleri hakkında bilgi verildi. Ortaokul Türkçe dersi deyim öğretiminden hareketle 2005 ve 2015 Türkçe dersi öğretim programlarında bulunan ilgili amaç, kazanım ve açıklamalar hakkında bilgi verildi. Eserde saptanan dil yapıları bazı ölçütler temel alınıp tablolar şeklinde sunuldu ve yorumlandı. Saptanan deyimler türü bakımından birleşik fiil grubu ve isim grubu olarak sınıflandırıldı. Eserde saptanan deyim ve atasözlerinin 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında geçme durumlarına bakıldı.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Nâbî'nin eserleri oluşturmaktadır. Şairin eserleri: Hayri-nâme (Hayriyye), Tercüme-i Hadisi-i Erbain, Sûrnâme, Hayrâbâd, Türkçe Dîvân, Farsça Dîvânçe Mensur Eserleri Fetihnâme-i Kamenîçe Tuhfetü'l Haremeyn, Zeyl-i Siyer-i Veysî, Münşeât-ı Nâbî'dir. Buradan hareketle Nâbî'nin oğluna yönelik öğretici

tarzda kaleme aldığı ve hikemi şiirin en güzel örneklerinden bir tanesi olarak kabul edilen Hayriyye adlı eseri örneklem olarak ele alındı.

3.3. Veri Toplama Süreci

Eserin deyim ve atasözleri yönünden incelenmesinde İskender Pala'nın hazırladığı "Hayriyye-Yusuf Nâbî" adlı eser esas alındı. Bu eserin ilk basımı 1989 yılında Bedir Yayınevi tarafından basılmıştır. Hayriyye'nin Latin harfleri ve günümüz Türkçesi aktarımı bu eserde verilmiştir. Araştırmada da 2013 yılında Kapı Yayınları tarafından çıkarılan 35 bölüm ve 1647 beyitten oluşan 5. basımı kullanıldı. Bu eserin yanında, Mine Mengi'nin "Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî" adlı eseri, Hüseyin Yorulmaz'ın "Urfalı Nâbî" adlı eseri, Abdülkadir Karahan'ın "Nâbî" adlı eseri, Doğan Aksan'ın "Türkçenin Sözcükleri" adlı eseri, Nihat Sâmi Banarlı'nın "Resimli Türk Edebiyatı" eseri ve 2005 ile 2015 "Türkçe Öğretim Programı" incelenerek fazlasıyla istifade edilmiştir.

Hayriyye'deki deyim ve atasözleri; MEB Devlet Kitapları tarafından 2016 yılında basılan Nagihan TETİK, Nevin ZORLU, Hilal TÜRKER ve Zeynep POLAT'ın hazırladıkları 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı, Dörtel Yayıncılık yayıncılık tarafından 2016 yılında basılan Nihat ERDAL'ın hazırladığı 6. Sınıf Türkçe Der Kitabı, Meram Yayıncılık tarafından 2016 yılında basılan Ayla SARBAY'ın hazırladığı 7. Sınıf Türkçe Der Kitabı, Dikey Yayıncılık tarafından 2016 yılında basılan Arzu DEMİREL ve Vicdan ÖZBAY'ın hazırladıkları 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı esas alınıp 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alma durumları incelendi.

3.4. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada yazılı içerik analizi ve tarama yöntemleri kullanıldı. Veri toplama aracı olan yazılı doküman ise Nâbî'nin Hayriyye adlı eseridir. Araştırmada ayrıca Nâbî'nin Hayriyye adlı eseri ve eski Türk edebiyatında deyim ve atasözlerinin kullanımı ile ilgili çalışmalardan (makaleler, tezler, kitaplar, bildiriler, internet siteleri vb.) yararlanıldı. Elde edilen bilgiler doğrultusunda 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunma durumlarına bakıldı.

3.5. Verilerin Analizi

Pala (2013)'nın hazırladığı "Hayriyye-Yusuf Nâbî" adlı eser temel alınıp Nâbî'nin Hayriyye'sinde bulunan 1647 beyit deyim ve atasözlerinin kullanım sıklıkları ve

sayıları dikkate alınıp tarama yapıldı Yapılan taramada; 270 beyitte 221 adet farklı deyim, 8 beyitte 8 adet atasözü saptandı. Taramada Arapça ve Farssça yapı özelliklerinden kaynaklanan tek sözcük olarak eserde kullanılan “can-bahşâda, hük-m-fermâ, mûm-veş, reh-nümâ/râh-nümâ, ser-gerdân” deyim anlamı taşıdıkları için deyim olarak alınmıştır.

Eserdeki saptanan deyimler Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2” adlı eseri, Metin Yurtbaşı’nın “Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü” eseri ve Türk Dil Kurumu (TDK) resmi sitesindeki “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” temel alınıp Türkçe ders kitaplarında özgün biçimiyle ve özgün biçiminden saparak kullanımına bakıldı. Hayriyye’de saptanan atasözlerine Türkçe ders kitaplarında raslanılmadığından dolayı yorumlama yapılmadı. Hayriyye’de saptanan deyimler yapı bakımından incelenip birleşik fiil ve isim grubu olarak sınıflandırıldı. Hayriyye’de saptanan deyimler 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunma durumları belirlenip tablolaştırılarak sunuldu.

Hazırlanan çalışmada eserdeki deyimlerin kullanıldığı beyitleri göstermek amacıyla Pala (2013)’nin hazırladığı “Hayriyye-Yusuf Nâbî” adlı eserden yararlanılıp eserin yazıldığı dönem ve günümüz Türkçeleri Ek-1’de verildi.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma bulguları ve bulgulara dayalı olarak yapılan yorumlar yer almaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular ve yorumlar, araştırmanın alt problemleri doğrultusunda sunulmuştur.

4.1. 1-3. Alt Problemlerine İlişkin Bulgular

Hayriyye’de deyimlerin kullanılma durumu ve sayısal görünümü (1. alt problem), saptanan deyimlerin sıklık görünümü (2. alt problem) ve deyimlerin günümüzde kullanılma durumuna ilişkin görünümü (3. alt problem) ile ilgili bulgular şu şekildedir:

Tablo 5.

Hayriyye’de Saptanan Deyimler

Hayriyye’deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.	Hayriyye’deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.	Hayriyye’deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.
aç kal- (M. 867)	1	+	birbirine düş- (M. 1487)	1	+	dâme düş- (M. 702, M. 741, M. 1422)	3	-
adem id- (M. 1189)	1	-	birbirine gir- (M. 1453)	1	-	dâmenü bûse (M.430, M. 572)	2	-
agzına mühr ur- (M. 163)	1	+	can-bahşâda (M. 396)	1	-	dâmen ü dest öp- (M. 571)	1	-
âh et- (M. 1611)	1	+	cân al- (M. 1191)	1	+	da’vete icâbet lâzım (M. 606)	1	-
ahvâli harâb ol- (M. 1193)	1	-	cân vir- (M. 335, M. 762, M. 849, M. 1520)	4	+	dehen aç- (M. 636)	1	-
aklun ir- (M. 33)	1	+	cân at- (M. 728, M. 765)	2	+	dehenün bâz eyle- (M. 479)/ it- (M. 1605)	2	-
âlât (M. 1295) / âlet (M. 873, M. 1258) id-	3	+	cânın sık- (M. 540)	1	+	dehr-be-dehr (M. 521)	1	-
âmâde ol- (M. 1600)	1	-	cây-ı kabul (M. 365)	1	-	dest-beste tur- (M. 1641)	1	-
âvîze-i gûş it- (M. 92)/ ol- (M. 98, M. 1277)/ eyle- (M. 322)	4	-	cehd it- (M. 150)	1	-	dest-i dirâz id- (M. 1225)	1	-
atmaga tutmaga (M. 783)	1	+	cevr it- (M. 538)	1	-	dest-gürün ol- (M. 1612)	1	-
ayagına tolaş- (M. 809)	1	+	cezâ bul- (M. 808)	1	-	destine düş- (M. 1269)	1	-
bâr ol- (M. 539)	1	-	cilâ vir- (M. 355)	1	+	devr-i dehen it- (M. 1016)	1	-
başa amel ol- (M. 1042)	1	-	çeşmini almak- (M. 147)	1	-	dirâz it- (M. 568)	1	-
ber-teşrif ol- (M. 135)	1	-	çeşmi bâz eyle- (M. 745)/ it- (M. 1225)	2	-	dide-güşâ ol- (M.935)	1	-
beşâret id- (M. 885)	1	-	çeşminde uç- (M. 719)	1	-	dideni bâz eyle- (M.134)	1	-
bîm vir- (M. 760)	1	-	çeşmünle gör- (M. 1444)	1	-	dil-âzâr ol- (M. 539)	1	-

K. S. : Kullanım sıklığı
(+) : Kullanılmakta

G. Ö. B. K. : Günümüzde Özgün Biçimiyle Kullanılmakta mı?
(-) : Kullanılmamakta

Tablo 5'in Devamı

Hayriyye'de Saptanan Deyimler

Hayriyye'deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.	Hayriyye'deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.	Hayriyye'deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.
dil-beste ol- (M. 452, M. 656, M. 686)	3	-	haberün olsun (M. 1411)	1	+	idrâk id- (M. 956)	1	-
dil-dâde ol- (M. 686, M. 701, M. 1279)	3	-	hâcet yok (M. 391, M. 1102)	2	+	iflâh olma- (M. 565)	1	+
dile düş- (M. 1517)	1	+	hadd bil- (M. 425)	1	+	ihyâ eyle- (M. 898)	1	-
dür ol- (M. 600)	1	-	hakkı ol- (M. 1634)	1	+	inkisâr al- (M. 624)	1	-
düşmen ol- (M. 1030)	1	+	hakkı vir- (M. 725)	1	+	intikâm al- (M. 773)	1	+
düzen kur- (M. 1048)	1	+	hakkını an- (M. 766)	1	-	istimdâd id- (M. 881)	1	-
ebkem ol- (M. 428)	1	-	hakkını iste- (M. 727)	1	-	istihkâr id- (M. 1176)	1	-
ef'âl-i bil- (M. 27)	1	-	hasret eyle- (M. 254)	1	-	iş gör- (M. 783)	1	-
el bağla- (M. 144)	1	+	hasret-keş ol- (M. 1632)	1	-	i'tizâr eyle- (M. 1029)	1	-
el etek öp- (M. 573)	1	+	hasûm ol- (M. 1367, M. 1371)	2	-	itlaf eyle- (M. 704)	1	-
el uzat- (M. 494)	1	+	haşre dek (M. 584)	1	-	itlâf id- (M. 1458)	1	-
elden çıkar- (M. 1360)	1	+	hatâ eyle- (M. 85)	1	-	kâdir ol- (M. 233)	1	-
elden ne gelir? (M. 259)	1	+	hâtır-bend ol- (M. 495)	1	-	kâil ol- (M. 629)	1	-
emek çek- (M. 1092, M. 1408)	2	+	hâtır-şiken ol- (M. 626)	1	-	kan ağla- (M. 921)	1	+
emîn ol- (M. 594, M. 642, M. 1212, M. 1368)	4	+	hâtırın yap- (M. 540)	1	-	karâr id- (M. 1435)	1	-
enbâz ol- (M. 1507)	1	-	hayr gör- (M. 1088)	1	+	kârını bil- (M. 26)	1	-
etek öp- (M. 799)	1	+	hayr it- (M. 750)	1	-	karşu tur- (M. 566)	1	+
evkât geçür- (M. 315)	1	-	hayrân ol- (M. 1469)	1	+	kat'î ümîd eyle- (M. 603)	1	-
ezip büz- (M. 884)	1	+	hayret-zede ol- (M. 142)	1	-	keder vir- (M. 1014)	1	+
fedâ it- (M. 511)	1	+	hayrı görölme- (M. 1096)	1	-	kemîn ol- (M. 427)	1	-
fürsat vir- (M. 781, M. 1299)	2	+	hazarun ol- (M. 1607)	1	-	kendi'n bil- (M. 338)	1	+
fırâr it- (M. 1467)	1	+	hebâ eyle- (M. 1112)	1	-	keyfi gel- (M. 682)	1	+
gam yime- (M. 549)	1	+	hedef ol- (M. 214, M. 1386)	2	+	kıyâm eyle- (M. 577)	1	-
gark ol- (M. 806)	1	+	helâk ol- (M. 1071)	1	+	kötek yi- (M. 799)	1	+
gayret vir- (M. 728)	1	+	helâl olsun (M. 862)	1	+	kuhl çek- (M. 352, M. 358)	1	-
gerdân kır- (M. 884)	1	+	hesâp tut- (M. 1374)	1	+	lecc eyle- (M. 545)	1	-
gerd-i râhat görme- (M. 1602)	1	-	heves it- (M. 323, M. 737)	2	+	mat id- (M. 1315)	1	+
gönül bağla- (M. 1127)	1	+	heves-kâr ol- (M. 1123)	1	-	mashara eyle- (M. 680, M. 1330)	1	+
göz süz- (M. 884)	1	+	hıffet id- (M. 612)	1	-	maslahatı gör- (M. 748)	1	-
gurbet çek- (M. 1192)	1	+	himmî it (M. 328, M. 356)	2	-	mecnûn eyle- (M. 711)	1	-
güşuna güher eyle- (M. 710)/ it- (M. 1483)	2	-	hisse vir- (M. 797)	1	-	medyûn çık- (M. 1244)	1	-
güşımı bâz id- (M. 1520)	1	-	hükm-fermâ (M. 40, M. 50)	2	-	mehdden lahde dek (M. 285)	1	-
güm-râh ol- (M. 330, M. 442)	2	-	ısgâ eyle- (M. 1436)	1	-	mekr eyle- (M. 636)	1	-

K. S. : Kullanım sıklığı
(+) : Kullanılmakta

G. Ö. B. K. : Günümüzde Özgün Biçimiyle Kullanılmakta mı?
(-) : Kullanılmamakta

Tablo 5'in Devamı

Hayriyye'de Saptanan Deyimler

Hayriyye'deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.	Hayriyye'deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.	Hayriyye'deki Deyim	K. S.	G. Ö. B. K.
merhem-res ol- (M. 244)	1	-	reh-nümâ (M. 162, M. 635) / râh-nümâ (M. 357)	3	-	tazyî'-i nefes eyle- (M. 323)	1	-
mest ol- (M. 415)	1	-	ragbet it- (M. 1058, M. 1278)	2	+	telef eyle- (M. 449) /it- (M. 1086)	2	-
mest-i lâ-ya'kıl (M. 141)	1	-	râzî ol- (M. 1176)	1	+	telef ol- (M. 214)	1	+
mîhen çek- (M. 823)	1	-	redd it- (M. 250)	1	-	vîrân eyle- (M. 811)	1	-
mihnete düş- (M. 1611)	1	-	rehber ol- (M. 1033)	1	-	yer bul- (M. 1207)	1	+
muâf id- (M. 803)	1	+	revâc vir- (M. 867)	1	-	yerli yerinde ol-(M. 1156)	1	+
muhtasar it- (M. 609)	1	-	rîşe sal- (M. 552)	1	-	yirini tut- (M. 21, M. 26, M. 698)	3	+
mûm-veş (M. 902)	1	-	rû-be-kafa ol- (M. 789)	1	-	yol vir- (M. 597)	1	+
müdârâ eyle- (M. 590) / it- (M. 593, M. 817)	3	-	rûy-ı göreme- (M.303)	1	-	yüz tut- (M. 1203)	1	+
mübâhât eyle- (M. 1188)	1	-	rûyî siyâh ol- (M. 1373)	1	-	yüzine ur- (M. 619)	1	+
müflis ol- (M. 646)	1	-	rûsvâ id- (M. 656, M. 718)	2	-	zâhir ol- (M. 206)	1	-
mûmkin ol- (M. 233)	1	+	sebîl vir- (M. 633)	1	-	zâil ol- (M. 1211)	1	-
nâ-bûd ol- (M. 282)	1	-	secde id- (M. 418)	1	+	zarûrî ol- (M. 1113)	1	-
nakl-i kelâm id- (M. 1513)	1	-	ser-gerdân (M. 348)	1	-	zâyi' ol- (M. 954)	1	-
naks-ı kuvâ (M 1349)	1	-	sezâ gör- (M. 622)	1	-	zencîre bend id- (M. 1196)	1	-
nâ-peyvend ol- (M. 691)	1	-	siyâm tut- (M. 234)	1	-	zerre kadar (M. 410)	1	+
nefes aldırma- (M. 897)	1	+	sîne aç- (M. 519)	1	-	zevk olun- (M. 1308)	1	-
nigûn id- (M. 1314)	1	-	söz aç- (M. 829)	1	+	zevkin it- (M. 952)	1	-
nizâm vir- (M. 767)	1	-	suret vir- (M. 974)	1	-			
pâ bas- (M. 246)	1	-	sûz u güdâz eyle- (M. 140)	1	-			
perdeden çık- (M. 8)	1	-	şeref vir- (M. 1386)	1	+			
pervâne ol- (M. 340, M. 446, M. 1630)	3	+	şifâ vir- (M. 191)	1	+			
peydâ ol- (M. 31)	1	-	şöhret bul- (M. 753)	1	-			
peydâ it- (M. 1459)	1	+	şübhe eyle- (M. 1443)	1	-			
pîşe eyle- (M. 510)	1	-	ta'ab çek- (M. 491, M. 1601)	2	-			
râh bul- (M. 401, M. 429)	2	-	tagallübler id- (M. 788)	1	-			
râhat ol- (M. 592, M. 1058, M. 1109)	4	+	tahte-i tecrübe it- (M. 1575)	1	-			
râhatı uç- (M. 774)	1	-	tâli'i yâver git-(M. 768)	1	+			

K. S. : Kullanım sıklığı

(+) : Kullanılmakta

G. Ö. B. K. : Günümüzde Özgün Biçimiyle Kullanılmakta mı?

(-) : Kullanılmamakta

Yukarıdaki Tablo 5'ten hareketle Hayriyye'de: 4 defa; *âvîze-i gûş it-* (M. 92) / *ol-* (M. 98, M. 1277) / *eyle-* (M. 322), *cân vir-* (M. 335, M. 762, M. 849, M. 1520), *emîn*

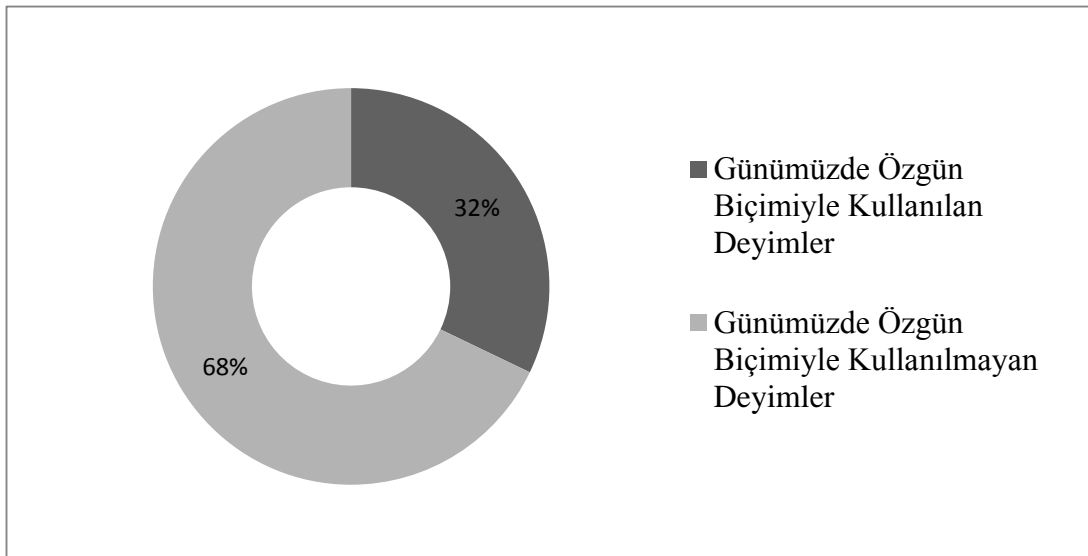
ol- (M. 594, M. 642, M. 1212, M. 1368). 3 defa; *âlât* (M. 1295) / *âlet* (M. 873, M. 1258) *id-*, *dâme düş-* (M. 702, M. 741, M. 1422), *dil-beste ol-* (M. 452, M. 656, M. 686), *dil-dâde ol-* (M. 686, M. 701, M. 1279), *müdüârâ eyle-* (M. 590)/ *it-* (M. 593, M. 817), *pervâne ol-* (M. 340, M. 446, M. 1630), *râhat ol-* (M. 592, M. 1058, M. 1109), *reh-nümâ* (M. 162, M. 635) / *râh-nümâ* (M. 357), *yirini tut-* (M. 21, M. 26, M. 698). 2 defa; *cân at-* (M. 728, M. 765), *dâmenü büse* (M.430, M. 572), *dehenün bâz eyle-* (M. 479)/ *it-* (M. 1605), *emek çek-* (M. 1092, M. 1408), *fursat vir-* (M. 781, M. 1299), *gûşuna güher eyle-* (M. 710)/ *it-* (M. 1483), *güm-râh ol-* (M. 330, M. 442), *hâcet yok* (M. 391, M. 1102), *hasûm ol-* (M. 1367, M. 1371), *hedef ol-* (M. 214, M. 1386), *heves it-* (M. 323, M. 737), *himmet it-* (M. 328, M. 356), *hükm-fermâ* (M. 40, M. 50), *râh bul-* (M. 401, M. 429), *ragbet it-* (M. 1058, M. 1278), *rüsâ id-* (M. 656, M. 718), *ta'ab çek-* (M. 491, M. 1601), *telef eyle-* (M. 449) / *it-* (M. 1086) deyimleri kullanılmıştır. Geriye kalan 190 deyim bir defa kullanılmıştır.

Saptanan bulgulardan hareketle en çok kullanılan *âvîze-i gûş it- /ol- /eyle-*, *cân vir-*, *emîn ol-*, *râhat ol-* deyimleridir. Bu deyimlerin beyitlerden dört defa kullanılması eserin yazılış amacı ve nasihatname türünde olmasıyla ilişkilendirilebilir. Deyimlerin genellikle tek anlamda kullanıldığı bunun yanında birbiriyle yakın anlamda kullanılmış deyimleri görmekte mümkündür.

Tablo 5'ten hareketle eserde kullanılan 221 farklı deyim günümüzde kullanımı temel alınan sözlükler doğrultusunda incelenip Şekil 2'de oransal olarak sunuldu.

Şekil 2.

Hayriyye'deki Deyimlerin Günümüzde Kullanımı

Günümüzde özgün biçimiyle kullanılan 71 adet deyim saptanmıştır. Bunlar: aç kal- (aç kalmak), agzına mühür ur- (ağzına mühür vurmak), âh et- (ah etmek), aklun ir- (akıl ermek), âlât/âlet id- (alet etmek), atmaga tutmaga (atıp tutmak), ayagina tolaş- (ayağına dolaşmak), biribirine düş- (birbirine düşmek), cân al- (can almak), cân vir- (can vermek), cân at- (can atmak), cânın sık- (canını sıkmak), elden çıkar- (elden çıkarmak), elden ne gelür? (elden ne gelir?), emek çek- (emek çekmek), emîn ol- (emin olmak), etek öp- (etek öpmek), ezip büz- (ezip büzmek), fedâ it- (feda etmek), fırsat vir- (fırsat vermek), firâr it- (fırar etmek), gam yime- (gam yememek), gark ol- (gark olmak), gayret vir- (gayret vermek), gerdân kır- (gerdan kırmak), gönül bagla- (gönül bağlamak), göz süz- (göz süzmek), gurbet çek- (gurbet çekmek), haberün olsun (haberinin olsun), hâcet yok (haceti yok), hadd bil- (haddini bilmek), hakkı ol- (hakkı olmak), hakkı vir- (hakkını vermek), hayr gör- (hayrını görmek), hayrân ol- (hayran olmak), hedef ol- (hedef olmak), helâk ol- (helak olmak), helâl olsun (helal olsun), hesâp tut- (hesap tutmak), heves it- (heves etmek), iflâh olma- (iflah olmamak), intikâm al- (intikam almak), kan ağla- (kan ağlamak), karşı tur- (karşı durmak), keder vir- (keder vermek), kendi'n bil- (kendini bilmek), keyfi gel- (keyfi gelmek), kötek yi- (kötek yemek), mat id- (mat etmek), mashara eyle- (maskara eylemek), muâf id- (muaf tutmak), mümkün ol- (mümkün olmak), nefes aldırma- (nefes aldirmamak), pervâne ol- (pervane olmak), peydâ it- (peyda etmek), râhat ol- (rahat olmak), ragbet it- (rağbet etmek), râzî ol- (razı olmak), secde id- (secde etmek), söz aç- (söz açmak), şeref vir- (şeref vermek), şifâ vir- (şifa vermek), tâli'i yâver git- (talihi yaver gitmek), telef ol- (telef olmak), yer bul- (yer bulmak), yerli yerinde ol- (yerli yerinde olmak), yirini tut- (yerini tutmak), yol vir- (yol vermek), yüz tut- (yüz tutmak), yüzine ur- (yüzüne vurmak), zerre kadar (zerre kadar) deyimleridir. Geriye kalan 150 adet deyim günümüzde özgün biçimiyle kullanılmamaktadır.

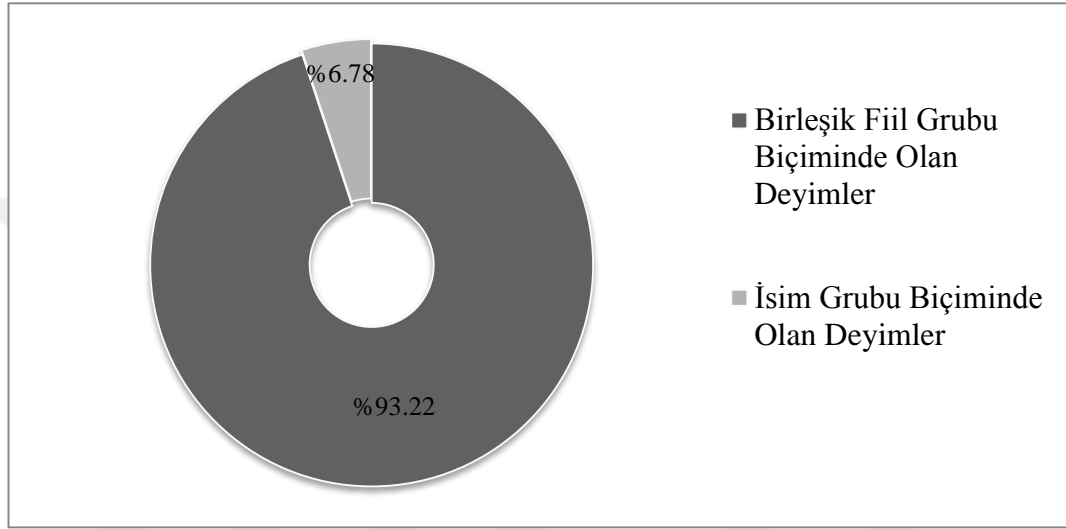
4.2. 4. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Hayriyye'deki deyimlerin yapısal özellikleri bakımından görünümü (4. alt problem) ilgili bulgular şu şekildedir: Beyitlerde 15 adet isim grubu biçiminde olan deyim kullanılmıştır. Bunlar; *can-bahşâda* (M. 396), *cây-ı kabul* (M. 365), *dâmenü bûse* (M.430, M. 572), *da'vete icâbet lâzım* (M. 606), *haberün olsun* (M. 1411), *hâcet yok* (M. 391, M. 1102), *haşre dek* (M. 584), *helâl olsun* (M. 862), *hükm-fermâ* (M. 40,

M. 50), *mehdden lahde dek* (M. 285), *mest-i lâ-ya'kıl* (M. 141), *mûm-veş* (M. 902), *reh-nümâ* (M. 162, M. 635) / *râh-nümâ* (M. 357), *ser-gerdân* (M. 348), *zerre kadar* (M. 410) deyimleridir. Geriye kalan 206 deyim birleşik fiil grubu biçiminde kullanılmıştır. Bu bağlamda eserdeki kullanım oranını Şekil 1'de sunuldu.

Şekil 1.

Hayriyye'deki Deyimlerin İsim ve Birleşik Fiil Grubu Biçiminde Sınıflandırılması

Yukarıdaki Şekil 1'den hareketle eserde deyimlerin birleşik fiil grubu biçiminde daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni de şairin eseri öğretici tarzda yazmasıyla ilişkilendirilebilir.

4.3. 5. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Hayriyye'deki deyimlerin anlamsal görünümüne (5. alt problem) ilişkin bulgular şu şekildedir: Hayriyye'de beyitler incelendiğinde bazı deyimlerin birden fazla anlamda kullanıldığını görülmektedir. Bu deyimler: *cân vir-* (M. 335, M. 762, M. 849, M. 1520), *dil-beste ol-* (M. 452, M. 656, M. 686), *dil-dâde ol-* (M. 686, M. 701, M. 1279), *yirini tut-* (M. 21, M. 26, M. 698) deyimleridir. Bu deyimlerin geçtiği beyitler EK-1'de sunuldu. Hayriyye'deki deyimlerin birbiriyle olan anlam ilişkisine bakıldığında yakın anlamda kullanılmış deyimler dikkat çekmektedir. Bu yakın beyitlerde yakın anlamda kullanılan deyimler aynı grup içerisinde belirtilip Tablo 6'da sunuldu.

Tablo 6.

Hayriyye’de Anlamca Birbirine Yakın Deyimler

dehenün bâz eyle- (M. 479)	dîdeni bâz eyle- (M.134)	telef eyle- (M. 449)
dehen aç- (M. 636)	çeşmi bâz eyle- (M. 745)	İtlaf eyle- (M. 704)
dehenün bâz it- (M. 1605)	dîde-güşâ ol- (M.935)	telef it- (M. 1086)
el bağla- (M. 144)	çeşmini bâz it- (M. 1225)	
dest-beste tur- (M. 1641)	hasret eyle- (M. 254)	rû-be-kafa ol- (M. 789)
dâmen ü dest öp- (M. 571)	hasret-keş ol- (M. 1632)	nigûn id- (M. 1314)
el etek öp- (M. 573)	heves it- (M. 323, M. 737)	nâ-bûd ol- (M. 282)
el uzat- (M. 494)	heves-kâr ol- (M. 1123)	zâil ol- (M. 1211)
dest-i dirâz id- (M. 1225)	âvîze-i gûş it- (M. 92)/ ol- (M. 98, M. 1277)	reh-nümâ (M. 162, M. 635)/ râh-nümâ (M. 357)
	âvîze-i gûş eyle- (M. 322)	rehber ol (M. 1033)
	gûşuna güher eyle- (M. 710)	
	gûş-ı güher it- (M. 1483)	
cehd it- (M. 150)	kâil ol- (M. 629)	yol vir- (M. 597)
himmet it (M. 328, M. 356)	râzî ol- (M. 1176)	sebîl vir- (M. 633)
dil-beste ol- (M. 452, M. 656, M. 686)	adem id- (M. 1189)	
hâtır-bend ol- (M. 495)	itlâf id- (M. 1458)	
gönül bağla- (M. 1127)		

Yukarıdaki Tablo 6’dan hareketle birbiriyle anlam ilişkisi olan bu deyimlerin bir kısmı günümüzde özgün biçimiyle kullanılmakla beraber bir kısmı da günümüzde özgün biçimiyle kullanılmamaktadır. Şair beyitlerde anlamca birbirine yakın deyimleri kullanırken Türkçenin yanında Arapça ve Farsça kelimelerden de yararlanmıştır.

4.4. 6. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Hayriyye’de atasözlerinin kullanılma durumu ve sayısal görünümüne (6. alt problem) ilişkin bulgular şu şekildedir:

Hayriyye’de deyimlerin yanında atasözlerinin kullanımını da görmek mümkündür. Bu dil yapılarının geçtiği beyitler ve günümüz Türkçesi aktarımları EK-3’te sunuldu. Yukarıda belirtilen alt problemine ilişkin bulguları aşağıda Tablo 7’de görmek mümkündür.

Tablo 7.

Hayriyye'de Saptanan Atasözleri

Hayriyye'deki Atasözleri	Günümüzde Türkçesinde Anlamca Yakın Atasözü
El-veledü sırr-ı ebîh (M. 68)	Kuş gördüğü yuvayı yapar. Armut dibine düşer.
Bir söyle ol iki hamûş (M. 611)	İki dinle bir söyle.
Cân virür mihnet ile ehl-i hıyel (M. 639)	Hile ile yaşayan mihnet ile can verir. Al ile yaşayan ah ile can verir
Şöhret âfet (M. 701)	Şöhret afettir.
Deysüz aç u bürehne yatmak (M. 721)	Aç kalmak, borçlu olmaktan iyidir
Hiç Fir'avn ola mı Mûsâ'suz (M. 784)	Her firavunun bir Musa'sı çıkar
Dardan hoş gelür âvâz-ı dühül (M. 1127)	Davulun sesi uzaktan hoş gelir
Dem ganimet (M. 1284)	Vakit nakittir

Atasözlerinin deyim kullanımına oranla bir hayli az olduğu görülmektedir. Bu dil yapılarının deyimlerde de olduğu gibi beyitlerde aruz kalıbına uydurulması sebebiyle kimi zaman sözcüklerin yerlerinin değiştirilği, Arapça ve Farsça anlamlarının verildiği görülmektedir.

4.4. 7. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Hayriyye'deki deyim ve atasözleri 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında doğrudan veya aynı anlama gelen biçimi (7. alt problem) ile ilgili bulgular şu şekildedir:

İncelemede 5. sınıf Türkçe ders kitabında sekiz tema içinde bulunan 36 metin, 6. sınıf Türkçe ders kitabında altı tema içinde bulunan 31 metin, 7. sınıf Türkçe ders kitabında altı tema içinde bulunan 30 metin, 8. sınıf Türkçe ders kitabında altı tema içinde bulunan 32 metin Hayriyye'deki deyim ve atasözlerinin geçme durumları yönünden ele alındı. Belirtilen ders kitaplarında eserdeki atasözleri saptanamamıştır. Aşağıda eserdeki deyimlerin bu ders kitaplarında özgün biçimiyle geçme durumları Tablo 8'de özgün biçiminden saparak geçme durumları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 8.

Hayriyye'deki Deyimlerin Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Özgün Biçimiyle Geçme Durumları

Hayriye'deki Deyim	Türkçe Ders Kitabında Geçtiği Metin ve Cümle	Türkçe Ders Kitabı
cân at-	“Usta da <i>can</i> atıyormuş çırağına bildiklerini öğretmek için” (Sabır Sularında, s. 69).	
cân vir-	“Yeryüzüne <i>can veren</i> ” (O Geliyor, s. 36). “Sizin alkışınız <i>can verir</i> bize” (Karagöz ile Hacivat- İncelik, s. 64).	
hayrân ol-	“Vitrine koyulan kemana herkes <i>hayran kalır</i> ” (Sahibini Arayan Keman, s. 88).	
helâl olsun	“ <i>Helâl olsun</i> derler” (Ağaçlarımızı Takdim Ederim, s. 115).	
ragbet it-	“Genel Kurmay Başkanlığı'nın isteği üzerine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan bu yarışma çok <i>rağbet gördü</i> ” (İstiklâl Marşı, s. 29).	5. Sınıf
râzî ol-	Sahibini Arayan Keman: “...yarı parasını almaya <i>razı oldu</i> ve çabucak çıktı dükkândan” (s. 89).	
selâm vir-	“Karagöz'üm, insan önce bir <i>selâm verir</i> ” (Karagöz ile Hacivat- İncelik, s. 65). “İnsanlar karşılaşıncı birbirine <i>selâm verir</i> ” (Karagöz ile Hacivat- İncelik, s. 65).	
iş gör-	“Beğenmeye mecbursunuz demiyoruz fakat dikkatle okumaya başlayın, bizi okurken ciddi bir <i>iş gördüğünüzü</i> bilin” (Kitaba Hürmet, s. 51).	
râzî ol-	“Sultan, bir sığır derisi kadar toprağa <i>razı</i> olursa makbulümdür (Rumeli Hisarı'nda Bir Sığır Derisi Toprak, s. 88).	6. Sınıf
zerre kadar	“Atatürk <i>zerre kadar</i> korku ve tereddüt göstermeden...” (Atatürk'ten Anılar, s. 34).	
cân at-	“Yabancı kültürler karşısında silinip gitmeye <i>can atar</i> gibiyiz” (Dil ve Kimlik, s. 27)	
cân vir-	“Onlar, bu toprakta <i>canlarını verdikten</i> sonra, artık bizim evlatlarımız olmuşlardır” (Çanakkale'de Söylenen Nutuk, s. 43).	
cânın sık-	“ <i>Canımı sıkma</i> benim” (Gül Kokardı Babaannem, s. 20).	
iş gör-	“Ne iş görüyorsun?” (Harika Çocuk, s. 70).	
kendi'n bil-	“Dokunur hatıra <i>kendisin bilmez</i> ” (*Koşma, s. 66).	
haşre dek	“ <i>Haşre dek</i> götüreceğim koşaraktan” (Gazi Paşa'ya Ağıt, s. 44).	
râzî ol-	“Hüneri varsa gelsin alsın, yoksa evdeki kıza <i>razı olsun</i> ” (Kangılı Koca Oğlu Kan Turanlı'nın Hikâyesi, s. 102).	7. Sınıf
selâm vir-	“Ömer Çavuş öne çıkıp <i>selam verdi</i> ” (Sakarya Savaşı'na Hazırlık, s. 10). “Bütün samimiyetimi, nezaketimi takınıp selam vermeme rağmen, komşularıyla bir kelimenin ötesinde konuşacak şey bulamıyorum” (Komşusuzluk, s. 81).	
zâyi' ol-	“Sen eyilik et de o <i>zayı olmaz</i> ” (Koşma, s. 66)	
cân vir-	“O sanatında âdeta sazına <i>can vermiş</i> ” (Neşet Ertaş, s. 52).	
mümkün ol-	“Bu teşebbüste başarı ancak türeli (adaletli) bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla <i>mümkün olabilir</i> ” (Atatürk ve Milli Eğitim, s. 28).	8. Sınıf
söz aç-	“İlk sözcükle nasıl da kaynaşveriyorlar, nasıl da yaşamlarını aynı sokakta, aynı çatı altında geçirmiş insanlar gibi en gizli serüvenlerinden en basit sırlardan <i>söz açarlar</i> ” (İğde Çiçeği Kokan Sabahlar, s. 98).	

Tablo 9.

Hayriyye'deki Deyimlerin Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Özgün Biçiminden Saparak Geçme Durumları

Hayriyye'deki Deyim	Günümüzde Anlamca Yakın Olan Deyim	Türkçe Ders Kitabında Geçtiği Metin ve Cümle	Türkçe Ders Kitabı
dehenün bâz eyle- dehen aç- dehenün bâz it-	ağız açmak	"Ağzımı açıp bir şey söylese..." (Padişahın Kulakçibaşısı, s. 12). "...ne başımı kaldırıyor ne de ağzımı açıyordun" (İstiklâl Marşı, s. 30).	
kıyâm eyle-	ayağa kalkmak	"Çocuklar korkarak ayağa kalkarlar" (Bayram Toplantısı, s. 32).	
hebâ eyle-	boşa gitmek	"Onca para boşa gitti yine" (Sahibini Arayan Keman, s. 89).	
mecnûn eyle-	deliye dönmek	"Öfkeden deliye dönen Ali..." (Ödevsiz Gezegen, s. 15).	
dırâz it-	elini uzatmak	"Elini uzatıp sırtını okşadı" (Balık Adamlar, s. 107).	
dûr ol-	geri kalmak	"Şimdi onlar geride kaldı" (Tren Rayları, s. 38).	
dîdeni bâz eyle- çeşmi bâz eyle- dîde-güşâ ol- çeşmini bâz it-	gözünü (gözlerini) açmak	"Gözünü aç be dostum" (Sabır Sularında, s. 71). "Gözlerimi açtığımda başucumda annemi gördüm" (Babaannemin Soğanları, s. 102). "Gözlerini açtı. Şöyle bir etrafına baktı" (Balık Adamlar, s. 106).	5. Sınıf
müflis ol-	iflas etmek	"Kötü üreticiler akıllanıyor, hileli satıcılar iflas ediyor" (Tüketicinin Bilinç Gücü, s. 24).	
peydâ ol-	ortaya çıkmak	"Ayhan'la Beyhan konuşarak ortaya çıkarlar" (Bayram Toplantısı, s. 31). "Bu sırada ışık da ortaya çıkar" (Perseid Göktaşı Yağmuru, s. 60).	
i'tizâr eyle-	özür dilemek	"...yıllar sonra senden özür diliyorum" (Patates, s.104)	
kâil ol-	razı olmak	"...yarı parasını almaya razı oldu" (Sahibini Arayan Keman, s. 89).	
nâ-peyvend ol-	uzak durmak	"Pire kapacaksın, uzak dur!" (Dük Oldu Hödük, s. 22).	
zevk olun-	zevk almak	"yeni bilgiler edinmekten zevk alan, araştırmacı ve çok meraklı bir kişiydi" (Nasreddin Hoca, s. 50).	
dîdeni bâz eyle- çeşmi bâz eyle- dîde-güşâ ol- çeşmini bâz it-	gözünü (gözlerini) açmak	"Gözlerimi açtığımda annemi başucumda buldum" (Atamız Atatürk, s. 45).	
peydâ ol-	ortaya çıkmak	"Yıllar sonra, Hatay sorunu ortaya çıktığımda..." (Atatürk ve Tarih, s. 38).	
i'tizâr eyle-	özür dilemek	"Topraktan özür dileriz/ Sulardan özür dileriz/ Ay'dan da özür dileriz" (Özür, s. 109-110-111).	6. Sınıf
kâil ol-	razı olmak	"Sultan, bir sığır derisi kadar toprağa razı olursa makbulümdür" (Rumeli Hisarı'nda Bir Sığır Derisi Toprak, s. 88).	
evkât geçür-	vakit geçirmek	"Benim yazıma veya onun romanına yalnız vakit geçirmek maksadı ile bir göz atmak hakkınız mıdır?" (Kitaba Hürmet, s. 51). "Bir kez kitap insana gerçekten hoş vakit geçirtir" (En İyi Arkadaş, s. 56).	

Tablo 9'un Devamı

Hayriyye'deki Deyimlerin Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Özgün Biçiminden Saparak Geçme Durumları

Hayriyye'deki Deyim	Günümüzde Anlamca Yakın Olan Deyim	Türkçe Ders Kitabında Geçtiği Metin ve Cümle	Türkçe Ders Kitabı
redd it-	geri çevirmek	"Bize başvuran insanları <i>geri çevirmeye</i> hakkımız yok" (Gül Kokardı Babaannem, s. 22). "Sopasını fırlatır ve hemen dizginleri <i>geri çevirir</i> ..." (Anadolu'nun Cirit Oyunları, s. 109).	
peydâ ol-	ortaya çıkmak	"Bozguncuların <i>ortaya çıkma</i> olasılığının belirdiğini söyleyerek..." (Sakarya Savaşı'na Hazırlık, s. 14).	
kâil ol-	razı olmak (gelmek)	"Hüneri varsa gelsin alsın, yoksa evdeki kıza <i>razı olsun</i> " (Kangılı Koca Oğlu Kan Turanlı'nın Hikâyesi, s. 102).	
sezâ gör-	uygun görmek	"...hükümet merkezimizin Kayseri'ye naklini uygun görmektedir" (Sakarya Savaşı'na Hazırlık, s. 14)	7. Sınıf
adem id- itlâf id-	yok etmek	"Bu hem yağların ve öteki metabolizma atıklarının vücuttan uzaklaşmasını sağlıyor hem de açlık hissini <i>yok ediyor</i> " (Orman, Su, Toprak, s. 123).	
nâ-bûd ol- zâil ol-	yok olmak	"Çünkü devamlı olarak ileri gidemeyen bir kültür, <i>yok olur</i> " (Atatürk, Kültür ve Dil, s. 32) "Erozyon arttıkça toprağın üretken olan üst tabakası aşınır ve tepede kalan bir bitki örtüsü de giderek <i>yok olur</i> " (Orman, Su, Toprak, s. 119).	
râh bul-	yol bulmak	"Lakin merak, büsbütün ortadan kalkarsa araştırmacılık ve yapıcılığın <i>yolunu bulmak</i> da imkânsız" (Görme, Anlama Merakı, s. 61).	
reh-nümâ râh-nümâ rehber ol-	yol göstermek	"...başarı için en hakiki mürşit (<i>yol gösterici</i>) bilimdir!" (Atatürk, Kültür ve Dil, s. 37).	
rûy-ı göreme-	yüzünü görememek	"...eğer bey babamın, kadın anamın <i>yüzünü görmeden</i> bu gelin odasına girersem" (Kangılı Koca Oğlu Kan Turanlı'nın Hikâyesi, s. 106).	
zevk olun-	zevk almak	"Bunu yapmaz da tersine gitmeye kalkarsak ne ailenin içinde huzur kalır, ne de topluluk hayatından bir <i>zevk almak</i> kabil olur" (Değişmeler Hızlı Oluyor, s. 89).	
kıyâm eyle- dûr ol-	ayağa kalkmak geri kalmak	"Gazi <i>ayağa kalktı</i> " (Sanatkârın Eli Öpülür, s. 30). "Yüzyıllar boyunca <i>geri kalmış</i> " (Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda, s. 26).	
dîdeni bâz eyle- çeşmi bâz eyle- dîde-güşâ ol- çeşmini bâz it- zarûrî ol-	gözünü (gözlerini) açmak	" <i>Göz açıp</i> da gördüğüm" (Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, s. 38).	8. Sınıf
sıyâm tut-	mecbur kalmak (olmak) oruç tutmak	"Gün, katılmaya <i>mecbur olduğumuz</i> gün, başlıyordu" (Oğlumuz, s. 21). "Anadolu'nun bazı yerlerinde Hidrellez Günü yapılan duaların ve isteklerin kabul olması için sadaka verme, <i>oruç tutma</i> ve kurban kesme âdeti vardır" (Hidrellez Bayramı, s. 49).	

Tablo 8’de Hayriyye’deki 16 farklı deyimın 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında doğrudan kullanıldığı görölmektedir. Bu deyimlerin 14 tanesi günümüzde doğrudan kullanılmakta 2 tanesi doğrudan kullanılmamaktadır. Doğrudan kullanılmayan 7. sınıf Türkçe ders kitabında saptanan “haşre dek” ve “zayi olmak” deyimleridir. Hayriyye’deki deyimlerin 7 tanesi 5. sınıf, 3 tanesi 6. sınıf, 9 tanesi 7. sınıf ve 3 tanesi 8. sınıf Türkçe ders kitabında geçmektedir. Hayriyye’deki aynı deyim farklı ders kitaplarında kullanıldığı görölmektedir. Hayriyye’deki can at- deyimini 5. ve 7. sınıf, can ver- deyimini 5., 7. ve 8. sınıf, razı ol- deyimini 5. ve 7. sınıf, selam ver- deyimini 5. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında kullanılmıştır.

Tablo 9’da Hayriyye’deki birden fazla deyim Türkçe ders kitaplarındaki bir adet deyimle anlamca yakındır. Bu durum ile ilgili araştırma bulguları Tablo 6’da sunuldu. Hayriyye’deki deyimler 5. sınıf Türkçe ders kitabında 13 adet deyimle, 6. Sınıf Türkçe ders kitabında 5 adet deyimle, 7. sınıf Türkçe ders kitabında 11 adet deyimle, 8. sınıf Türkçe ders kitabında 5 adet deyimle ilişkilendirildi. Bu deyimlerin özgün biçiminden saparak kullanılmasında eserin yazıldığı dönemdeki edebiyatta Arapça ve Farsça kelimelere sıklıkla başvurulması da etkilidir.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın sonuçlarına ve bu sonuçlar doğrultusunda önerilere yer verilmiştir.

5.1.Sonuç ve Tartışma

Türkçe, binlerce yıldır varlığını sürdüren, değişik coğrafyalarda farklı lehçe ve ağız özellikleriyle kullanılan zengin bir dildir. Bu uzun zaman dilimi gelişimi, yeniliği ve değişimi vb. beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler, Türk milletinin tarih boyunca birçok cihan devleti kurup bulunduğu bölgelerde diğer toplumlarla karşılıklı etkileşiminden de kaynaklanmış ve birçok alanı da etkilemiştir. Edebiyat bağlamında bakıldığında, zengin kelime dağarcığına sahip böyle köklü bir dilin eserlere yansımalarının da aynı büyüklükte olduğu söylenebilir.

Türk edebiyatı, dilin kullanımıyla birlikte çok eski zamanlara kadar dayanır. Bu edebiyatın tarihsel gelişimine bakıldığında farklı yüzyıllarda farklı evreler olmuş, bunlar zamanla yenileşmenin etkisiyle birlikte her biri yerini yenisine bırakmıştır. Bu evreler içerisinde sözlü ve yazılı birçok ürün ortaya konularak bu edebiyatın gelişimine katkı sağlanmıştır. Türk edebiyatında ortaya konulan eserler, Türkçenin sözvarlığındaki zenginliklerin gösterilmesi açısından önemli bir yer tutar. Bu eserler sözvarlığındaki sözcüklere, deyimlere, kalıp sözlere, atasözlerine, terimlere vb. kaynaklık edip dilin zenginliğini ortaya koyar.

Böyle hacimsel olarak büyük bir edebiyatı bütün olarak ele alıp incelemekte oldukça güçtür. Hazırlanan çalışmada da 17. yüzyıl ikinci yarısı ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Hikemi şiirin öncüsü Nâbî'nin Hayriyye adlı eseri, deyim ve atasözleri yönünden ele alındı. Elde edilen bulgular doğrultusunda bu dil yapılarının sıklıkla kullanıldığı görüldü. Dönemine göre sade, anlaşılır şekilde yazılan bu eser, Türkçenin zenginliklerini de ortaya koymakta ve toplumsal, siyasi, ekonomik, kültürel vb. yönlerden dönemine kaynaklık edebilecek düzeydedir.

Nâbî Hayriyye'yi yaşamının sonuna doğru oğlu Ebü'l-Hayr Mehmet Çelebi'ye tecrübe ve nasihatlarını aktarmak için yazmıştır. Şair bu nasihatlerini beyitlerde deyim ve atasözlerinin anlatım gücünden yararlanıp anlatılmak isteneni daha kolay ifade etmiştir. Eserde bulunan kelimeler dönemine göre sade ve anlaşılır olmasına karşın şair yabancı kökenli sözcüklerden de sıkça yararlanılmıştır. Arapça ve Farsçadan deyim ve atasözleri aktarımını sağlayıp anlatımın zenginleştirmeye çalışmıştır. Hayriyye'ye deyim ve atasözlerinin kullanımı açısından bakıldığında, şair; anlatımı zenginleştirmek, monotonluktan kurtarmak ve anlamda derinliği yakalamak amacıyla sık sık deyim ve aralıklarla da atasözlerine başvurmuştur.

Hayriyye'de 221 farklı deyim 270 beyitte saptandı. Bu deyimleri kullanım sıklıkları birbirinden farklılık göstermektedir. Beyitlerdeki kullanımıyla 71 adet deyim günümüzde doğrudan kullanılmaktadır. Doğrudan kullanılmayan deyimlerin ise günümüzde anlamca yakın deyimlerin kullanıldığı görülmektedir. Elde edilen bulgular sonucunda isim grubunda 15 adet deyim kullanılmıştır. Geriye kalan 206 deyim ise birleşik fiil grubunda kullanılmıştır. Buradan hareketle eserde birleşik fiil grubunda olan deyimlerin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Eserdeki deyimlerin 5-8. sınıf Türkçe ders kitapları bağlamında incelediğinde dolaylı olarak kullanılan deyimler doğrudan kullanılan deyimlere oranla daha fazla kullanılmıştır.

Sinan (2005) Necatî Beg Divanı'nda bugün de pek çoğu Türkiye Türkçesi'nde de kullanılmakta olan daha çok birleşik fiil ve isim grubu biçiminde mevcut 433 deyim saptamıştır. Bu çalışmada deyimlerin isim grubuna oranla birleşik fiil grubunda bir hayli fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle hazırladığımız çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Erenoğlu (2007) çalışmasında 16. asırda kaleme alınan Güvâhî'nin Pend-nâme'sinde deyim ve atasözlerini saptayıp günümüzde kullanımına bakmıştır. Bu çalışmada şairin eserinde kullandığı deyim ve atasözlerinin bir kısmının beyitlerdeki biçimiyle günümüzde de kullanılmakta olduğunu belirtmiş ve bu bağlamda hazırladığımız çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. İçel (2004) Necatî Beg Divanı'nda 153 adet farklı deyim saptamış ve şairin bazı deyimleri eserde birden fazla kullandığını belirtmiştir. Bir deyim birden fazla kullanımı yönüyle hazırladığımız çalışmayla benzerlik göstermektedir. Bunlardan hareketle Divan edebiyatındaki bazı şairler deyim ve atasözlerine eserlerinde anlamda derinliği yakalamak ve az söz sözcükle

çok anlam ifade etmek gibi nedenlerle sıklıkla başvurmuştur. Bu deyimlerin bir kısmı özgün biçimiyle veya ufak biçimsel değişikliklerle günümüzde kullanımını sürdürmektedir.

5.2. Öneriler

1) Divan edebiyatı eserleri, ortaöğretim seviyesi deyim ve atasözü öğretiminde kullanılırken önce şair ve eser hakkında tanıtıcı bilgi verilmelidir. Eser günümüz Türkçesi üzerinden işlenmeli, bunun yanında o dönemin Türkçe anlatım özellikleri dilin zenginliğini ve kültürün devamlılığının sezdirilmesi açısından verilmelidir.

2) Hayriyye’de bulunan deyim ve atasözleri ortaokul Türkçe öğretiminde kullanılırken amaç, bu dil yapılarının geçmişten bugüne kullanımını göstermek ve kültürün devamlılığını kazandırmak olmalıdır. Öğrencilerin seviyelerine uygun olmayan noktalara değinmekten kaçınılmalıdır.

3) Hayriyye’de beyitler incelendiğinde bir beyitte kimi zaman birden fazla deyim kullanıldığı görülmektedir. Eser bu yönüyle Türkçe öğretiminde etkinlikler yoluyla öğrencilere gerçek, yan ve mecaz anlam arasındaki farkın kazandırılmasında kullanılabilir.

4) Şair, kullandığı deyim ve atasözleri ile anlatımı zenginleştirmek ve anlamda derinliği yakalamak amacını güttüğü öğrenciye sezdirilmelidir. Buradan hareketle öğrencilerin hayal dünyalarının ve düşünce becerilerinin gelişimi sağlanabilir.

5) Eser, aruz vezniyle yazıldığı için deyim ve atasözlerinin kullanımında günümüze göre bazı değişiklikler vardır. Bu öğrencilere söylenmeli ama amaç o dönem edebiyatının öğretimi olmamalıdır. Böylece öğrencilerin ortaöğretim seviyesine geçişinde bu bilgilerden haberdar olması sağlanabilir.

6) Eserde bulunan deyim ve atasözlerinin kısa öyküleri öğretmen tarafından anlatılıp öğrencilerin derse olan ilgileri artırılabilir. Bunun yanında deyim ve atasözlerinin eski ve günümüz edebiyatı şiirlerinde kullanımı yönünden benzerlik ve farklılıkları konusunda öğrencilerin düşünme becerileri geliştirilebilir.

7) Hayriyye’den hareketle eski Türk edebiyatında bulunan diğer eserlerdeki deyim ve atasözleri incelenip Türkçe öğretiminde öğrencilere geçmişten bugüne kadar bu dil yapılarının edebi eserlerde hangi sıklıkla kullanıldığı gösterilebilir.

KAYNAKLAR

- Alperen Kayak, M. (2011). *Divân Edebiyatı Metinlerinin İlköğretim II. Kademedeki Kullanılabilirliği ve Hayriyye-i Nâbî'nin 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Etkinliklerle İşlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. Ankara: İnkılâp Yayınevi.
- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı 2. cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.
- Batıslam, H. D. (2003). 15. Yüzyıl Dîvân Şairlerinin Şiirlerindeki Halk Kültürü Öğeleri. *Folklor/Edebiyat*, cilt. 9, 123-129.
- Demirel, A. ve Özbay, V. (2016). *8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*. Ankara: Dikey Yayıncılık.
- Demirel, Ş. (2009). XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallîleşme. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(2), 246-273.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Diriöz, M. (1979). Nâbî'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler. *Türk Kültürü*, 14(167), 28-33.
- Erdal N. (2016). *6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*. Ankara: Dörtel Yayıncılık.
- Erenoğlu, D. (2007). Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler. *Electronic Turkish Studies*, 2(4), 1150-1167.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.
- Gündüz, O. ve Şimşek, T. (2011). *Uygulamalı Yazma Eğitimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Işıksalan, N. (2000). Divân Şiiri Öğretimi Üzerine. *Milli Eğitim Dergisi*, sayı 148, 59-63.
- İçel, H. (2004). Necatî Beg Divanı'ndaki Deyimler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15(15), 175-230.
- Kabaklı, A. (1973). *Türk Edebiyatı C.II*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Karahan, A. (1980). *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Karahan, A. (1987). *Nâbî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmalık Tic. Ltd. Şti.
- Kaya, B. A. (2011). Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 11-54.
- Kocatürk, V. M. (1970). *Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan Bugüne Türk Edebiyatı'nın Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2015). *İlköğretim Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Mengi, M. (1987). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Mengi, M. (1986). Necâtî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı. *Erdem Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(4), 47-56.
- Mengi, M. (2006). Divan Edebiyatı Öğretiminin Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 7(77-78), 16-19.
- Mengi, M. (2009). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pala, İ. (2010). *Asiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2013). *Hayriyye-Yusuf Nâbî*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Poyraz, Y. & Tergip, A. (2010). 18. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Hâkim'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleşileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 188-202.
- Sarbay, A. (2016). *7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*. İstanbul: Meram Yayıncılık.
- Sinan, A. T. (2005). Necati Beg Divanındaki Deyimler Üzerine. *Journal of Social Science*, 15(2), 107-114.
- Şener, H. (2013). Hayriyye-i Nâbî'de Aktarılan Değerler. *Turkish Studies*, 8(1), 2501-2524.
- Uludağ, E. (2009). Çocuk Edebiyatı ve Klâsik Dönem Örneğinde Nâbî'nin Hayriyye'si. *Electronic Turkish Studies*, 4(7). 774-795.
- Tetik, N., Zorlu, N., Türker, H. ve Polat, Z. (2016). *5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*. Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Türk Dil Kurum. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. 01.02.2017 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri sayfasından erişilmiştir.
- Tunç, S. (2012). *Nâbî Divanında Sosyal Hayata Hikmetli Bakış*. Konya: Palet Yayınları.
- Tülbentçi, F. F. (1963). *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri hesabına Tan Matbaası.
- Yorulmaz, H. (1998). *Urfalı Nâbî*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

EKLER

EK -1

Hayriyye'deki Deyimlerin Geçtiği Beyitler ve Günümüz Türkçesi Aktarımları

Aç kalmak: Karnını doyuramamak veya yoksulluğa düşmek.

Virmege zühd ü salâhına revâc

Halk ni'met yiyicek ol *kala aç* (M. 867)

Güya züht ve salâh hâllerine biraz daha değer vermek için halk nimet yerken o mahsus *aç kalır* (Pala, 2013, s. 177).

Adem etmek: mec. Varlığına son vermek (krş. yok etmek.)

Nâmı fermân-dih-i nazm-ı âlem

Âlemün nazmın *ider kendü adem* (M. 1189)

İsmi “âlemin dirliğine hükmü geçen” dir ama âlemin düzenini kendisi *yok eder* (Pala, 2013, s. 235).

Ağzına mühür vurmak: Konuşmamak, susma durumudur (krş. Ağzını mühürlemek).

Tâ siyâhî-i şeb olunca medîd

Mühr urur agzına fass-ı hurşîd (M. 163)

Ta gecenin karanlığı uzadığı bir vakitte güneşin parlak yüzük taşı, senin *ağzına mühür vurur* (Pala, 2013, s. 43).

Âh etmek: Acı ile içini çekmek.

Düşme ol mihnete kim *âh idesin*

Görme ol hâlüne ikrâh idesin (M. 1611)

Sonunda *ah edeceğin* bir sıkıntıya düşmeyesin. Tiksineceğin bir hâlini görmeyesin (Pala, 2013, s. 309).

Ahvâli harâb olmak: Bitkin, perişan olmak, kötü duruma düşmek (krş. hâli harap olmak).

Kande buyruldı ile itse şitâb

Varduđı karyenün *ahvâli harâb* (M. 1193)

Böylesi, ferman gereği memur edildiği yere gidecek olsa artık yol üzerinde, uğradığı köylerin *hâli haraptır* (Pala, 2013, s. 235).

Akıl ermek: Anlamak, çözmek.

Bu nizâm üzredür eczâ-yı cihân

Aklun irdügi kadar ol nigerân (M. 33)

Cihanın bütün parçaları bu nizam üzerine kuruludur. *Aklının erdiği kadarıyla bunları görmeye ve anlamaya çalış* (Pala, 2013, s. 17).

Âlât/âlet etmek: Bir kimseyi hoş olmayan bir işte aracı olarak kullanmasıdır.

İde tahsîl-i ma'âşa âlet

Zühd ü takvâyı o düzdî-sûret (M. 873)

O hırsız suratlı meymenetsiz, züht ve takvayı para kazanmasına *âlet eder* (Pala, 2013, s. 177).

Celbine *âlet ider* takvâyı

Medd ider mâla yed-i yagmâyı (M. 1258)

Bir mal kendinde bulunsun diye inanmışlığı *âlet edip* halkın malına yağma elini uzatır (Pala, 2013, s. 247).

Sana ibret virecek yirde fenâ

Sen *idersin* anı *âlât-ı hevâ* (M. 1295)

Ölüm sana bir ibret olacađı yerde, sen onu hevesine *âlet ediyorsun* (Pala, 2013, s. 255).

Âmâde olmak: (krş. Hazırda olmak)

Olasın dagdagadan âzâde

Ola her istediğün *âmâde* (M. 1600)

Karışıklıktan kurtulasın ve her istediğın, anında *hazırda olsun* (Pala, 2013, s. 307).

Âvîze-i gûş itmek/olmak/eylemek: Başa gelen bir durumdan alınan dersi unutmamak (bk. kulağına küpe etmek).

İtmek için sana âvîze-i gûş

Olmak için sana sermâye-i hûş (M. 92)

Kulağına küpe olsun diye ve sana akıllıca bir sermaye olması için... (Pala, 2013, s. 29).

Her zaman isterem ey cân-ı peder

Ola âvîze-i gûşun bu Güher (M. 98)

Ey babasının canı! İstedğim, bunların her zaman *kulağına küpe* olmasıdır (Pala, 2013, s. 31).

Eyle bu pendümi *âvîze-i gûş*

Kimseye olma sakın fazl-fürûş (M. 322)

Bu öğüdümü *kulağına küpe et*: “Sakın kimseye fazilet satmaya kalkma!” (Pala, 2013, s. 77).

Ey kirâm-ı güher-i bahr-i kemâl

Olsun âvîze-i gûşun bu leâl (M. 1277)

Ey olgunluk denizinin incisinin soyundan gelen (oğul)! Şu söyleyeceğim inciler *kulağına küpe olsun*: (Pala, 2013, s. 253).

Atıp tutmak: Bir kimse veya bir şey için kötü konuşmak veya abartmalı konuşmak.

Komaz iş görmege hiç lezzet ile

Atmaga tutmaga germiyyet ile (M. 783)

Böylesi, ateşli ateşli *atıp tutmasından* dolayı kimseye ağız tadıyla bir iş görme fırsatı bırakmaz (Pala, 2013, s. 163).

Ayağına dolaşmak: Başkasına yapmayı tasarladığı kötülüğün kendi başına gelmesidir.

Tolaşur ayagına a'mâli

Hep gider ırz u vücûd u mâli (M. 809)

Yaptıkları bir gün *ayağına dolaşır* ve namusu, varlığı ve malı hep elinden gider (Pala, 2013, s. 167).

Bâr olmak: Paylaşmaları gereken bir harcamayı vs. arkadaşının ödemesine bırakmak (krş. yük olmak)

Yâr ol dostlarına *bâr olma*

Sû'-i hulk ile dil-âzâr olma (M. 539)

Dostlarına yâr ol, *yük olma!* Kötü huy ile kalplerini kırma! (Pala, 2013, s. 117).

Başa amel olmak: Uğraştırıcı ve üzücü bir işin çıkmasına yol açmak (bk. başına iş açmak).

Hüsn-i hulk ehli çıkarsa ne güzel

Eyü çıkmazsa *olur başa amel* (M. 1042)

Evlendiğin kişi güzel huy sahibi çıkarsa ne güzel. Oysa iyi çıkmazsa *başına iş açar* (Pala, 2013, s. 209).

Ber-teşrîf olmak: Onurlandırmak, şereflendirmek (krş. şeref vermek).

Sen kıyâs itme nemâzı teklif

Cânib-i Hak'dan *olur ber-teşrîf* (M. 135)

Namazı sakın bir külfet gibi görüp zahmetli bir işle kıyas etme ki ona Allah tarafından bir *şeref* verilmiştir (Pala, 2013, s. 39).

Beşâret etmek: Bir kimseye sevindirici, mutlu bir haberi ulaştırmak (krş. Müjde vermek).

Söz hilâlinde *beşâretler ide*

Sûy-ı maksûda işâretler ide (M. 885)

Söz hilâlinin *müjdelerini verir (!)* ve kötü emeline işâretlerde bulunur (Pala, 2013, s. 179).

Bîm virmek: Korkutmak (krş. korku vermek).

Mâl u eşyâsın alup *virmege bîm*

İtdürür ehl-i kurâsın tecrîm (M. 760)

Bunlar; *korku vermek* için köylüsünün malını ve eşyasını elinden alıp onları cezalandıran tiplerdir (Pala, 2013, s. 159).

Biribirine düşmek: Araları açılmak, aralarında anlaşmazlık çıkmasıdır.

Olma râfi' alem-i vesvâsi

Biribirine düşürme nâsı (M. 1487)

Şeytanın bayrağını yükseltici olma ve insanları *biribirine düşürme* (Pala, 2013, s. 289).

Biribirine girmek: mec. Kavga etmek, dövüşmek.

Biribirine girüp attârân

Aradılar anı dükkân dükkân (M. 1453)

Bu sefer aktarlar *biribirine girip* dükkân dükkân onu aradılar (Pala, 2013, s. 283).

Can-bahşâda: Öldürülmesi gerekirken vazgeçmektir (krş. canını bağışlamak).

Olur ol hitta-i *can-bahşâda*

Ne murâd eyler isen âmâde (M. 396)

O *canlar bağışlayan* memlekette neyi murat ederse hemen hâsıl olur (Pala, 2013, s. 89).

Cân almak: Öldürmek veya sıkıntıya sokmaktır

Agalar zâlim ü aç u uryân

Virmede her biri mâl *almada cân* (M. 1191)

Ağalar ise hem aç ve çıplak; hem de zalim. Her biri mal verirken *can alır* (Pala, 2013, s. 235).

Cân virmek: 1) Ölmek. 2) Can atmak, bir şeyi çok istemek.

Yohsa *cân virür* idi girse ele

Nazar it hâline bir kerre hele (M. 335)

Yoksa onu kazanabileceğini bilse, uğruna *can vereceğini* bir bakışta hâlinden anlayabilirsin (Pala, 2013, s. 79).

İlm-i bi'llâhda olan ehl-i kadem

Cân virür eylemez Allah'a kasem (M. 849)

Allah yolunda ilim yapmış uğurlu kişiler, *can verirler* ama yine de Allah adı vererek yemin etmezler (Pala, 2013, s. 175).

Didigüm nice nice taze zuhur

Cân virür olmak için ehl-i umûr (M. 762)

Söylediğim o ki, yeni türemiş nice nice kişiler memur (idareci) olabilmek için *can verirler* (Pala, 2013, s. 159).

Bâz idüp gûşını âvâze için

Cân virür bir haber-i tâze için (M. 1520)

Bunlar bir ses duyduğunda hemen kulak kesilip taze bir haber alabilmek için *can verirler* (Pala, 2013).

Cân atmak: Şiddetle arzu etme, çok isteme durumudur.

Cân atar hâmisine ol sâat

Virür ol zâlime rüşvet gayret (M. 728)

Hemen o saat koruyucusunun yanına *can atar*. Ona verdiği rüşvet de o zalimi gayrete getirir (Pala, 2013, s. 155).

Borca harca *can atar* zînet için

Sokılır her delüğe şöhret için (M. 765)

Böylesi, ziynet için borca harca *can atar* ve şöhret için her deliğe sokulur (Pala, 2013, s. 161).

Cânını sıkmak: Sözlerle veya davranışlarla kişinin neşesini kaçırmak, huzurunu bozmaktır.

Kimsenün cevri ile *cânın sıkma*

Hâtırın yapmaga sa'y it yıkma (M. 540)

Eziyet ile kimsenin *canını sıkma*, gönüllerini yapmaya çalış, sakın yıkma! (Pala, 2013, s. 117).

Cây-ı kabul: Kabul edilmek, onaylanmak (krş. Kabul görmek).

İlm ile ma'rifete *cây-ı kabûl*

Olmaz illâ ki meger İstanbûl (M. 365)

İlim ile marifetin *kabul* gördüğü İstanbul gibi bir şehir bir daha, asla bulunamaz (Pala, 2013, s. 85).

Cehd etmek: Çaba harcamak, başarmak için çalışmak (krş. gayret göstermek).

Cedd ü *cehd it* olasin nâil-i fehm

Refte refte olasin vâsıl-ı fehm (M. 150)

Çalış ve *gayret göster* ki gide gide bunun hikmetini anlayacaksın (Pala, 2013, s. 41).

Cevr etmek: Zahmet ve sıkıntı vermek, canını yakmak (krş. eziyet etmek).

Cevr ile kimseyi bî-zâr itme

Sana *cevr itse* de âzâr itme (M. 538)

Kimseyi eziyet ile incitme! Hatta sana *eziyet etse* bile onu azarlama! (Pala, 2013, s. 117).

Cezasını bulmak: Hak ettiği kötü sona uğramaktır.

Görür âlâyiş-i tûl-ı emelin

Bulur elbetde *cezâ-yı* amelin (M. 808)

Öylesi uzun uzun emellere bulaşmanın sonucunu görür ve elbette işlediklerinin *cezasını bulur* (Pala, 2013, s. 167).

Cilâ virmek: Aydınlatmak.

Cümle-i nüsha-i merdân-ı Hudâ

Virür âyîne-i idrâke *cilâ* (M. 355)

Allah yoluna giden insanların hepsi idrak ve anlayış aynasına (gönüllerine) *cila verirler* (Pala, 2013, s. 81).

Çeşmini almak: mec. Aşırı biçimde etkilenmek (krş. gözünü almak).

Anlayan secdeyi baş kaldırmaz

Devlet-i âleme *çeşm aldırılmaz* (M. 147)

Secdeyi gerçeğiyle anlayan başını secdeden kaldırmaz. Böylece dünya saadetinin *gözünü almasını* engellemiş olursun (Pala, 2013, s. 41).

Çeşmi bâz eylemek: Kendine gelmek, ayılmak, uyanmak, dikkatli bulunmak (krş. gözünü açmak).

Eylemiş çeşmi şikâr almaga bâz

Bin eyüden yeg ana bir gammâz (M. 745)

Avını yakalamak için *gözlerini açmışlardır*. Onlar için bir gammaz, bin iyiden daha yeğdir (Pala, 2013, s. 157).

Bâgbân itmeyicek çeşmini bâz

Bâğına herkes ider dest-i dirâz (M. 1225)

Bahçıvan *gözünü açmayınca* elbette bahçesine herkes el uzatır (Pala, 2013, s. 241).

Çeşminde uçmak: Çok özlemek (krş. gözünde tutmek).

Bulmaya deynin edâya kudret

Uça çeşminde zamân-ı râhat (M. 719)

Böyle kişiler inşallah borca düşüp borçlarını ödeyemesinler ve rahat yaşadıkları zamanlar *gözlerinde tütsün* (Pala, 2013, s. 153).

Çeşmiyle görmek: Bir olaya tanık olmak (krş. gözüyle görmek).

Bir nümûne ideyüm sana ıyân

Kendü *çeşminle* görüp sonra inan (M. 1444)

Sana bir örnek ortaya koyayım da kendi *gözlerinle gör*, ondan sonra inan (Pala, 2013, s. 281).

Dâme düşmek: Birileri tarafından hazırlanan kötü bir duruma uğramak, oyuna gelmek (krş. tuzağa düşmek).

Kürk-i ma' dūd u mükerrer câme

Düşürür âdemi kat kat dâme (M. 702)

Birkaç kürk ve birçok elbise, insanı kat kat *tuzağa düşürür* (Pala, 2013, s. 151).

Eyü nâmıyla *düşersin dâme*

Eyü âdem yaramaz hükkâme (M. 741)

İyi bir namın varken *tuzâğa düşersin*. Zira iyi insanın idareci olması zordur (Pala, 2013, s. 157).

Düşürüp nicelerin de dâme

Girdiler mâldan özge dâma (M. 1422)

Kendileri gibi nicelerini de *tuzâğa düşürüp* maldan (evden) öteye, âdeta damda (ahırda) oturmaya başladılar (Pala, 2013, s. 277).

Dâmenün bûse: Yaltaklanmak, dalkavukluk etmek (krş. etek öpmek).

Olamaz nâil-i *bûs-i dâmân*

Geçinen taşrada sâhib-unvân (M. 430)

Taşrada şan ve şöhret sahibi geçinenler, burada *etek öpmeye* bile muvaffak olamazlar (Pala, 2013, s. 95).

Ne kadar câhun olursa âlî

Dâmenün bûseden olsun hâli (M. 572)

Merteben ve yerin ne derece yüksek olursa olsun *eteğini öpülmekten* uzak tut (Pala, 2013, s. 123).

Dâmen ü dest öpmek: Bir işi yaptırmak için çok yalvarmak (krş. el etek öpmek).

Unf ile halkı kapundan sürme

Kimseye *dâmen ü dest öpdürme* (M. 571)

Sertlik ve kabalıkla halkı kapından kovma. Kimseye *el eteğini öptürme* (Pala, 2013, s. 123).

Da'vete icâbet lâzım: Çağrılı olduğu yere gitmek (krş. davete icabet etmek).

Da'vete gerçi icâbet lâzım

Olmaya fiskı velî müstelzim (M. 606)

Gerçi *davete icabet etmek* gerekir ama davet, kötülük ve dedikodudan da emin olmalıdır (Pala, 2013, s. 129).

Dehen açmak: Konuşmaya başlamak (krş. ağız açmak).

Hayr için açmaya bir zerre *dehen*

Eyleyen mekr ile îkât-ı fiten (M. 636)

Hile yaparak fitneler koparanlar, hayır için bir zerrecik bile ağızlarını açmazlar (Pala, 2013, s. 135).

Dehenün bâz eylemek: Konuşmaya başlamak (krş. ağız açmak).

Dehenün hâhiş için eyleme *bâz*

Olma âlûde-leb-i harf-i niyâz (M. 479)

Sakın isteğin için *ağzını açma*; dilenme sözleriyle dudağını bulaştırma (Pala, 2013, s. 107).

Dehenün hâhişe *bâz* itmeyesin

Tanrı'dan gayra niyâz itmeyesin (M. 1605)

İstemek için *ağzını açmayasın*. Allah'tan başkasına yalvarmayasın (Pala, 2013, s. 309).

Dehr-be-dehr: “Çok yaşa, Tanrı sana sonsuz bir ömür versin!” anlamın da kullanılan bir iyi dilek sözüdür (krş. dünya durdukça durasın!).

Anı nakl eyleyeler *şehr-be-şehr*

Kala âlemde mesel *dehr-be-dehr* (M. 521)

O sözü şehir şehir anmalılar, o söz *dünya durdukça durmalı* (Pala, 2013, s. 113).

Dest-beste durmak: Saygı için ellerini göbeğinin üstüne kavuşturup durmak (krş. el bağlamak).

Dest-beste turalar huddâmun

İyş u işretle geçe eyyâmun (M. 1641)

Hizmetçilerin karşında *el bağlayıp* duralar. Günlerin de zevk ve eğlence içinde geçsin (Pala, 2013, s. 315).

Dest-i dirâz etmek: Yardım etmek (krş. el uzatmak).

Bâgbân itmeyicek çeşmini *bâz*

Bâgına herkes *ider dest-i dirâz* (M. 1225)

Bahçivan gözünü açmayınca elbette bahçesine herkes *el uzatır* (Pala, 2013, s. 241).

Dest-gîrûn olmak: Yardım etmek veya kayırmak (krş. elinden tutmak).

Kimseden çekmeyesin haşyet ü bîm

Dest-gîrûn ola Settâr-ı Kerîm (M. 1612)

Kimseden korku ve tehlike çekmeyesin. Ayıpları örten Allah *elinden tutsun* (Pala, 2013, s. 309).

Destine düşmek: Egemenliği, buyruğu altına girmek (krş. eline düşmek).

Zuleme *destine* düşdi hayfâ

Şimdi ser-rişte-i şer'-i garrâ (M. 1269)

Bu parlak dinin ipinin ucu -yazıklar olsun ki- şimdi zalimlerin *eline* düştü (Pala, 2013).

Devr-i dehen etmek: Bir sözün herkes arasında söylenilmesi (krş. ağızdan ağıza dolaşmak).

Tiz ferâmûş olunur nesr sühan

Nazm ammâ ki *ider devr-i dehen* (M. 1016)

Sözün nesir hâlinde olanı çabuk unutulur. Nazım ise daima *ağızdan ağıza dolaşır* (Pala, 2013, s. 205).

Dırâz etmek: Yardım etmek (krş. elini uzatmak).

Bendelük tavrına olsun amelün

Hak âzârına *dirâz itme elün* (M. 568)

Yaptığın her şey kullara yakışır şekilde olsun. Allah'ı gücendirecek bir şeye sakın *elini uzatma* (Pala, 2013, s. 123).

Dîde-güşâ olmak: Kendine gelmek, ayılmak, uyanmak, dikkatli bulunmak (krş. gözünü açmak).

Sâni'un sun'ana *ol dîde-güşâ*

K'eylemiş mürde zemîni ihyâ (M. 935)

Allah'ın yaptıkları hakkında *gözünü aç* ve gör ki O, ölü toprağı, bahar mevsiminde (yağmurlar ile) tekrar diriltmiş (Pala, 2013).

Dîdeni bâz eylemek: Kendine gelmek, ayılmak, uyanmak, dikkatli bulunmak (krş. gözünü açmak).

Mü'minün oldı çü mi'râcı nemâz

Dîdeni eyle bu mi'râc ile *bâz* (M.134)

Çünkü müminin miracı namazdır. Sen de bu miraç konusunda *gözünü aç* (Pala, 2013, s. 39).

Dil-âzâr olmak: Gönül kırmak (krş. kalp kırmak).

Yâr ol dostlarına bâr olma

Sû'-i hulk ile *dil-âzâr olma* (M. 539)

Dostlarına yâr ol, bar (yük) olma! Kötü huy ile *kalplerini kırma!* (Pala, 2013, s. 117).

Dil-beste olmak: 1)Severek bağlanmak, içten sevmek. 2) Aşık olmak (krş. gönül bağlamak).

Olma dil-beste-i suret zinhâr

İdegör cânib-i ma'nîye güzer (M. 452)

Sakın şekil güzelliğine *gönül bağlama* ve daima manevî yöne doğru gidici ol (Pala, 2013, s. 101).

Olma dü-beste-i câm-ı gül-fâm

Ki ider âdemi rüsvây-ı enâm (M. 656)

Gül rengindeki (içi şarap dolu) kadehe sakın *gönül bağlama* ki o insanı bütün âleme rezil eder (Pala, 2013, s. 143).

Olma dil-beste-i zîb ü zîver

Olma dil-dâde-i dürr ü gevher (M. 686)

Güzele ve süse *gönül bağlayıcı* olma; inci ve mücevhere gönül verici olma (Pala, 2013, s. 149).

Dil-dâde olmak: 1) Bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, eğilmek, meyletmek; 2) Düşkün olmak (krş. gönül vermek).

Olma dil-beste-i zîb ü zîver

Olma dil-dâde-i dürr ü gevher (M. 686)

Güzele ve süse gönül bağlayıcı olma; inci ve mücevhere *gönül verici* olma (Pala, 2013, s. 149).

Olma dil-dâde-i şân u şöret

Şöhredür dildeki şöret âfet (M. 701)

Şan ve şöhrete *gönül verici* olma; gönüldeki şöret düşkünlüğünün insana afet getirdiğini herkesler bilir (Pala, 2013, s. 151).

Olma dil-dâde-i nerd ü şatranç

Ki olur âdeme sermâye-i renc (M. 1279)

Tavla ve satranca *gönül verme* bunlar insana sıkıntı sermayesi olurlar (Pala, 2013, s. 253).

Dile düşmek: Yermek veya alay etmek amacıyla birinin kötü veya yanlış davranışını sürekli söylemek.

Ki *düş*e itdügi ifsâdı *dile*

Aralıkda satılır kendü bile (M. 1517)

Onun yaptığı bozgunculuk *dillere düşer* ve bu arada kendisi de satılır gider (Pala, 2013, s. 293).

Dûr olmak: Arkada kalmak veya gecikmek (krş. geri kalmak).

Kimsenün medhine magrûr olma

Kesr-i nefis eylemeden *dûr olma* (M. 600)

Kimsenin seni methetmesiyle gururlanma, nefisini kırmaktan da sakın *geri kalma!* (Pala, 2013, s. 127).

Düşman olmak: Kin beslemeye başlamak.

Sen kabûl eyle bu pendi benden

Dostluk var iken *olma düşmen* (M. 1030)

Yavrucuğum! Bu öğüdü tarafımdan kabul et: "Dostluk dururken kimseyle *düşman olma!*" (Pala, 2013, s. 207).

Düzen kurmak: mec. Hileye başvurmak.

Hâin olur Urus'un merd ü zeni

Kapu ardında *kurarlar düzeni* (M. 1048)

Rusların erkeği de dişisi de hain olur. Onlar kapı arkasında hemen *düzen kurarlar* (Pala, 2013, s. 211).

Ebkem olmak: Sevinç, korku, şaşkınlık vb. sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak (krş. dili tutulmak).

Mütefennin görinen sersem olur

Mütekellim geçinen *ebkem olur* (M. 428)

O mecliste ilim sahibi görünen taşralılar serseme dönerler. Konuşkan geçinenlerin ise *dilleri tutulur* (Pala, 2013, s. 95).

Ef'âl-i bilmek: Nereden, nasıl yararlanacağını bilmek, çıkarını bilmek (krş. işini bilmek).

Mâlikün fi'lini bilmez memlûk

Bilemez ef'âl-i reâyâyı mülûk (M. 27)

Efendinin işini nasıl köle bilemezse, sultan da halkın *işini bilemez* (Pala, 2013, s. 15).

El bağlamak: Namaza durmak.

Ne seâdet varup *el bağlayasın*

Hak huzûrunda turup ağlayasın (M. 144)

O saatte Allah huzurunda *el bağlayıp* hatalarından dolayı gözyaşı dökmek ne saadettir (Pala, 2013, s. 41).

El etek öpmek: Bir işi yaptırmak için çok yalvarmak.

Sana lâzım yire yüzün sürmek

Kula düşmez *el etek öpdürmek* (M. 573)

İnsan olarak sana düşen, yüzünü yere sürmendir. Hele *el etek öptürmek* de asla kula düşmez (Pala, 2013, s. 123).

El uzatmak: Birinden bir hakkı almaya kalkışma.

Bî-icâzet *el uzatma mâle*

Sen degülsin O'dur A'lem hâle (M. 494)

Hakkın ve ruhsatın olmadan bir mala *el uzatma*. Hâlini bilecek olan, senden daha büyük ve bilgili olan Allah'tır (Pala, 2013, s. 109).

Elden çıkarmak: Yitirmek veya bir şeyin sahipliğini başkasına geçirmek, satmak.

Bir gün *elden çıkarur* sadrı fakîr

Olur âhır veca'-ı re'se esîr (M. 1360)

Zavallı, bir gün sadrazamlığı da *elden çıkarır*. Sonunda baş ağrılarına esir olur (Pala, 2013, s. 265).

Elden ne gelir?: Çaresiz bir durumda yapılacak bir şey olmadığını anlatan bir söz.

Ana şükr it ki anun yirine sen

Olmuş olsan *ne gelürdi elden* (M. 259)

Şu hâle de şükret ki onun yerine sen olmuş olsaydın *elinden ne gelirdi?* (Pala, 2013, s. 63).

Emek çekmek: Bir işte çok çalışarak yorulmak.

Rub'ı girmez elüne ektüğünün

Gamını yirsin *emek çekdüğünün* (M. 1092)

İcardaki tarlaya ektirdiğinin dörtte birini alamazsın. Sadece *emek çektiğinin* gamını yersin (Pala, 2013, s. 219).

Ne kadar *çekse* de tagyîre *emek*

Fâş ider sırr-ı nihânını mihek (M. 1408)

Ne kadar onu değiştirmek için *emek çekse* de mihenk taşı, yaptığının gizli sırrını ortaya çıkarıverir (Pala, 2013, s. 275).

Emin olmak: İnanmak, güvenmek.

Olmaga mihnet-i âlemden emîn

Hiç müdârâ gibi yok hısn-ı haşin (M. 594)

Dünya mihnetinden *emin* olmak için böyle kişilerin yüzüne gülmekten daha sağlam bir kale olamaz (Pala, 2013, s. 127).

Didi Müslim odur ol server-i dîn

Halk *ola* dest ü dehânından *emîn* (M. 642)

O din serveri Peygamber dedi ki “Müslüman, halkın dilinden ve elinden *emin* olduğu kişidir” (Pala, 2013, s. 137).

Mâl u câhından *olur* herkes *emîn*

Hasm u şer’da k’ola gam-gîn (M. 1212)

Herkes malından ve bulunduğu mevkiden *emin olur*; dinde düşmanlık olmadığı için de kimse üzüntüye düşmez (Pala, 2013, s. 239).

Ben emînüm diyü hiç *olma emîn*

Kim sayar mîriyi itsen de yemîn (M. 1368)

Yetki bendedir, diye hiç *emin olma*. Yemin bile etsen, devlet memuruna kim inanır (Pala, 2013, s. 267).

Enbâz olmak: Bir şeyi paylaşmak veya bir şeye katılmak (krş. ortak olmak).

Hasbi âlûde-i gamdur gammâz

Ki *olur* gördüğü gamla *enbâz* (M. 1507)

Gammaz, bedava (gönüllü olarak) kedere bulaşmıştır, başkasında gördüğü bir dert ile *ortak olmuştur* (Pala, 2013, s. 291).

Etek öpmek: Yaltaklanmak, dalkavukluk etmek.

Birisi *öpmese* sehven *etegin*

Kalmaz ahşâma o gün yir kötegin (M. 799)

Eğer birisi yanlışlıkla *eteğini öpmeyecek* olursa, akşama kalmaz hemen o gün onun köteğini yiyiverir (Pala, 2013, s. 165).

Evkât geçirmek: Oyalanmak, uğraşmak (krş. vakit geçirmek).

Lîk âletle *geçürme evkât*

Bî-teammül neye yarar âlât (M. 315)

Lâkin sen yine de vasıtayla *vakit geçirme*. Aleti işlemedikten (yani öğrendiğinle pratik yapmadıktan) sonra, nazârî bilgilerin ne faydası olabilir? (Pala, 2013, s. 75).

Ezip büzmek: Ezip parçalayarak tamamen değiştirerek kullanılmaz veya anlaşılmaz duruma getirmek.

Agzını burnunu *ezip büzerek*

Sözde gerdân kırarak göz süzerek (M. 884)

Ağzını burnunu *ezüp büzerek*; sözde gerdan kırarak göz süzerek... (Pala, 2013, s. 179).

Fedâ etmek: Kıymak, gözden çıkarmak.

Dostı *itme* latîfeyle *fedâ*

Hakk-ı nân u nemegi *itme* hebâ (M. 511)

Dostunu bir latifeye *feda etme* ki, tuz ekmek hakkını ara yerden kaldırıp atmış olmayasın (Pala, 2013, s. 113).

Fırsat vermek: Bir işi yapmak için uygun, elverişli şartı sağlamak.

Lîk dehr ana da *virmez fırsat*

Ki süre başlu başına devlet (M. 781)

Lakin bu felek tek başına devlet sürmesi için ona da *fırsat vermez* (Pala, 2013, s. 163).

Der-küşâd *itmege virmez fırsat*

Seş-der-i dünyede yokdur râhat (M. 1299)

Bunlar (tavla ve satranç), dünyanın altı kapısının (alt-üst, ön-arka, sağ-sol) açılmasına *fırsat vermez* ki orada rahat olsun (Pala, 2013, s. 255).

Firâr etmek: Kaçmak.

Aldı ol genci o rind-i ayyâr

Geldügi semte yine *itdi firâr* (M. 1467)

O hilekâr kalender, o hazineyi aldı ve yine geldiği yere (köyüne) *firar etti* (Pala, 2013, s. 285).

Gam yememek: Tasa etmemek, kaygılanmamak, üzülmemek.

Dest-ber-sîne dur u dervîş ol

Yüri var *gam* yime bî-teşvîş ol (M. 549)

Elin göğsünde bekle ve dervîş tavrında ol! Böylece *gam yemez* ve dertsiz tasasız olursun! (Pala, 2013, s. 119).

Gark olmak: Gömülmek, batmak.

Gark olur devlet ü câh u mâla

Gelelüm âkıbet-i ahvâle (M. 806)

Böyleleri ikbal, mevki ve mala *gark olurlar*. Hele biz bu hâllerin bir de sonunu düşünelim (Pala, 2013, s. 167).

Gayret vermek: İsteklendirmek, özendirmek, yüreklendirmek.

Cân atar hâmîsine ol sâat

Virür ol zâlime rüşvet *gayret* (M. 728)

Hemen o saat kendini koruyucusunun yanında bulur. Ona verdiği rüşvet de o zalime *gayret verir* (Pala, 2013, s. 155).

Gerdân kırmak: mec. Boynu, başı geriye oynatarak büyüklük taslar bir durum almak.

Agzını burnunu ezip büzerek

Sözde *gerdân kırarak* göz süzerek (M. 884)

Ağzını burnunu üzüp büzerek; sözde *gerdan kırarak* göz süzerek... (Pala, 2013, s. 179).

Gerd-i râhat görmemek: Hiç rahat etmemek (krş. rahat yüzü görmemek).

İrişe ni'met-i Hak bî-zah

Hâsidün görmeye *gerd-i râhat* (M. 1602)

Allah'ın nimeti sana zahmetsizce erişsin. Sana haset edenler *rahat yüzü görmesin* (Pala, 2013, s. 309).

Gönül bağlamak: Severek bağlanmak.

Baglama tantana-i tabla gönül

Dûrdan hoş gelür âvâz-ı dühül (M. 1127)

Davulun güm gümlerine (paşaların yaptıklarına) *gönül bağlama* ki uzaktan davulun sesi elbette hoş gelir (Pala, 2013, s. 225).

Göz süzmek: Göz kapakları hafifçe kapanmaya başlamak (krş. gözleri süzülme).

Agzını burnunu ezip büzerek

Sözde gerdân kırarak *göz süzerek* (M. 884)

Ağzını burnunu üzüp büzerek; sözde gerdan kırarak *göz süzerek*... (Pala, 2013, s. 179).

Gurbet çekmek: Doğup yaşadığı yerleri özlemek.

Zulm tahsiline *çekmiş gurbet*

Zikridür akçe vü fikri hıdmet (M. 1192)

Âdeta zulüm tahsil etmek için *gurbet çekmiş*. Bunları fikri hizmet olsa da zikri paradır (Pala, 2013, s. 235).

Gûşuna güher eylemek/etmek: Başa gelen bir durumdan alınan dersi unutmamak (krş. kulağına küpe etmek).

Gûşuna bu sözümi *eyle güher*

Deynden pek sakın ey cân-ı peder (M. 710)

Ey babasının canı! Şu sözümlü *kulağına küpe et* ki "Borçtan çok sakın... (Pala, 2013, s. 151).

Pederün pendini *gûş-ı güher it*

Düşecek derd degüldür hazer it (M. 1483)

Babanın öğüdünü *kulağına küpe yap* ki bu, üstüne düşülesi şey değildir, iksirden kaçın! (Pala, 2013, s. 287).

Gûşını bâz etmek: Dikkatle dinlemek (krş. kulak açmak).

Bâz idüp gûşını âvâze için

Cân virür bir haber-i tâze için (M. 1520)

Bunlar bir ses duyduğunda hemen *kulak açıp* taze bir haber alabilmek için can verir (Pala, 2013).

Güm-râh olmak: Yanlış yola sapmak (krş. yolunu şaşırma).

Olma şek mezlakasında güm-râh

Ulemâdur ulemâ-i bi'llâh (M. 330)

Şüpheyeye düşmeye sebep olacak hâller içinde *yolunu şaşırma*. Allah'ı tanıyanlar yine Allah'ın âlimleridir (Pala, 2013, s. 77).

Şart-ı âdâb ile kıl hüsne nigâh

Olma şehvet nazarıyla güm-râh (M. 442)

Bir güzelliğe bakarken edep nazarıyla bak ve sakın şehvet nazarıyla bakıp da *yolunu şaşırma* (Pala, 2013, s. 99).

Haberin olsun: Birine herhangi bir konuda uyarıda bulunmak için söylenen bir söz.

Başka kevkepleri var sîm ü zerün

Olsun esrâr-ı Hudâdan haberün (M. 1411)

Allah'ın sırlarından *haberin olsun* altın ile gümüşün yıldızları (yaratılışları) başka başkadır (Pala, 2013, s. 277).

Hâcet yok: Gerekliliği yok, gerekli değil, istemez anlamında kullanılan bir söz.

Hüsn-i sûrîsine gâyet yokdur

Anı medh itmege *hâcet yokdur* (M. 391)

Oranın manzarasının güzelliği sonsuzdur. Hatta onu övmeye de *hacet yok*. Çünkü o kendisini gösterir (Pala, 2013, s. 89).

Gelse mahsûl kurâdan râhat

Sana ekdürmege *yokdur hâcet* (M. 1102)

Eğer köyünden mahsul rahatça geliyorsa senin ayrıca toprak ektirmene *hacet yok* (Pala, 2013).

Haddini bilmek: Kendi değer ve yeteneğini olduğundan üstün görmemek (krş. haddini bilmek).

Yine mi'yârlarını bilmezler

Hadd ü mikdârlarını bilmezler (M. 425)

Yine bunlar derecelerini, mertebelerini ve *hadlerini bilmezler* (Pala, 2013, s. 93).

Hakkı olmak: Payı, alacağı, hissesi olmak.

Kimsenün *olmaya sende hakkı*

Görmeye tahta-i bâbun dakkı (M. 1634)

Kimsenin sende *hakkı olmasın*. Kapı tahtan bu yüzden tıkladılmasın (Pala, 2013, s. 313).

Hakkını vermek: Birinin çalışmasının karşılığını gereğince değerlendirmek.

Geçinür *virmemede hakkı metîn*

Kârıdur eylemek inkâr u yemîn (M. 725)

Bazı güçlü kişiler de vardır ki haklının *hakkını vermemekte*, üstlerine yoktur. Bu kişilerin yaptığı iş inkâr ile (inkârlarını ispat için ettikleri) yemindir (Pala, 2013, s. 155).

Hakkını anmak: Hakkı olduğuna inandığı şeyi dile getirmesi (krş. hakkını aramak).

Sokma ahvâli bulınca temkîn

Anamaz hakkını dâyin miskin (M. 766)

Sonra bunlardan vazgeçip işleri durulunca, zavallı alacaklısı artık *hakkını arayamaz* olur (Pala, 2013, s. 161).

Hakkını istemek: Hakkı olduğuna inandığı şeyi elde etmeye çalışmak (krş. hakkını aramak).

Müsteniddür birine a'yânun

Hakkını iste var ise cânun (M. 727)

Yetkililerden birine sırtını dayamıştır, artık istersen *hakkını aramayı* bir dene hele (Pala, 2013, s. 155).

Hasret eylemek: Özlem duymak (krş. hasret çekmek).

Eyleme hasret ile çeşmini mîg

Hâceti mümkün ise itme dirîg (M. 254)

Misafirin gözünü *hasret* çektiği şeyden perdeleme ve isteğinin imkânı varsa onu ondan esirgeme (Pala, 2013, s. 63).

Hasret-keş olmak: Özlem duymak (krş. hasret çekmek)

Düşmenün handeye *hasret-keş* ola

Sînesi pâzede-i âteş ola (M. 1632)

Düşmanların gülmeye *hasret* çeksin. Sineleri ateşler içinde olsun (Pala, 2013, s. 313).

Hasûm olmak: Kin beslemeye başlamak (krş. düşman olmak).

Kusdırurlar anı hengâm-ı hesâb

Bâ-husûs *ola hasûm*un küttâb (M. 1367)

Hesap vaktinde yediğinin hepsini kustururlar. Üstelik memurlar da *düşmanın olur* (Pala, 2013, s. 267).

Şart-ı vâkıfdan olunursa udûl

Hasmun olur senün Allâh u Resûl (M. 1371)

Vakıf yapanın şartlarından dışarı çıkılacak olursa bu sefer de Allah ve Peygamber'i senin *düşmanın olur* (Pala, 2013, s. 267).

Haşre dek: Dünya durdukça, uzun süre (krş. kıyamete kadar).

Haşre dek vâkıa-i ukbâda

Sâha-i mahkeme-i kübrâda (M. 584)

(Eğer sen de o şeytan gibi edepsizleşirsen) *kıyamete kadar* ahirette ve büyük mahkemenin kurulduğu mahşer yerinde (Pala, 2013, s. 125).

Hatâ eylemek: Yanlışlık yapmak, yanılığa düşmek.

Asl-ı mebdûhsın ey sun'-ı Hudâ

Asl olan *eylemez* elbetde *hatâ* (M. 85)

Ey Allah'ın yarattığı! Soy itibariyle soylusun. Soylu kişiler de elbette *hata etmezler* (Pala, 2013, s. 29).

Hâtır-bend olmak: Severe bağlanmak (krş. gönül bağlamak).

Dâde-i Râzık'a *hâtır-bend ol*

Her ne virdiyse ana horsend ol (M. 495)

Rızık veren Allah'ın sana ayırdığına *gönlünü bağla* (razı ol) ve her ne verdiyse ona kanaat et (Pala, 2013, s. 109).

Hâtır-şiken olmak: Gönül kırıcı olmak (krş. gönül kırmak).

Hele n'eylersen it ey rûh-ı revân

Olma hâtır-şiken ü tîz-zebân (M. 626)

Cancağızım! Hele ne yaparsan yap da, tek *kalp kırıcı* ve keskin dilli olma (Pala, 2013, s. 131).

Hâtırın yapmak: Birini razı ve hoşnut etmek (krş. gönlünü tapmak).

Kimsenün cevri ile cânın sıkma

Hâtırın yapmaga sa'y it yıkma (M. 540)

Eziyet ile kimsenin canını sıkma, *gönüllerini yapmaya* çalış, sakın yıkma! (Pala, 2013, s. 117).

Hayrını görmek: İyiliği dokunmak.

Kendü destiyle eken *hayr* görür

Gayra ekdürse anı gayr görür (M. 1088)

Kendi eliyle eken, kendisi *hayrını* görür. Başkasına ektirirse onu da başkası görür (Pala, 2013, s. 219).

Hayr etmek: Yararlı olmak (krş. hayrı dokunmak).

Akçesüz maslahat ise bitmez

Bitse de sâhibine *hayr* itmez (M. 750)

Dolayısıyla böyle bir mevkide, ucunda para olmayan bir iş asla bitirilmez. Bitirilse bile sahibine bir *hayrı dokunmaz* (Pala, 2013, s. 159).

Hayrân olmak: Çok beğenmek.

Bu haberle tolup efvâh-ı cihân

Oldı hayrân ukalâ-yı devrân (M. 1469)

Cihanın ağızları ve dilleri bu haberle dolup devrin akıllı geçinenleri *hayran* oldular. (Pala, 2013, s. 285).

Hayret-zede olmak: Hayrete düşmüş ve şaşırılmış olan (krş. hayrete düşmek).

Olma hayret-zede-i cennet ü nâr

Olagör sahibine âşık-ı zâr (M. 142)

Cennet ümidi veya cehennem korkusuyla *hayrete düşme* de onların sahibi olan Allah'a karşı inleyen bir âşık olmaya bak (Pala, 2013, s. 39).

Hayrı görülmemek: Bir şey kendisine yararlı olmamak (krş. Hayır görmemek)

Ucuz olursa *görülmez hayrı*

Fukarânun nazarından gayrı (M. 1096)

Ucuz fiyata giderse fakirlerin nazarından (göz hakkından) başka *hayrını göremezsin*, zengin olamazsın (Pala, 2013, s. 219).

Hazarun olmak: Yararlanılabilecek bir durumda, el altında olmak (krş. hazırda olmak).

Her neye itse ta'alluk nazarun

Ola âsânlığıla mâ-hazarun (M. 1607)

Gözün her neye takılırsa kolayca, senin için *hazırda olsun* (Pala, 2013, s. 309).

Hebâ eylemek: Harcanan emek, para hiçbir işe yaramamak, olumlu bir sonuca ulaşamamak (krş. boşa gitmek).

Fazla mal olmayacak itme binâ

Eyleme mâlunı beyhûde hebâ (M. 1112)

Fazla malın yoksa sakın bina yapıp da malını *boşa giderme* (Pala, 2013, s. 223).

Hedef olmak: Hoş olmayan herhangi bir davranışa uğramak.

Bî-zekât olmadadır mâl telef

Nâibâta *olur* elbetde *hedef* (M. 214)

Malın telef olması, zekâtını vermemektendir. Ayrıca zekâtı vermemek bazı musibetlere de *hedef olur* (Pala, 2013, s. 57).

Olmaya ta'neye etvârî hedef

Mansıba zâtı virür izz ü şeref (M. 1386)

Hareketleri ayıplanmaya ve sövmeye *hedef olmamalı*. Ancak o zaman bulunduğu mevkie şahsiyetiyle yücelik ve şeref kazandırır (Pala, 2013, s. 269).

Helâk olmak: Yok olmak, ölmek.

Tohm kande ekilür olmasa hâk

Olmasa tohm *olur* halk *helâk* (M. 1071)

Toprak olmasa tohum nereye ekilir? Tohum olmasa insan *helak olur* (Pala, 2013, s. 215).

Helâl olsun: Bir hizmet veya özverinin istenilerek yapıldığını ve takdir edildiğini göstermek için kullanılan bir söz.

Sekr-i vecd *olsun* o meczûba *helâl*

K'ola müstagrak-ı envâr-ı cemâl (M. 862)

İlâhî coşkunluk anının sarhoşluğu, o kendinden geçmiş dervişe *helâl olsun* ki o, Allah'ın güzelliğinin nuruna gark olmaktadır (Pala, 2013, s. 177).

Hesâp tutmak: Alışverişle ilgili sayıları bir yere yazmak.

Tutalum gördi *hesâbın* küttâb

Ne virür vâkıfa mahşerde cevâb (M. 1374)

Diyelim ki melekler, kuruşu kuruşuna *hesap tuttular*... İşte o zaman mahşerde vakıf sahibine ne cevap verilir? (Pala, 2013, s. 267).

Heves etmek: Bir şeye karşı istek duymak, eğilimli olmak.

İtme halka satacak ilme *heves*

Eyleme beyhûde tazyî'-i nefes (M. 323)

Ayrıca halka satacak ilme *heves edip* de boşu boşuna nefesini tüketme (Pala, 2013, s. 77).

İtme a'yânlığa zinhar heves

Evsatu'n-nâs ol o devlet sana bes (M. 737)

Sakın âyan(idareci)lığa *heves etmey*sin. Orta hâlli bir vatandaş ol ki bu sana yeter (Pala, 2013, s. 157).

Heves-kâr olmak: Heves edici olmak (krş. heves etmek).

Mansıb u câha *heves-kâr olma*

Taleb-i izzet için hâr olma (M. 1123)

Mevki ve rütbeye *heves edici* olma; ululuk isterken bayağılaşma (Pala, 2013, s. 225).

Hiffet etmek: Yakışıksız bir davranışta bulunmak veya söz söylemek (krş. hafiflik etmek).

Gerçi pür-gûluk iden *hiffet ider*

Lîk hâmûşî dahi sıklet ider (M. 612)

Gerçi çok konuşan *hafiflik eder* (boş konuşur); buna karşılık, dinlemeyi tercih eden ağırlık (ağır başlılık) eder (Pala, 2013, s. 129).

Himmat etmek: Çaba harcamak, başarmak için çalışmak (krş. gayret göstermek).

Ârif ol zâhid-i huşk olma sakın

Himmat it tâ olasin ehl-i yakîn (M. 328)

Arif ol, sakın ham sofı olma; *gayret göster* de yakın sırrına (Allah ilmine) erenlerden ol (Pala, 2013, s. 77).

Himmat it anlamağa güftârm

Hırz-i cân eyleyigör esrârın (M. 356)

Sen böylesi insanların sözlerini anlamak için *gayret göster* ve sırlarını canın gibi saklamaya bak (Pala, 2013, s. 83).

Hisse vermek: Bölüşmede bulunan parçalardan ayırmak (krş. pay vermek).

Bâg u boştân u dükân u hammâm

Hisse virmezse ana kârı tamâm (M. 797)

Bağ, bahçe, dükkân, hamam ne olursa olsun, kârdan ona bir *pay vermezse* işi tamam olur (Pala, 2013).

Hükm-fermâ: Etkili olan, hüküm süren (krş. hüküm sürmek).

Hükm-fermâ-yı nigîn-i “Levlâk”

Hıttâ-pîrâ-yı “Ve-mâ erselnâk” (M. 40)

O, “Levlâk” mührü ile *hüküm süren* ve “Ve-mâ erselnâk”ın memleket donatıcısıdır (Pala, 2013, s. 17).

Hükm-fermâ-yı bilâd-ı melekût

Nûr-bahşâ-yı fezâ-yı ceberut (M. 50)

O, melekler âleminin *hüküm sürücüsü*; O, ilâhî âlemin nur bağışlayıcısı... (Pala, 2013, s. 21).

Isgâ eylemek: Değer vermek, önemsemek (krş. kulak vermek).

Kîmyâ vak’ası çokdur ammâ

Biri meşhûrdur *eyle isgâ* (M. 1436)

Kimya vak’ası çoktur ama bunlardan biri meşhurdur. Bak *kulak ver* (Pala, 2013, s. 279).

İdrâk etmek: Akıl erdirmek, anlamak, kavramak.

Nice esârı var *idrâk idicek*

Bir gelür sîneleri çâk idicek (M. 956)

Musikinin *idrak edilecek* nice sırlan vardır. Hele sineler delmeye birebir gelir (Pala, 2013, s. 193).

İflâh olmamak: Onmamak, düzelmemek.

Düşen ol vâdiye *iflâh olmaz*

Maraz-ı nikbeti ıslâh olmaz (M. 565)

Bu vadiye düşen kişi *iflah olmaz*. Onun kötü hastalıkları düzeltilmez (Pala, 2013, s. 123).

İhyâ eylemek: Canlılık vermek, canlandırmak (krş. hayat vermek).

Evliyâ mürdeyi *ihyâ eyler*

Pîr-i sad-sâleyi ber-pâ eyler (M. 898)

Evliya ölüye *hayat verir*; asırlık ihtiyarı dimdik ayaklandırır (Pala, 2013, s. 181).

İnkisâr almak: Birinin ilenmesini üstüne çekmek (krş. ahını almak).

Olsun ârâyiş-i dehnün bu makâl

İnkisâr alma yamân olur hâl (M. 624)

Bu söz dudaklarının bir süsü olsun: “Kimsenin *ahını alma*, hâlin yaman olur” (Pala, 2013, s. 131).

İntikâm almak: Öç almak.

İntikâm almak için a’dâdan

Bâki yok fitne ile gavgadan (M. 773)

İnsanlarından *intikam almak* için fitne çıkarmaktan ve kavgadan korkusu yoktur (Pala, 2013, s. 161).

İstimdâd etmek: Yardım beklemek (krş. yardım beklemek).

Süreler pâyına rây-ı bî-dâd

Nefesinden *ideler istimdâd* (M. 881)

Bu sahte şeyhlerin ayaklarına zalim yüzlerini sürerler ve onun nefesinden *medet umarlar* (Pala, 2013, s. 179).

İstihkâr etmek: Değer, önem vermemek (krş. küçük görmek).

Beş kise virse *ider istihkâr*

Ona râzî olur ol da nâçâr (M. 1176)

Beş kese altın verse *küçük görürler*. Sonunda o da çaresiz on keseye razı olur (Pala, 2013, s. 233).

İş görmek: İş yapmak veya iş yapmaya uygun olmak.

Komaz *iş görme*ge hiç lezzet ile

Atmaga tutmaga germiyyet ile (M. 783)

Böylesi, ateşli ateşli atıp tutmasından dolayı kimseye ağız tadıyla bir *iş görme* fırsatı bırakmaz (Pala, 2013, s. 163).

İ'tizâr eylemek: Yaptığı bir yanlıştan ötürü bağışlanmasını istemek (krş. özür dilemek).

Belki nadim ola etvârından

İ'tizâr eyleye güftârından (M. 1029)

Belki o yaptıklarına pişman olur ve sözlerinden dolayı senden *özür diler* (Pala, 2013, s. 207).

İtlaf eylemek: mec. Mahvetmek, telef etme (krş. telef etmek).

Mâlunu *eyleme* bî-vech *itlaf*

Oldı mebgûz-ı ilâhî isrâf (M. 704)

Malını sebepsiz yere *telef etme*, israf ilâhî gazaba sebep oldu (Pala, 2013, s. 151).

İtlâf etmek: Ortadan kaldırmak, ifna etmek, izale etmek (krş. yok etmek).

İdüp eczâyı amelle *itlâf*

Kadrinün ka'rına çökdi zer-i sâf (M. 1458)

Bileşimdeki maddeleri analiz ile *yok etti*. Böylece saf altın kabın dibine çöktü (Pala, 2013, s. 283).

Kâdir olmak: Üstesinden gelebilmek (krş. gücü yetmek).

Def'a *kâdir* mi *olurdun* takdîr

Seni anun yirine itse fakîr (M. 223)

Eğer Allah'ın takdiri seni onun yerine fakir yaratsaydı, bunu değiştirmeye *gücün* yeter miydi? (Pala, 2013, s. 59).

Kâil olmak: Uygun bulmak, beğenmek, benimsemek, istemek, kabul etmek (krş. razı olmak).

Kâil olur mı Hudâvend-i Gayûr

Ki harâb ola o beyt-i ma'mûr (M. 629)

Hiç yüce Allah, mamur birer ev olan kalplerin harap olmalarına *razi olur* mu? (Pala, 2013, s. 133).

Kan ağlamak: Büyük bir üzüntü içinde bulunmak.

Bulmaga bâr-geh-i Hazrete bâr

Kanlar aglar çalışur leyl ü nehâr (M. 921)

Bunlar Allah katına ulaşabilmek için gece gündüz çalışıp *kan ağlarlar* (Pala, 2013, s. 185).

Karâr etmek: Birçok şeyi deneyip birini seçmek (krş. karar kılmak).

Kîmyâya eli irmez nâçâr

Kalbazanlıkda *ider kârı karâr* (M. 1435)

Böyleleri, kimyaya eli ermeyince çaresiz, kalpazanlıkta *karar kılarlar* (Pala, 2013, s. 279).

Kârını bilmek: Nereden, nasıl yararlanacağını bilmek, çıkarını bilmek (krş. işini bilmek).

Berz-ger *yirini tutmaz* zer-ger

Kefş-ger kârını bilmez dülger (M. 26)

Çiftçi kuyumcunun *yerini tutamaz*, dülger de ayakkabıcının işini bilmez (Pala, 2013, s. 15).

Karşı durmak: Direnmek, dayanmak.

Olma mestâne-i câh u pâye

Karşı turma gazab-ı Mevlâ'ya (M. 566)

Sakın mertebe ve makam sarhoşu olma; Allah'tan gelen kötü şeylere de *karşı durmaya* çalışma (Pala, 2013, s. 123).

Kat'-ı ümîd eylemek: Umudunu kesmek (krş. ümidini kesmek).

Senden *eylese* eger *kat'-ı ümîd*

Ugramaz dâirene olsa da îd (M. 603)

Bu kişiler senden *ümidi kestikleri* andan itibaren -bayram bile olsa- artık kapını çalmaz, yanına uğramazlar (Pala, 2013, s. 129).

Keder vermek: Üzüntü vermek, kederlendirmek, tasalandırmak (krş. keder vermek).

Hicvden el-hazer ey cân-ı peder

Ki *virür* meşreb-i irfâna *keder* (M. 1014)

Ey babasının canı! Hiciv (yergi)den kaçın ki o, bilgelik meşrebine *keder verir* (Pala, 2013, s. 205).

Kemîn olmak: Pusuda beklemek (krş. pusuya yatmak).

Olur oldıkda *kemîn* meclise hasr

Geçinen taşrada allâme-i asr (M. 427)

Taşrada asrın yegâne uleması geçinenler, İstanbul'da bir meclise girdiklerinde *pusuya yatmış* gibi tutulur kalırlar (Pala, 2013, s. 95).

Kendini bilmek: Kendinin ve çevresinin bilincine varmak.

Hak getürmüş seni *Kendi'n bilesin*

Ta ana cân ile kulluk kılasın (M. 338)

Allah seni *Kendisi'ni bilmen* için ve ona candan kulluk etmen için yarattı (Pala, 2013, s. 79).

Keyfi gelmek: Neşelenmek.

Keyfi geldükce olur gûş-hırâş

Keyfi gitdükce olur vakf-ı telâş (M. 682)

Bu kişilerin *keyfi geldikçe* kulakları tırmalanmaya başlar, keyif anı geçince de telâşa düşerler (Pala, 2013, s. 147).

Kıyâm eylemek: Saygı göstermek için oturma durumundan ayaküzeri durumuna geçmek (krş. ayağa kalkmak).

Halka vir rıfk u tevâzu'la selâm

Zor ile *eyleme teklîf-i kıyâm* (M. 577)

Halka yumuşaklık ve alçakgönüllülükle selâm ver (onlarla buluş) ve sakın zorla onlara, *ayağa kalkma* külfetini yükleme (Pala, 2013, s. 125).

Kötek yemek: Dövülmek, dayak yemek.

Birisi öpmese sehven etegin

Kalmaz ahşâma o gün *yir kötegin* (M. 799)

Eğer birisi yanlışlıkla eteğini öpmeyecek olursa, akşama kalmaz hemen o gün onun *köteğini* yiyiverir (Pala, 2013, s. 165).

Kuhl çekmek: Gözleri sürme ile boyamak (krş. sürme çekmek).

Çekegör çeşmüne kuhl-ı irfân

Olmaya boşuna muzlim devrân (M. 352)

Gözüne irfan *sürmesini çekiver* ki dünya senin başına karanlık olmasın (Pala, 2013, s. 81).

Dîde-i rûha *çeker kuhl-i husûs*

Nûr-ı esrâr-ı Fütûhât u Füsûs (M. 358)

Fütûhât ve Füsûs'daki sırların nurları ruh gözüne hassalarla dolu bir *sürme çeker* (Pala, 2013, s. 83).

Lecc eylemek: Bir düşüncüyü, bir davranışı sonuna kadar sürdürmek, kendi tutumundan şaşmamasıdır (krş. ayak diremek).

Eyleme kimse ile *lecc ü inâd*

Ki ider nâr-ı adâvet îkâd (M. 545)

Kimse ile inatlaşma ve kimseye *ayak direme* ki bunlar, düşmanlık ateşini tutuşturur! (Pala, 2013, s. 119).

Mat etmek: Satranç oyununda yenmek.

Eylese aksine bâzî âlât

Şâh-ı çübîni *iderse dahi mat* (M. 1315)

Eğer taşlar karşı bir oyun gösterirler de tahta şahı *mat ederlerse...* (Pala, 2013, s. 257).

Mashara eylemek: Bir kimseyi veya şeyi gülünç ve şerefsiz duruma düşürmek (krş. maskara etmek).

Âdemi *mashara-i nâs eyler*

Sûret-i nâsda nesnâs eyler (M. 680)

Afyon ve benzerleri insanı halka *maskara ettiği* gibi kişiyi insan şeklinde bir gorile döndürür (Pala, 2013, s. 147).

Niçesi kendüye düşnâm eyler

Kendüsin *mahsara-i âm eyler* (M. 1330)

Nicelerini kendisine düşman ederek kendini halka *maskara eder* (Pala, 2013, s. 261).

Maslahatını görmek: Görevini yapmak (krş. işini görmek).

Sebeb-i şöhreti hod a'yânun

Görmedür maslahatın sükkânun (M. 748)

Gerçi idarecilerin şöhretleri, o yerde oturanların *işlerini görmekten* dolaydır (Pala, 2013, s. 157).

Mecnûn eylemek: Çok üzölmek (krş. deliye dönmek).

Âdemi deyn diger-gûn eyler

Ger Felâtun ise *mecnûn eyler* (M. 711)

Borç insanı perişan eder, eğer kişi Eflatun kadar akıllı bile olsa, borç onu *deliye döndürür* (Pala, 2013, s. 153).

Medyûn çıkmak: Görölen hesapta vereceği kalmak (krş. borçlu çıkmak).

İstese dâyini *medyûn çıkarur*

İstese müflisi magbûn çıkarur (M. 1244)

İstese alacaklıyı *borçlu çıkarır*; istese iflâs edeni aldanmış olarak gösterir (Pala, 2013, s. 245).

Mehdden lahde dek: Bütün hayatı boyunca, ölünceye kadar anlamına gelir (krş. beşikten mezara kadar).

Dahı emr eyledi ol sâhib-i ilm

“*Mehdden lahde dek ol tâlib-i ilm*” (M. 285)

Yine o ilim sahibi Peygamber dedi ki “*Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz!*” (Pala, 2013, s. 69).

Mekr eylemek: Aldatmak veya çıkar sağlamak amacıyla bir şeyin saflığını bozmak, değersiz bir şey karıştırmak (krş. hile yapmak).

Hayr için açmaya bir zerre *dehen*

Eyleyen mekr ile îkât-ı fiten (M. 636)

Hile yaparak fitneler koparanlar, hayır için bir zerrecik bile *ağızlarını açmazlar* (Pala, 2013, s. 135).

Merhem-res olmak: Bir derde çare olmak (krş. merhem olmak).

Bâ-husûs ola yetîm ü bî-kes

Dil-i mecrûhına *ol merhem-res* (M. 244)

Hele hele yetimlerin ve kimsesizlerin yaralı gönüllerine *merhem olursa!* (Pala, 2013, s. 61).

Mest olmak: Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek (krş. kendinden geçmek).

Nahvet ü ucb ile *mest* olmuşlar

Cümlesi pâye-perest olmuşlar (M. 415)

Taşralılar, böbürlenme ve kibirlilik ile *kendilerinden geçmişler* ve hepsi rütbe ve mevkiye tapar olmuşlar (Pala, 2013, s. 93).

Mest-i lâ-ya’kıl: Çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırmasıdır (krş. akli başından gitmek).

Mahv u müstagrak-ı dîvân-ı Hak ol

Mest-i lâ-ya’kıl ü hayrân-ı Hak ol (M. 141)

Allah’ın huzurunda o divana lâyıık şekilde kendilerinden geç. Orada *aklı başından gitmiş* bir ilâhî sarhoş ve Hak âşığı ol (Pala, 2013, s. 39).

Mihen çekmek: Sıkıntılı bir duruma katlanmak, sıkıntı çekmek (krş. mihnet çekmek).

Sen çalış kim olasin anlardan

Çekme a'yândan olam diyü *mihen* (M. 823)

(Ey oğul!) Sen çalış ki böylelerinden olasin. Sakın idarecilerden ve memurlardan olayım diye *mihnet çekme* (Pala, 2013, s. 169).

Mihnete düşmek: Darlık, yokluk içinde olmak (krş. sıkıntıya düşmek).

Düşme ol mihnete kim âh idesin

Görme ol hâlüne ikrâh idesin (M. 1611)

Sonunda ah edeceğin bir *sıkıntıya düşmeyesin*. Tiksineceğin bir hâlini görmeyesin (Pala, 2013, s. 309).

Muâf etmek: Bir ödevi, bir görevi bağışlamak, ayrıcalık tanımak.

Şehr-i teklîfine itmez insâf

İder etbâ'mı elbetde muâf (M. 803)

Vergi yükleme hususunda insafı unutup verir. Emri altındakileri ise bundan *muaf tutar* (Pala, 2013, s. 167).

Muhtasar etmek: Bir konuyu geniş ve ayrıntılı bir biçimde vermemek (krş. kısa tutmak).

Sühanı ibret-i dürr ü güher it

Mümkün olduğu kadar *muhtasar it* (M. 609)

Sözünü mümkün olduğu kadar *kısa tut* ki, inci ve mercan gibi değerli olsun (Pala, 2013, s. 129).

Mûm-veş: Dosdoğru, dimdik, uslu, kıpırtısız, tertemiz, düzgün (krş. mum gibi).

Mûm-veş kendü zemînde ber-pâ

Pertev-i nûrı salar arşa ziyâ (M. 902)

Kendisi yeryüzünde dikili bir *mum gibidir*. Oysa nurunun parlaklığı arşa ışık saçır (Pala, 2013, s. 183).

Müdârâ eylemek/etmek: Dostluk göstermek, ilgi göstermek (krş. yüzüne gülmek).

Süfehâ ile *müdârâ eyle*

Enbiyâ kavlini icrâ eyle (M. 590)

Peygamberler sözüne uyup “Aşağılık da olsa her kişinin *yüzüne gül*” (Pala, 2013, s. 127).

Bî-sebeb halk ile gavgâ itme

Terk-i bârû-yı *müdârâ* itme (M. 593)

Sebepsiz yere insanlarla kavga etme ve aşağılıklara karşı *yüze gülme* siperini terk etme! (Pala, 2013, s. 127).

Olsa ashâb-ı tegallübde düçâr

İder anunla *müdârâ* nâçâr (M. 817)

Kendinden üstün mevkide bulunan arkadaşlarına mecbur kalırsa, çaresiz onların *yüzüne güler* (Pala, 2013, s. 169).

Mübâhât eylemek: Hoş görmek, sakıncasız bulmak (krş. mübah görmek).

Fi’l-i nefsiyle *mübâhât* eyler

Küfri şimşîr isbât eyler (M. 1188)

Nefsinin istediği işleri kendisi için *mübah sayar*, küfrünü de kılıcıyla ispat eder (Pala, 2013, s. 235).

Müflis olmak: mec. Düşünce, iddia, tez, kimse vb. yenilgiye uğramak, değeri düşmek (krş. iflas etmek).

Ana her kim düşünür *müflis olur*

İşi altın olacakken mis olur (M. 646)

Bunlarla kim ilgilenirse her bakımdan *iflâs eder* ve işi altın olacakken bakıra dönüşür (Pala, 2013, s. 139).

Mümkün olmak: İmkân bulunmak.

Bâbunı maksad-ı dervîşân it

Mümkün olduğu kadar ihsân it (M. 233)

Kapını, fakirlerin boş dönmeyecekleri bir hâle getir ve *mümkün* olduğu kadar ihsanda bulun (Pala, 2013, s. 61).

Nâ-bûd olmak: Ortadan kalkmak, kaybolmak (krş. yok olmak).

Bulamaz ilm bilâ-sa'y vücûd

Biri gitse biri *olur nâ-bûd* (M. 282)

Çalışma olmadan ilim var olamaz. Biri gitti mi öteki kendiliğinden *yok olur* (Pala, 2013, s. 69).

Nakl-i kelâm etmek: Dedikodu ederek laf götürüp getirmek (krş. laf taşımak).

Böyle böyle *iderek nakl-i kelâm*

Gezer akşama degin şehri tamâm (M. 1513)

Böyle böyle *laf taşıyarak* akşama kadar bütün şehri baştan sona dolaşır (Pala, 2013, s. 293).

Naks-ı kuvâ: Gücü azalmak (krş. kuvvetten düşmek).

Za'f-ı ten *naks-ı kuvâ* hengâmı

Tayy ider cadde-i Mısır u Şâm'ı (M. 1349)

Vücudu zayıfladığı, *kuvvetten düştüğü* zamanlar Mısır ve Şam yollarını teper durur (Pala, 2013, s. 263).

Nâ-peyvend olmak: Yaklaşmamak, karışmamak (krş. uzak durmak).

Câme-i şöhrete *nâ-peyvend ol*

Bulunan câme ile horsend ol (M. 691)

Moda elbiselerden *uzak dur*, elindeki giyeceklerinle yetin (Pala, 2013, s. 149).

Nefes aldirmamak: Dinlenmesine fırsat vermemek, aralık vermemek.

Olmış o mahv-ı fezâ-yı itlâk

Nefes aldirmaz ana istiğrâk (M. 897)

O, serbestlik fezasında zaten mahvolmuş. İstiğrak (kendinden geçip dünyayı unutma) hâli ona *nefes aldirmaz* (Pala, 2013, s. 181).

Nigûn etmek: Beklenildiği, umulduğu gibi gerçekleşmemek, aksi olmak (krş. tersine dönmek).

İder olursa bu bâzîçe *nigûn*

Bir piyâde şeh-i devrânı zebun (M. 1314)

Bir piyade (piyon) zamanın şahını esir alırsa bu oyun *tersine döner* (Pala, 2013, s. 257).

Nizâm vermek: Düzenlemek, dağınıklıktan kurtarmak (krş. düzen vermek).

Tîz virür câh u celâline *nizâm*

Tek hemân adını bilsün hükkâm (M. 767)

Yine böyleleri, tek yüksek kademelerdekiler ismini duysun diye, gerektiğinde ululuğuna ve mevkiine hemen bir çeki *düzen verir* (Pala, 2013, s. 161).

Pâ basmak: Bir yere varmak, ulaşmak (krş. ayak basmak).

Basma küfrân-ı niam semtine *pâ*

Kavlile fi'lile it şükürin edâ (M. 246)

Nimete nankörlük semtine sakın *ayak basma* ve hem fiil, hem de söz ile şükürünü eda et (Pala, 2013, s. 63).

Perdeden çıkmak: Ortaya çıkmak, belirlemek (krş. kendini göstermek).

Ref' idüp ebhire-i nâr-ı adem

Perdeden çıktı Sevâd-ı a'zam (M. 8)

Yokluk ateşinin buğuları dağılınca da o perdenin altından Mekke (veya âlem) *kendini gösterdi* (Pala, 2013, s. 11).

Pervâne olmak: Birinin yanında onun hizmetine hazır olduğunu gerekli gereksiz göstermek.

Ta senün olmaya sâhib-hâne

Gice gündüz çalış *ol pervâne* (M. 340)

Evin sahibi senin olasıya kadar gece gündüz çalış ve bunun için *pervane ol* (Pala, 2013, s. 79).

Lîk gülzâr-ı ruh-ı hûbâne

Nazar-ı pâk ile *ol pervâne* (M. 446)

Amma, iyi ve güzellerin yanaklarındaki gül bahçelerine, temiz ve saf bir nazar ile *pervane ol* (Pala, 2013, s. 99).

Düşmenün var ise pâmâlün ola

Halk *pervâne*-i ikbâlün *ola* (M. 1630)

Düşmanın varsa ayaklar altında sürünsün. Halk senin ikbalinin etrafında *pervane olsun* (Pala, 2013, s. 313).

Peydâ olmak: Yokken var olmak, meydana çıkmak (krş. ortaya çıkmak).

Oldı mir'ât-ı tekâbül peydâ

Zıdd ile münkeşif oldı eşyâ (M. 31)

(İşte) karşı karşıyalık aynası *ortaya çıkınca*; eşya, zıddı ile belirmeye başladı (Pala, 2013, s. 17).

Peydâ etmek: Çıkarmak, oluşturmak, ortaya çıkarmak, edinmek

Bûteye koyup idüp istihlâ

Bir sebîke zeri *itdi peydâ* (M. 1459)

Onu potaya koyarak süzdü ve bir külçe altın *peyda etti* (Pala, 2013).

Pîşe eylemek: mec. Bir şeyi yapmayı alışkanlık hâline getirmek (krş. meslek edinmek).

Eyleme hezl ü mizâhı pîşe

Düşürür dostlarını endişe (M. 510)

Hezl (küfür derecesine varan yergi) ve mizahı *meslek edinme*. Çünkü bunlar, dostlarını düşünceye ve gocunmaya sürükler (Pala, 2013, s. 113).

Râh bulmak: Çare bulmak (krş. yol bulmak).

Kesretinden *bulamaz hâtır râh*

Anda âmâde ola hâtır-hâh (M. 401)

Orada gönüller hazır vaziyette bekleyen gönül alıcıların (güzellerin), çokluğundan dolayı geçecek *yol bulamazlar* (Pala, 2013, s. 91).

Bulmaz ednâlarınınun bezmine râh

Taşra yirlerde satan izzet ü câh (M. 429)

Taşrada mevki ve mertebe satanlar, bu şehirdeki en düşük âlimlerin bile toplantılarına gitmeye *yol bulamazlar* (Pala, 2013, s. 95).

Râhat olmak: Üzüntülü, sıkıntılı veya tedirgin durumda olmamak.

Bî-müdârâ *olamazsın râhat*

Fahr-i âlem didi “re’s-i hikmet” (M. 592)

Böyle yapmazsan zaten *rahat olamazsın*. Âlemin övücü olan Peygamber dedi ki: “Hikmetin başı yüze gülmedir” (Pala, 2013, 127).

Olmak istersen eger kim *râhat*

Gürciden gayriye itme ragbet (M. 1058)

Eğer *rahat olmak* istiyorsan Gürcü'den başkasına ragbet etme (Pala, 2013, s. 213).

Vezne çek masrafun îrâdun ile

Râhat ol ehlün ü evlâdun ile (M. 1109)

Gelirini giderin ile tart (teraziye çek) da ailen ve evlâtların ile *rahat ol* (Pala, 2013, s. 223).

Râhatı uçmak: Rahatsız, tedirgin olmak, üzölmek (krş. rahatı kaçmak).

Kendi kullanmak için âletini

Ehl-i irzun *uçurur râhatını* (M. 774)

Kendi keyfini yapmak için, namus ehli kişilerin *rahatını* kaçırır (Pala, 2013, s. 161).

Reh-nümâ/râh-nümâ: Kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak, tarif etmek. (krş. yol göstermek).

Reh-nümâ-yı niam-ı cennet olur

Terk-i ni'met sebab-i rahmet olur (M. 162)

Oruç, cennet nimetlerinin *yol göstericisidir*. Böylece oruçta yeme içmeyi terk etmek bir rahmet sebebi olur (Pala, 2013, s. 43).

Tâlib-i Hakk'a olur *râh-nümâ*

Nüşa-i Mesnevi-i Mevlânâ (M. 357)

Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin içindekiler Allah'ı isteyenlere *yol gösterici* olur (Pala, 2013, s. 83).

Reh-nümâ-yı amel-i şeytândur

Fi'linün âkıbeti zindândur (M. 635)

Bunlar şeytanın işlerine *yol gösterir*, bu işin cezası da zindandır (Pala, 2013, s. 135).

Ragbet etmek: İstemek, beğenmek, istekle karşılamak.

Olmak istersen eger kim râhat

Gürciden gayriye *itme ragbet* (M. 1058)

Eğer rahat olmak istiyorsan Gürcü'den başkasına *rağbet etme* (Pala, 2013, s. 213).

İtme bâzîçeye kat'an ragbet

Olma bâzîçe-i dest-i gaflet (M. 1278)

Asla oyuna *rağbet etme* ki gaflet elinde oyuncak olmayasın (Pala, 2013, s. 253).

Râzî olmak: Uygun bulmak, beğenmek, benimsemek, istemek, kabul etmek.

Beş kise virse ider istihkâr

Ona *râzî olur* ol da nâçâr (M. 1176)

Beş kese altın verse hafife alırlar. Sonunda o da çaresiz on keseye *razı olur* (Pala, 2013, s. 233).

Redd etmek: Kabul etmemek, reddetmek (krş. geri çevirmek).

Bâb-ı ihsânı sakın sedd *itme*

Arz-ı hâcât idicek *redd itme* (M. 250)

İhsan kapısını sakın kapatma ve sana hacetini bildireni sakın *geri çevirme* (Pala, 2013, s. 63).

Rehber olmak: Kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak (krş. yol göstermek).

Sabr ile dost olur düşmenler

Sabr ile *rehber olur* reh-zenler (M. 1033)

Sabır ile düşmanlar dost; yol kesiciler *yol gösterici* olur (Pala, 2013, s. 209).

Revâc virmek: Karnını doyuramamak (krş. aç kalmak).

Virmege zühd ü salâhına revâc

Halk ni'met yiyicek ol kala aç (M. 867)

Güya züht ve salâh hâllerine biraz daha *değer* vermek için halk nimet yerken o mahsus aç kalır (Pala, 2013, s. 177).

Rîşe salmak: İyice tutunmak, sağlamlaşmak, yayılmak, köklenmek (krş. kök salmak).

Ol ganî-tab' u tevâzû'-pîşe

Sal gülistân-ı felâha rîşe (M. 552)

Huyca zengin, alışkanlıkça alçak gönüllü ol da böylece kurtuluş gülistanına *kök sal!* (Pala, 2013, s. 121).

Rû-be-kafa olmak: Beklenildiği, umulduğu gibi gerçekleşmemek, aksi olmak (krş. tersine dönmek).

İlticâ itmeyicek hâkim ana

Hükm ü fermânı *olur rû-be-kafa* (M. 789)

Hâkimler de ona boyun eğmeyecek olurlarsa, verdikleri hüküm ve fermanları *tersine döner* (Pala, 2013, s. 165).

Rûy-ı görememek: Gereksinim duyulan bir şeyi özlemek, ona hasret kalmak (krş. yüzünü görememek).

Cehldür âdeme zindân-ı belâ

Ki düşenler *göremez rûy-ı rehâ* (M.303)

Cehalet insana bir belâ zindanıdır ki içine düşenler ondan kurtuluşun *yüzünü görmez* (Pala, 2013, s. 73).

Rûyî siyâh olmak: Birini utandırmak (krş. yüzünü kara çarmak).

Mütevellîlerün ahvâli tebâh

Hak huzûrında *olur rûyî siyâh* (M. 1373)

Mütevellilerin (vakıf yetkililerinin) durumları zaten harap, Allah huzurunda onların *yüzü kara çıkar* (Pala, 2013, s. 267).

Rüsvâ etmek: İsteyerek veya istemeyerek birini çok utanacak güç bir duruma sokmak (krş. rezil etmek).

Olma dü-beste-i câm-ı gül-fâm

Ki *ider* âdemi *rüsvâyı*-ı enâm (M. 656)

Gül rengindeki (içi şarap dolu) kadehe sakın gönül bağlama ki o insanı bütün âleme *rezil eder* (Pala, 2013, s. 143).

İde medyûnını pâmâl-i cefâ

Derd-mendi *ide* halka *rüsvâ* (M. 718)

Bu yolla borçluyu cefaya sürükler ve zavallı dertliyi bir de halka *rezil eder* (Pala, 2013, s. 153).

Sebîl vermek: Geçmesine izin vermek (krş. yol vermek).

Hîleye *virme* derûnunda *sebîl*

Ebleh ol sâde-dil ol olma bahîl (M. 633)

Kalbinde hileye sakın *yol verme*. Budala olabilirsiniz, saf olabilirsiniz, ama sakın pinti olma (Pala, 2013, s. 135).

Secde etmek: Alnı, eli, ayakları, dizleri, ayak parmaklarını yere getirmek veya mec. saygı göstermek.

Niçe *secde ider* ol Allah'a

Belki noksân gele izz ü câha (M. 418)

O kişi Allah'a nasıl *secde etsin* ki? (Secde ederse) belki büyüklüğü ve mevkiine noksan gelir (!) (Pala, 2013, s. 93).

Ser-gerdân: Bir kişinin sıkıntılı bir durum karşısında bunalmasıdır (krş. başı dönmek).

Olmayan vâsıl-ı nûr-ı irfân

Yine zulmetde kalur *ser-gerdân* (M. 348)

İrfan nuruna erişemeyen yine batıl karanlıklarda *başı dönmüş*, kendini bilmez bir şekilde kalır (Pala, 2013, s. 81).

Sezâ görmek: Yakışır, yaraşır görmek, yakışır, yaraşır görmek, elverişli bulmak (krş. uygun görmek).

Cevher-i ilmi iden sana atâ

İlmi görmüş anı da cehle *sezâ* (M. 622)

İlim cevherini sana bağışlayan Allah, sana ilmi; ona da cehaleti *uygun görmüş* (Pala, 2013, s. 131).

Sıyâm tutmak: Oruç ibadetini yerine getirmek (krş. oruç tutmak).

Tutmadan nâfile her rûz sıyâm

Hayrdur câyi'ı itmek it'âm (M. 234)

Acıkmış doyumak, her gün nâfile *oruç tutmaktan* hayırlıdır (Pala, 2013, s. 61).

Sîne açmak: İnsanın iç sıkıntısını gidermek, iç açmak (krş. gönül açmak).

Bûy-ı gül gibi *aça sîneleri*

Sînelerden gidere kîneleri (M. 519)

O söz, gül kokusu gibi *gönülleri açmalı* ve gönüllerden kinleri gidermeli (Pala, 2013, s. 113).

Söz açmak: Bir konu üzerinde konuşmaya başlamak.

Açma söz kadı ile paşadan

Sana lâzım degül ol gûne Sühan (M. 829)

Kadı ve paşadan *söz açma* ki sana bu tür söz söylemek gerekmez (Pala, 2013, s. 171).

Suret vermek: Belirli bir biçime girmesini sağlamak, biçimlendirmek, şekillendirmek (krş. şekil vermek).

Tâze-gûyân-ı zamanda Şevket

Ma'ni-i tâzeye *viridi suret* (M. 974)

Ayrıca günümüzde de orijinal söyleyişleri olan Şevket. Hepsi güzel ve taze manalara *şekiller verdiler* (Pala, 2013, s. 197).

Sûz u güdâz eylemek: Sızlanmak, şikâyet etmek (krş. yanıp yakılmak).

Bî-teveccüh yaramaz kâra nemâz

Eyle her secdede bin *sûz u güdâz* (M. 140)

İsteksiz kıldığın zaman namazın hiç kıymeti yoktur. Secdeye vardığın zaman hatalarını düşünüp binlerce defa *yan yakıl* (Pala, 2013, s. 39).

Şeref virmek: Onurlandırmak, şereflendirmek.

Olmaya ta'neye etvârı hedef

Mansıba zâtı *virür izz ü şeref* (M. 1386)

Hareketleri ayıplanmaya ve sövmeye hedef olmamalı. Ancak o zaman bulunduğu mevkie şahsiyetiyle yücelik ve *şeref verir* (Pala, 2013, s. 269).

Şifâ virmek: İyi etmek, sağlığına kavuşturmak.

Âb-ı Zemzem'dür o dârûy-ı safâ

Ki *virür* hasta-i isyâna *şifâ* (M. 191)

Zemzem suyu ferahlık verici bir ilâç gibidir. Ondan içen suçlu kullara *şifa verir* (Pala, 2013, s. 51).

Şöhret bulmak: Ün sahibi olmak, üne kavuşmak, ünlenmek.

Halkı gamz itmese *şöhret bulmaz*

Nâfiz olmaz sözi ragbet bulmaz (M. 753)

Bu memurlar halkı gammazlamasalar *şöhret bulamaz* ve nüfuz kazanamazlar. Üstelik onların sözüne de kimse aldırış etmez (Pala, 2013, s. 159).

Şübhe eylemek: Kuşkulanmak (krş. şüphe etmek).

Şübhe eylersen eger itmede sâz

Li'llehi'l-hamd der-i tecrübe-bâz (M. 1443)

Eğer *şüphe ediyorsan* bir defa yapayım. Allah rızası için bir kere deneyeyim (Pala, 2013, s. 281).

Ta'ab çekmek: Zorluk veya yoksulluk içinde yaşamak (krş. sıkıntı çekmek).

Sanma erzakunı muhtâc-ı taleb

Çekme beyhûde yire renc ü ta'ab (M. 491)

Sana rızık olarak verilen şeyin seni bulması için birinden istemeğe ihtiyacının olduğunu sanma. Başkasından isteyip de boş yere mihnet ve *sıkıntı çekme* (Pala, 2013, s. 109).

Rızık için *çermeyesin* rene ü *taab*

Ni'metün olmaya muhtâc-ı taleb (M. 1601)

Rızık için meşakkat ve *sıkıntı çekmeyesin*. Sana takdir olunan nimetin, istemeye muhtaç olmasın (Pala, 2013, s. 309).

Tagallübler etmek: Benzerlerinden daha yüksek düzeyde olmak (krş. üstün gelmek).

Kimi hukkâma *tagallübler ider*

Sözin icrâda tasallutlar ider (M. 788)

Bunlardan kimisi idarecilere *üstün gelir*. Sözüne yerine getirmek için onları zorlar (Pala, 2013).

Tahte-i tecrübe etmek: Bir şey üzerinde bilgisizce tedavi, onarım vb. işler yapmak (krş. Deneme tahtasına çevirmek).

İktizâ itmeyicek yorma tenün

Tahte-i tecrübe itme bedenün (M. 1575)

Gerekmedikçe hiç boşuna vücudunu yorma da bedenini *deneme tahtası yapma* (Pala, 2013, s. 303).

Tâli'i yâver gitmek: Talihi iyi olmak, işi yolunda gitmek.

Tâli'i yâver ise bahtı refik

Resm-i taklîdini eyler tahkik (M. 768)

Artık *talihi yaver gider* de bahtı açılırsa (kader yüzüne gülerse), taklit ettiklerini birden gerçekleştirir (Pala, 2013, s. 161).

Tazyî'-i nefes eylemek: Uzun uzun ve boş konuşmak (krş. nefes tüketmek).

İtme halka satacak ilme heves

Eyleme beyhûde tazyî'-i nefes (M. 323)

Ayrıca halka satacak ilme heves edip de boşu boşuna *nefesini tüketme* (Pala, 2013, s. 77).

Telef eylemek/etmek: mec. Mahvetmek, yok etmek.

Eyleme nutfeyi yok yire telef

Rahm-ı nisvândur o lü'lüye sadef (M. 449)

Nutfeyi yok yere *telef etme* ki o inci tanesinin sadefi, ana rahmidir (Pala, 2013, s. 101).

İtme zer'-i ulafa ömri telef

Bulnur kısmet olan nân u ulaf (M. 1086)

Yulaf ekerek ömrünü *telef etme*. Kısmetin olan ekmek ve yulaf nasıl olsa bulunur (Pala, 2013, s. 219).

Telef olmak: mec. Mahvolmak.

Bî-zekât olmadadır mâl telef

Nâibâta olur elbetde hedef (M. 214)

Malın *telef olması*, zekâtını vermemektendir. Ayrıca zekâtı vermemek bazı musibetlere de hedef olur (Pala, 2013, s. 57).

Vîrân eylemek: Yıkıntı durumuna getirmek (krş. viraneye çevirmek).

Seyl olur eşk-i ter-i mazlûmân

Devlet ü ömrünü *eyler vîrân* (M. 811)

Bir gün gelir mazlumların nemli gözyaşları sel olur da onun ikbalini ve ömrünü *viraneye çevirir* (Pala, 2013, s. 167).

Yer bulmak: Oturacak veya bir şeyi koyacak yer sağlamak.

Zer' ile tolsa zemîn-i hâlî

Koyacak yer *bulamazlar mâlî* (M. 1207)

Aslında bu boş dünya ziraatle dolsa halk, malını koyacak *yer bulamaz* (Pala, 2013, s. 237).

Yerli yerinde olmak: Uygun, yakışır olmak.

Yerli yerinde bisâtı atı

Nâkıs olmaz paşalık âlâtı (M. 1156)

Bunların yaygısı ve bineği *yerli yerinde...* Hiç, paşalığın edevatı noksan olur mu? (Pala, 2013, s. 229).

Yirini tutmak: 1) Bulunmayan bir nesnenin yerini almak, onu aratmamak. 2) Görevinden ayrılan birinin yaptığı işi yapabilmek.

Bî-merâtib yıkılır kevn ü mekân

Âlimün *yirini tutmaz* nâdân (M. 21)

Derecelenme ve zıtlıklar olmayınca âlem yıkılır. Nitekim cahil de âlimin *yerini tutamaz* (Pala, 2013, s. 15).

Berz-ger *yirini tutmaz* zer-ger

Keş-ger kârını bilmez dülger (M. 26)

Çiftçi kuyumcunun *yerini tutamaz*, dülger de ayakkabıcının işini bilmez (Pala, 2013, s. 15).

Olma semmûre bile makdûrun

Yirini nâfe tutar semmûrun (M. 698)

Senin için takdir olunan şey samur kürk bile olsa, tilki derisi samurun elbette *yerini tutar* (Pala, 2013, s. 151).

Yol vermek: Geçmesine izin vermek.

Keş-i râz eyleme bî-gânelere

Virme yol meclise dîvânelere (M. 597)

Ehli olmayan kişilere sırrını açma. Adilere (lâyık olmayanlara) da meclise girmeleri için *yol verme!* (Pala, 2013, s. 127).

Yüz tutmak: Giderek biçim ve renk değiştirmek.

Böyle böyle iderek zulm ü sitem

Tutdı yüz semt-i harâba âlem (M. 1203)

Giderek böylesine zulüm ve haksızlıklarla, âlem harap olmaya *yüz tuttu* (Pala, 2013, s. 237).

Yüzine vurmak: Ayıplayarak kusurunu yüzüne söylemek.

Kimsenün aybını *urma yüzine*

Gûşunu bâb-ı kabûl it sözine (M. 619)

Kimsenin aybını *yüzüne vurma*; bir kişi ayıplı da olsa onun sözünü sonuna kadar dinle (Pala, 2013, s. 131).

Zâhir olmak: Ortaya çıkmak, belirtmek (krş. kendini göstermek).

Tâ sana *zâhir ola* nokta-i kâr

Olagör dâiresinde perkâr (M. 206)

(Ey oğulcuğum!) Eğer sen Kâbe'nin etrafını tavaf eden bir pergel olursan bir gün elbet kazanç noktası sana *kendini gösterecektir*. (yani karşılığını kıyamette alırsın) (Pala, 2013, s. 55).

Zâil olmak: Ortadan kalkmak, kaybolmak (krş. yok olmak).

Şer'a sığmaz tama' u bugz u garaz

Mülkden *zâil olur* cümle maraz (M. 1211)

Kin, hasetlik ve düşmanlık dinî ölçülere sığmaz ve memleketin bütün hastalıkları (aksayan yönleri) böylece *yok olur* (Pala, 2013, s. 239).

Zarûrî olmak: Herhangi bir şeyi yapmak zorunda bulunmak (krş. mecbur kalmak).

Olmasun masrafun ol denlü füzûn

Ki *zarûrî* olasın zâr u zebun (M. 1113)

Masrafını aşırı derecede arttırma ki, sonunda düşkün ve güçsüz olman *mecbur olur* (Pala, 2013, s. 223).

Zâyi' olmak: Boşuna harcanmak, zarar görmek (krş. ziyan olmak).

Ger hakîkatle olursan sâmi'

Olmaz evkât-ı hayâtun zâyi ' (M. 954)

Eğer onu gerçeğiyle dinlersen hayatının o vakitleri de *ziyan olmuş* sayılmaz (Pala, 2013, s. 191).

Zencîre bend etmek: Prangaya vurmak (krş. zincire vurmak).

Karye halkını komaz takrîre

Bend ider bulduğunu zencîre (M. 1196)

Köy halkını, bırakmaz ki durumlarını anlatsınlar. Oysa önüne geleni *zincire vurur* (Pala, 2013, s. 235).

Zerre kadar: Bir parça, çok az, hiç.

Kalmamış şimdi hele *zerre kadar*

Taşra yirlerde maârifden eser (M. 410)

Hele şu zamanlarda taşralarda marifet ve kültürden *zerre kadar* eser kalmamış (Pala, 2013, s. 91).

Zevk olunmak: Hoşlanmak, beğenmek (krş. zevk duymak).

Şüphesiz *zevk olunur* seyrinden

Gelmez ol zevk ü safâ gayrinden (M. 1308)

Onu seyretmekten şüphesiz *zevk alınır*. Başka oyunlarda o zevk ve o ferahlık bulunmaz (Pala, 2013, s. 257).

Zevkin etmek: Ondan olabildiği kadar zevk almak (kr. Zevkini çıkarmak).

Zevkin it gayride oldıkça düçâr

Hânene lîk getürme zinhar (M. 952)

Başka yerlerde musiki meclislerinde bulunman gerekiyorsa bunun *zevkini çıkar*, ama sakın evine getirme (Pala, 2013, s. 191).

EK-2

Hayriyye'deki Atasözlerinin Geçtiği Beyitler ve Anlamları

El-veledü sırr-ı ebîh: “El-veledü sırr-ı ebîh” deyimini “Çocuk babasının sırrıdır, onun izlerini taşır,” anlamına gelen bir söz olup bizdeki “Kuş gördüğü yuvayı yapar” yahut “Armut dibine düşer” atasözlerinin karşılığıdır (Pala, 2013, s. 25).

Sende zâhirdür eyâ tıfl-i nebîh

Ma'nî-i “*El-veledü sırr-ı ebîh*” (M. 68)

Ey şerefli küçük! “*El-veledü sırr-ı ebîh*” in manası sende zuhur etmiştir (Pala, 2013, s. 25).

Bir söyle iki hamûş ol: bk. “*İki dinle bir söyle*”

Olur insanda zeban bir iki gûş

Sen dahi *söyle bir ol iki hamûş* (M. 611)

İnsanda bir dil, iki kulak vardır. Öyleyse sen de *bir söyle, iki sus* (Pala, 2013, s. 129).

Cân virür mihnet ile ehl-i hıyel: Bu söz halk arasında atasözü olarak iki şekilde kullanılır: “*Hile ile yaşayan mihnet ile can verir.*” “*Al ile yaşayan ah ile can verir*” (Pala, 2013, s. 135). bk. TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü “*Hile ile yaşayan mihnet ile can verir*”.

Şöhredür halk arasında bu mesel

Cân virür mihnet ile ehl-i hıyel (M. 639)

Şu atasözü halk arasında meşhurdur ki “*Hileci kişiler kolay kolay can veremezler.*” (Pala, 2013, s. 135).

Şöhret afettir: Kişinin kazandığı ün, her zaman hoş giden bir durum sağlamaz, kişi gücünü aşan istekler, zorlamalar karşısında bunalır.

Olma dil-dâde-i şân u şöhret

Şöhredür dildeki şöhret âfet (M. 701)

Şan ve şöhrete gönül verici olma; gönüldeki *şöhret* düşkünlüğünün insana *afet* getirdiğini herkesler bilir (Pala, 2013, s. 151).

Deysüz aç u bürehne yatmak: bk. “*Aç kalmak, borçlu olmaktan iyidir*”.

Hoşdur esbâb u bisâtın satmak

Deysüz aç u bürehne yatmak (M. 721)

Borçlanmamak için elbiseni ve çulunu satsan daha iyi. *Borçsuz aç ve çıplak yatmak, borçlanmaktan yeğdir* (Pala, 2013, s. 153).

Hiç Fir’avn ola mı Mûsâ’suz: bk. “*Her firavunun bir Musa’sı çıkar*”.

Cerh ni’met mi virür gavgâsuz

Hiç Fir’avn ola mı Mûsâ’suz (M. 784)

Hiç felek kavgasız nimet mi verir? *Hiç Musa’sız Firavun olur mu?* (Pala, 2013, s. 163).

Dardan hoş gelür âvâz-ı dühül: bk. “*Davulun sesi uzaktan hoş gelir*”.

Bağlama tantana-i tabla gönül

Dardan hoş gelür âvâz-ı dühül (M. 1127)

Davulun güm gümlerine (paşaların yaptıklarına) gönül bağlama ki *uzaktan davulun sesi elbette hoş gelir* (Pala, 2013, s. 225).

Dem ganimet: bk. “*Vakit nakittir*”.

Budur anla var ise irfânun

Dem ganimet didügi yârânun (M. 1284)

İrfanın varsa anla ki dostların “*Vakit nakittir*” diye söyledikleri işte budur (Pala, 2013, s. 253).

EK-3

A

adem: Yokluk, olmama, bulunmama.

ahvâl: Haller, vaziyetler, oluşlar.

âlât: Vasıtalar, âletler.

âmâde: Hazırlanmış, hazır.

âmel: İş çalışma.

âvâz: Sadâ, yüksek ses.

âvîze: Süs eşyası, küpe.

B

bâr: Yük, zahmet, sıkıntı.

bâz: Açık, Açılmış.

bend: Bağlanan, bağlanmış.

beşâret: Müjde, sevindirici haber, hayırlı haber.

bîm: Korku, tehlike.

Bûs: Öpen anlamına gelerek birleşik kelime yapılır.

C

cây-ı kabul: Kabul görmek.

cehd: Azim, gayret, fedakârlık.

Ç

çeşm: Göz.

D

dâm: Tuzak, ağ, hile.

dâmen: Etek, kenar, taraf, elbise veya dağ eteği.

dehen: Ağız.

dehr: Dünya.

dem: An, vakit, saat.

dest: El, yed

dest-gîr: Elinden tutmak.

deyn: Borç, verilmesi lâzım gelen şey.

dırâz: Uzun.

dide: Göz, görmek.

dide-güşa: Gözünü (gözlerini) açmak anlamına gelir.

dil-âzâr: Gönlü inciten, hatır kıran, kalp kıran.

dil-beste: Kalbi bağlı, gönlü bağlı, âşık.

dil-dâde: Gönül vermiş, âşık.

dühül: Davul.

E

ebkem: Dilsiz, konuşamayan, dili tutulmak.

ef'âl: Fiiller, işler, ameller.

enbâz: Ortak.

evkât: Vakit, vakitler.

G

gerd-i râhat: Rahat yüzü

gûş: Kulak.

güdâz: Mahveden, yakan

güm-râh: Yolunu şaşırılmış.

güşâ: Açıcı, açan manasına gelir ve birleşik kelimeler yapılır.

H

hadd: Hudut, çizgi, sınır.

hamûş: Susmuş. Sessiz.

hasm (Hasım): Muhalif, karşı taraf, düşman.

hasret-keş: Özlemiş, özleyen, hasret çeken.

haşr: Kıyamet.

hâtır: Zihin, fikir, gönül, kalp.

hâtır-şiken: Gönül inciten, kalb kıran, hatır kıran.

hayr: Faydalı, nurlu ve sevaplı amel.

hayret-zede: Hayrete düşmüş ve şaşırılmış olan.

hebâ: Boş, beyhude, faydasız, israf, ziyan.

heves-kâr: Hevesli, istekli, arzulu, heves eden.

hıffet: Hafiflik.

himmet: Kalb isteği ile gösterilen ciddi gayret.

hisse: Pay, nasip.

hükm-fermâ: Hükümrân, hüküm süren.

I

ısgâ: Söylenilen bir sözü kulak verip dinleme.

İ

ihyâ: Diriltmek, yeniden hayata kavuşturmak, canlandırmak.

inkisâr: Beddua ve lânet okuma, ah almak.

istihkâr: Küçük görmek, hakir görülmek.

istimdâd: Medet ummak, yardım istemek.

i'tizâr: Kusurunu bilerek özür dilemek.

itlâf: Ziyân etmek, yok etmek, telef etmek.

K

kâdir: Bir işi yapmaya gücü yeten.

kâil: Boyun eğmiş, rıza göstermiş, razı olmuş.

kâr: İş, güç, amel.

katı': Kesen, durduran.

kemîn: Pusu.

kıyâm: Ayakta durma, ayağa kalkmak.

kuhl: Göze çekilen sürme.

kuvâ: Güçler, kuvvetler.

L

lahit: Taştan ya da mermerden oyma mezar.

lecc: Düşmanlıkta ve husumette inat edip ayak direme.

M

mashara: Maskara, soytarı.

maslahat: İş, mesele.

mecnûn: Deli, çılgın.

medyûn: Borçlu, vereceği bulunan.

mehd: Beşik, beslenilecek, büyüyecek yer.

mekir (Mekr): Hile, aldatma, oyun, düzen.

mest: Akli başında olmayan.

mihen: Mihnet, sıkıntı.

mihnet: Sıkıntı, eziyet.

muhtasar: Az, kısa, uzun olmayan.

mûm-veş: Mum gibi.

müdârâ: Yüze gülme.

müflis: İflas etmiş, parasız kalmış.

mühr: Mühür.

N

nâ-bûd: Yok olan, bulunmayan.

nakl-i kelâm: Laf taşımak.

naks: Eksiklik, azaltma, eksiltme.

nigûn: Tersine dönmüş, altüst olmuş.

nizâm: Sıra, dizi, düzen. Dizilmiş olan şey, sıralanmış.

P

pâ: Ayak.

peydâ: Ortada olan, meydanda olan.

pîşe: Meslek, sanat.

R

râh: Yol, tarz, usûl.

revâc: Kıymet, değer, geçerlik.

redd: Geri döndürmek, kabul etmemek, çevirmek, def etmek.

rehber: Yol gösteren, kılavuz

reh-nümâ: Yol gösteren.

rîşe: Kök, saçaklı kök.

rûy: Yüz.

rüsvâ: Rezil, kepaze, maskara.

S

sebîl: Açık ve büyük yol.

ser-gerdân: Baş dönmüş.

sezâ: Lâyık, münasip, uygun.

sıyâm: Oruç, oruçlar.

sîne: Kalp, gönül.

suret: Biçim, görünüş, şekil.

sûz: Yanma, tutuşma.

T

taab: Yorgunluk, sıkıntı, zahmet, bezginlik, eziyet.

tagallüb: Üstün gelmek.

tecrübe: Deneme, sınama.

teşrif: Şereflendirmek, yüksek yere çıkmak, şeref vermek.

V

vâreste: Rahat, serbest.

vîrân: Yıkık, harap, virane.

Z

zâyi: Elden çıkan, kaybolan, yitik, zarar, ziyan.

zâhir: Görünen, açık, belli, meydanda olan.

zâil: Tükenen, yok olan.

Zarûrîyye (zarûrî): Mecburi, ister istemez olacak iş, mecburi olan.